

STEFNUMÓT
VIÐ
GUNNAR DAL

STEFNUMÓT VIÐ GUNNAR DAL

Samtal
Baldurs Óskarssonar
við Gunnar Dal

ÍDNÚ
1999

STEFNUMÓT VIÐ GUNNAR DAL
Samtal Baldurs Óskarssonar
við Gunnar Dal

© 1999 IÐNÚ, Reykjavík
Gunnar Dal
Baldur Óskarsson

Bók þessa má ekki afrita með neinum hætti, svo sem ljósmyndun,
prentun, hljóðritun eða á annan sambærilegan hátt, að hluta eða í
heild, án skriflegs leyfis höfunda og útgefanda.

Hönnun kápu: IÐNÚ, bókaútgáfa
Umbrot, prentun og frágangur: Grafik hf.

ISBN 9979-67-033-9

Sámaðurinn

Gunnar Dal er fyrir löngu orðinn einn fremsti rithöfundur landsins. Hann kvaddi sér fyrst hljóðs á opinberum vettvangi með greinum um heimspekileg efni í Morgunblaðið, þá staddur í Kalkútta. Gunnar hóf nám í heimspeki við háskólann í Edinborg, hélt náminu áfram á Indlandi og síðar í Bandaríkjunum.

Gunnar á 50 ára rithöfundarafínæli á þessu hausti. Fyrsta ljóðabók hans, Vera, kom út árið 1949. Ferill hans sem rithöfundar hefur verið órofinn frá þeirri stund. Það er skemmtileg tilviljun að samtalsbókin Stefnumót við Gunnar Dal, sem gefin er út í tilefni af þessum tínamótum, er sú fimmtugasta í röðinni af frumsömdum bókum skáldsins.

Bækur Gunnars eru af ólíkum toga. Auk skáldsagna og ljóðabóka, fjalla þær um heimspeki, hugsun og þrokaferil mannsins. Eftir hann liggja líka 9 þýðingar. Ein þeirra, Spámaðurinn, hefur náð þeim vinsældum að vera endurútgefin 14 sinnum.

Oft hefur Gunnar átt á brattann að sækja en virðing hans með þjóðinni hefur vaxið jafnt og þétt. Athyglisvert er að verk hans virðast ekki síður höfða til ungs fólks nú á dögum. Áralöng dvöl hans í Svarfaðardal á ungum aldri kenndi honum að sveitamaður verður að ganga veg sinn óháður veðrum. Í samtalsbókinni Að elska er að lifa, er út kom árið 1994, kemur fram að Gunnar lítur á líf sitt sem köllun. Þar segir:

„Að mínum dómi er enginn raunverulegur rithöfundur nema hann hafi hlutverk. Hlutverk rithöfundar er að berjast fyrir mannkynið en ekki gegn því. Um leið og menn fara að skrifa eru þeir komnir í ákveðna baráttu. Rithöfundurinn hefur áhyggjur af velferð mannsins og hann ber umhyggju fyrir velferð hans. Þess vegna verður hann að fara ákveðna ferð. Það skiptir engu máli hvernig veðurfarið er, og það skiptir engu máli hvernig vegirnir eru, og það skiptir heldur engu máli hvaða hindrunum hann mætir. Menn eins og til dæmis ég og fleiri slíkir sem ekki er hægt að segja að lánist að vera

samstíga sinni öld verða að ganga sína braut þó þeir hafi storminn í fangið. Það er heldur ekkert að því að hafa storminn í fangið. Rit höfundur er sáðmaður ef hann er nokkurs virði. Hann þarf að dreifa fræjum og vindurinn dreifir fræjunum, sama hvort hann blæs með eða á móti.“

Í nýútkominni kennslubók, Íslenskar bókmenntir á 20. öld, eftir Heimi Pálsson, segir útdregið á spássíu að Gunnar hafi „einkum...mótast af indverskri heimspeki og lífsspeki“. Þar með er hann afgreiddur sem maður sem vart eigi crindi við sína þjóð. Þetta er ótrúleg fullyrðing. Hér er verið að tala um eina Íslendinginn sem á síðari hluta þessarar aldar hefur skrifað sögu heimspekinnar í þremur bindum með miklum ágætum. Það er eins og Gunnar hafi vitað á hverju var von, því hann segir aðspurður í bókinni Að elska er að lifa:

„Nei, ég hef aldrei verið talsmaður indverskrar menningar. Ég er talsmaður íslenskrar menningar. Einmitt vegna þeirra sérreittinda að vera Íslendingur þarf hugsun mín ekki að litast af hagsinunum stórveldis. Ég hef frelsi sem Íslendingur til að skoða heimin jafnt í austri sem vestri. Ég hef síst talað incira um austrið en vestrið og það geta menn lesið í bókum mínum. Ég byrjaði að vísu að skrifa um indverska hugsun og austurlenska hugsun einfaldlega vegna þess að hún er upphafið í tíma. Síðar skrifaði ég ekki minna um gríska hugsun og enn síðar um evrópska hugsun og hugsun Vesturlandabúa. En ég hef alls staðar reynt að sýna fram á að þetta er allt eðlileg, samfelld þróun.“

Stefnumót við Gunnar Dal er skrifuð með þeim hætti að ég settist við skör meistarans og lagði fyrir hann nokkrar spurningar. Fyrirmyndin um sanræðuformið er sótt í smiðju grísku heimspekinganna. Þau rit nefndust „díalogar“. Þegar ég átti nokkur viðtöl við Gunnar Dal í ríkisútvarpið, haustið 1997, um jafn yfirgripsmikil efni og upphaf og endalok alheimsins, þróun mannsins, heimspeki og trúarbrögð, sögu gyðinga, goðafræði, Væringjaríkið og kristnitökuna á Íslandi, kom mér mjög á óvart hversu fjölfróður maður Gunnar er. Það sannaðist líka í samtölum okkar í sumar. Gunnar hefur líka

mjög eindregnar og afdráttarlausar skoðanir. Málfar hans er svo gott að svörin í þessari bók, sem töluð voru á band, hafa verið látn halda sér að mestu eins og þau voru sett fram og nær engu orði hnikað. Slík sagnalist er áreiðanlega mjög óvenjuleg um þessar mundir.

Ég vil flytja Gunnari innilegar þakkir fyrir þær fræðandi og skemmtilegu stundir sem við höfum átt saman. Ég flyt honum kveðjur og árnaðaróskir fjölda Íslendinga á þessum tímamótum í lífi hans. Og ég veit að hann heldur óhikað áfram að mennta og gleðja Íslendinga um ófyrirsjáanlega framtíð.

Baldur Óskarsson

Þakkir færðar

Við færum þakkir öllum þeim sem lagt hafa hönd á plóg við útgáfu bókarinnar:

Sigurlaugi Þorkelssyni fyrir að hafa búið bókina til prentunar; Ólafi Jónssyni, viðskiptafræðingi, fyrir framlag hans til bókarinnar; Völundi Óskarssyni, fyrir vandaðan prófarkalestur; Katrínu Baldursdóttur, fyrir yfirlestur og ábendingar.

Bókaútgáfan ÆNÚ fær þakkir fyrir traust og gott samstarf.

Sérstakar þakkir fá þeir sem heiðrað hafa skáldið á þessum tímamótum.

Höfundar

Efnisyfirlit

Ný bók	11
Eru rithöfundar frjálssir?	12
Innra líf mannsins er hans auðlegð	14
Hið mikla undur	16
Framrás lífsfljótsins verður ekki stöðvuð með stíflugörðum .	19
Hver kenndi Íslendingum að skrifa?	22
Saga sem ekki er menningarsaga er ónýt sagnfræði	25
Fyrsti kaflí Íslandssögunnar er enn ekki til	26
Sögur hefjast áður en þær byrja og halda áfram eftir að þeim lýkur	30
Enginn efniviður í stríð milli heiðni og kristni árið 1000 . . .	34
Hver fann Ameríku?	36
Evrópa uppgötvar Austurlönd fjær	38
Nýir menningarstraumar frá Austurlöndum nær	43
Maður og jörð	45
Gras	47
Kristin trú	51
Eðli mannsins	55
Er maðurinn dýr?	58
Kvenhatur Hesióds og Aristótelesar	61
Konan þróist sem kona	65
Maður og kona deila með sér mennskunni	66
Eigingirni	69
Hópur eða einstaklingur?	71
Gleymskan er systir dauðans	73
Hvað er veruleiki?	75
Hvort höfuðið er klárara, mannshöfuð eða kálhaus?	77
Líf hans verður hennar líf	79
Hvers vegna gerum við það sem við gerum?	81
Þörf mannsins til að seðja hungur sitt og svala þorsta sínum	83
Kynhvötin	84

Epíkúros og hamingjan	86
Löngunin til að vaxa – að verða það sem þú getur orðið . . .	89
Hin trúarlega löngun – að finna uppsprettu lífsins	90
Löngunin til að hafa vald	92
Löngunin til að vita	93
Að vera frjáls	94
Löngunin til að eiga fjölskyldu	96
Allt er lífsins þrá eftir hreyfing og krafti	98
Löngunin til að vera heiðarlegur	100
Metorðagjöld	102
Hefndarþorsti	104
Draumurinn um öryggi	106
Að standa með lífinu	108
Að þóknast öðrum	110
Fangar sögunnar	112
Heiður	115
Ljósið í austri	118
Hvenær vita menn hvað þeir eru að gera?	120
Spáð í þriðja árþúsundið	122
Spámenn og draumsýnir	125
Kórvillur aldarinnar í hagfræði	127
Tilviljun eða tilgangur?	129
Hvað er vitund?	131
Nýtt sólkerfi	134
Forsenda friðar	136
Nýtt hlutverk Sameinuðu þjóðanna	138
Liljan mín hvíta	140
Rit Gunnars Dal	143
Tabula gratulatoria	145

Ný bók

Ég veit ekki hvort þú verður nokkurn tíma bók. Og ef þú skyldir verða bók er ég hræddur um að þú verðir mér til vandræða. Það á að heita svo að ég eigi fimmtíu ára afmæli sem rithöfundur á þessu herrans ári 1999. Ég hef sent frá mér jafn margar útgáfur auk níu þýðinga á þessum fimmtíu árum. Útgáfurnar sem komu á undan þér hafa allar valdið mér vandræðum hjá einstaka hópi manna.

Systur þínar, þessar bækur sem örkuðu út í heiminn á undan þér, hafa margar annaðhvort verið hundsáðar eða lent í illum veðrum. Ég vara þig við, þetta er okkar heimur. Ég veit að þú ert vanbúin að fara út í heiminn og mæta fólki. Þér er ætlað að bæta úr þörf, fylla upp í tómarúm, þér er ætlað að sá fræi góðvildar og skilnings. En jörðin er grýtt og fuglarnir margir sem tína í sig kornin áður en þau ná því að festa nokkurs staðar rætur á jörðinni. Þú ferð, bók mín, ekki út í hinn náttúrulega heim, heldur í heim mannsins, heim sem við bjuggum sjálf til. Þér er ætlað að kveikja ljós vonarinnar og reyna að fá menn til að endurheimta þá mennsku sem sýnist svo oft vera horfin. Það er hægt að skapa umhverfi og aðstæður sem ræna okkur mennskunni. Það hafa ávallt verið til leiðtogar, andlegir og veraldlegir, sem óafvitandi hafa skapað samfélög skrímsla. Slík samfélög ráðast að öllum viðkvæmum tilfinningum og kalla þær illum nöfnum. Þau ráðast á heiðarlega leit mannsins að þekkingu. Þau ráðast ævinlega gegn cinlægri trú mannins á hærri vitund og betri heim.

Þú skalt ekki halda, bók mín, að þú sért sérstök. Þú ert aðeins bók meðal bóka. Vegni þér vel. Ég get aðeins beðið fyrir þér en fæ engu ráðið um í hvers höndum þú lendir. Sá sem les þig ákveður hvort þú lifir eða deyrð. Hann ræður því hvort þú verður bók.

Eru rithöfundar frjálsir?

Skrifa þeir aðeins það sem þeim sjálfum sýnist? Hefur rithöfundurinn sjálfur myndað sér skoðanir og tileinkað sér lífsviðhorf sem hann er reiðubúinn að lifa fyrir og deyja?

Næstum allir svara þessu og segja: Já, ég er frjálss og ræð því sem ég skrifa. Heiðarlegt svar er oft aftur á móti: Nei.

Rithöfundar, eins og ég þekki þá, hafa ekki meira siðvit en aðrir nema síður væri. Rithöfundar eru yfirleitt næmir menn. Þeir vita nákvæmlega hverjir gefa á garðann, þeir þekkja vel þá hönd sem fóðrar þá. Oftast eru þeir ótrúlega leiðitamir. Á öllum öldum hafa þeir þjónað þeim sem með völdin fara. Þeir þjónuðu kirkjunni á meðan hún gat veitt þeim brautargengi. Í hundraðatali þjónuðu þeir nasismanninum, í þúsundatali þjónuðu þeir marxisma meðan hann réð yfir kjötkötlum menningarinnar. Síðustu sjötíu árin hafa ótrúlega margir rithöfundar matreitt andlegt fóður fyrir mannætur og fengið að launum frægð og veraldlegt brautargengi.

Er þetta ekki aðeins mannleg náttúra?

Jú, en einhvern veginn finnst mér að það eigi að gera meiri kröfur til manns sem hægt er að kalla rithöfund.

Nú held ég að einhver eigi eslir að mótmæla hástöfum.

Nær allir rithöfundar munu verða í þeim hópi. Mótmælin eru vel séð af þeim öflum sem rithöfundurinn þjónar. Mannætan hrópar jafnvel enn hærra en rithöfundurinn um að þræll hennar sé algerlega frjálss maður og vinni eingöngu að bókum sínum sem skapandi listamaður. Þessi blekking er jafnvel nauðsynleg frá sjónarhóli valdamannsins til þess að þrællinn sé nothæfur. Slíkur rithöfundur hefur

ekki frjálsa, sjálfstæða samvisku. Samviska hans verður markmið þess valdahóps sem hann þjónar.

Ertu þá að halda því fram að engir rithöfundar hafi varðveitt sjálfstæði sitt og heidarleika?

Jú, jafnvel á tuttugustu öldinni voru líka til rithöfundar sem stjórnuðust af innri trú og varðveittu alltaf sjálfstæði sitt og hreinleika. Þeim var refsað miskunnarlaust, sumum með lífláti, öðrum með langri fangelsisvist. En ofsóknir breyttu ekki siðviti þeirra.

Innra líf mannsins er hans auðlegð

Þú verður að átta þig á því að það er fleira en valdið sem setur rithöfund í fjötur. Markaðshyggjan er fjötur. Að skrifa bók og meta bók með markaðinn í huga er fjötur á frjálsa sköpun listamanns. Að elta við goðsögnina um hvernig rithöfundur á að vera er einnig fjötur. Slíkur rithöfundur þarf að cyða svo miklum kröftum og tíma í að sýnast rithöfundur að hann hefur aldrei tíma til að vinna neitt af viti. Rithöfundur sem ánetjast eiturlyfjum er jafnvel í enn verri fjötrum og fer oft að þjóna spillingu. Í heimi hans standa flestir hlutir á haus.

Þeir rithöfundar sem stjórna af markaðshyggju grípa oft til þess ráðs að móðga og hneyksla menn til þess að vekja á sér athygli og koma sér á þann hátt betur inn á markaðinn.

Allt er þetta satt og rétt, en það er aðeins önnur hlið peningsins. Þeir rithöfundar sem skipta verulegu máli eru alltaf til.

Með leyfi að spyrja, hverjir eru þeir?

Rithöfundar hafa breytt heiminum, ekki aðeins á okkar tímum, heldur síðastliðin tvö þúsund og funun hundruð ár. Bækurnar sem breyta heiminum eru tiltölullega fáar og höfundarnir voru ekki alltaf þekktir á meðan þeir voru að skrifa þessar bækur.

Ert þú einn af þeim höfundum sem skipta máli?

Það er útilokað að ég geti svarað þeirri spurningu. Starf rithöfundar er list hins mögulega engu síður en stjórnálamannsins. Rithöfundur bregst við þörfum og kalli tímans á jákvæðan hátt. Frelsi hans er ævinlega bundið samvisku og siðviti. Von hans er að skapa bækur sem varða veg til betri framtíðar. Hann tekur líka þá áhættu

að erfiða langa ævi til einskis. Nei, ekki til einskis. Frjáls sköpun, að svo miklu leyti sem sköpun getur verið fjáls, er auðlegð. Hið innra líf mannsins er auðlegð hans. Það kann að vera að hann nái aldrei þeim ytri markmiðum sem hann setti sér og telji þess vegna að líf hans hafi ekki þjónað neinum tilgangi.

En hver er tilgangur lífsins? Hefur lífið tilgang?

Spurningin er undarleg. Lífið er tilgangur.

Tilgangur, hvað þýðir það orð?

Að ganga til einhvers. Hvert? Hvert förum við? Við erum ferðin.

Hið mikla undur

Tungumálið gerir manninn sérstakan í tilverunni. Hvers vegna tölum við?

Tungumálið er mér sífellt undur. Það tók mig tvö ár að læra að tala og meira en sjötíu ár að læra að þegja. Hið síðarnefnda sýnir að ég lifi í friðsömu og góðu samfélagi þar sem orð eru ekki lífshættuleg. Og þó mér og öðrum sé refsað á ýmsan hátt fyrir töluð orð, þá eru þær refsingar ekki nógu grimmar til að fá mig til að þagna.

Öðru máli gegnir um vini okkar og frændur, stóru mannapana, órangútan og górilla. Í þeirra umhverfi eru orð hættuleg. Þessir apar tala sínu máli, orðin eru færri, en hafa meiri merkingu. Öskur, urr, köll, ýlfur, stunur, hljóð sem merkja árás, hljóð sem merkja undirgefni, hljóð sem vara við hættu, hljóð sem fagna góðum feng, allt er þetta þarflegt í skóginum. Samt er þögnin mikilvægust til að forðast hættur og árásir utan hópsins og innan. Það mætti viðra þá hugsun að apar segi lítið vegna þess að það gerði líf þeirra á engan hátt betra að verða jafn málóðir og mannfólkið. Á hinn bóginn hafa menn oft reynt að kenna öpum talnál en það hefur ekki tekist. Hins vegar gengur þeim vel að læra merkjumál.

Menn líta svo á að það sé aðall mannsins að vera eina lífveran sem myndar táknið sein þera alls konar hugmyndir frá einum manni til annars. Á þann hátt skapar orðið nýjar menningarlegar víddir sem við segjum að sé séreign mannsins. Hugsanir okkar og tilfinningar fá menningarlegt gildi.

Telja menn sig vita hvernig maðurinn byrjar að tala?

Nei, menn vita það ekki en kenningarnar eru margar. Þeim mætti aðallega skipta í sjö flokka:

1. Samvinna við að fella stóru dýrin gerði tjáskipti veiðimanna nauðsyn.

2. Tilgáta tvö byggir á því að allir hlutir gefa frá sér ákveðin hljóð þegar slegið er í þá. Skilningarvit mannsins bregðast við þessum hljóðnum á þann hátt að herma eftir hljóðunum og túlka þau með ákveðnum hætti. Heimurinn segir dinga ling við þig og þú segir dinga ling við heiminn.
3. Maðurinn byrjaði að tala þegar hann fór að breyta látbragðslík sínum og merkjamáli í ákveðin orð. Hann byrjar að tala þegar hann breytir merkjamáli í ták.
4. Maðurinn fer að tala þegar hann heyrir eftir hljóðum sem hann heyrir í umhverfi sínu, hvort sem það er þytur í laufi eða gjann í hundi.
5. Grundvöllur málsins eru tilfinningar mannsins. Hann breytir sársauka í orð sem segja frá þessum sársauka. Hann vill segja frá tilfinningum sínum og gerir það með sérstökum hljóðum. Hann er gripinn sérstakri tilfinningu þegar hann sér sólina rísa eða sól ganga til viðar. Og hann myndar orð yfir sólrís og sólarlag. Á þann hátt breytir hann öllum tilfinningum og hughrifum í orð.
6. Maðurinn fór fyrst að tala þegar hann þóttist vinna líkamleg afrek. Þegar hann varð að beita líkamsafli sínu til fulls mynduðust fyrstu orðin um þessi átök.
7. Maðurinn byrjaði að tala þannig að hann sönglaði einhverjar laglínur en tal hans var að öðru leyti einhvers konar merkingarlaust jafn og jafn og fuður. Sum skáld gera þetta enn og kalla ljóð. Í erfiðu verki, til dæmis eins og að fella mannút, fékk tautið og söngurinn ákveðna merkingu. Þetta taut er endurtekið heima í hellinum og þá vita allir að það merkir: Við felldum mannútinn. Við unnum frækilegan sigur. Við lengi lifum, húrra! Nú höldum við hátíð.

Þessar sjö tilgátur skarast töluvert en sennilega er eitthvað til í þeim öllum. Talfærin og heilastöðvarnar sem stjórna talfærunum þróast og mál breytast og verða sífellt flóknari. Að beita máli verður listgrein, einstök meðal allra lífvera að menn halda. Og menn halda það vegna þess að allir fræðimenn og spekingar segja þetta hverjir öðrum.

Ertu þar með að segja að þú gefir lítið fyrir þessi fræði?

Það hafa alltaf sótt að mér grunsemdir um að hér sé fremur grunnt farið í hlutina. Hver einasta lífvera hefur einstakt og frábært tjáskiptakerfi miðað við það líf sem hún lifir og það umhverfi sem hún lifir og hrærist í. Vírus, baktería og fruma hafa miklu flóknari tjáskipti en við getum skilið. Á þessari jörð einni saman eru milljónir vitunda sem eru ólíkar okkar, sumar mjög ólíkar. Við þekkjum aðeins eina, hina mennsku vitund. Í alheimi eru til siljón vitundir sem við þekkjum ekki. Af þessum siljón vitundum þekkjum við aðeins eina. Ég held að það sem gerir manninn einstakan í eigin augum sé að hann þekkir ekkert annað en sína eigin vitund. Það sama verður auðvitað sagt um allar aðrar vitundir. Ég held að hvaða vitund sem er skynji sjálfa sig sem topp silverunnar. Hvernig gæti hún annað? Hún þekkir ekkert annað. Látum svo vera. Allt er þetta harla gott.

Ég er sáttur við að maðurinn líti svo á að tungumálið geri hann sérstakan. Ég er sáttur við þá almennu skoðun en sjálfur hef ég enga trú á að svo sé. Munurinn á máli manna og annarra lífvera er stígsmunur sem nær ekki til grundvallareðlis. Möguleikarnir sýnast ótæmandi. Líf getur þróast í margar áttir, sköpuninni er ekki lokið. Og enginn veit hvað lífið á eftir að birta næstu ár og ármilljónir. Hætt er við að einhvers staðar á þeirri leið fari fleiri en ég að cfast um sérstöðu mannsins.

Framrás lífsfljótsins verður ekki stöðvuð með stíflugörðum

Nú hafa tungumál komið og farið. Er íslenskan dauð?

Já, hún er dauð. Á þessum degi eru öll tungumál í útrýmingarhættu. Þetta er sjálfsagður hlutur en flestir menn mæta slíkum fullyrðingum með skopi og sköllum. Nærsýnir menn sjá engar breytingar á máli. Samt er þetta svo óhjákvæmilegt að um helmingur allra tungumála hljóta að deyja á næstu öld. Hér er aðeins verið að spyrja um tíma. Og það er jafn víst að dautt tungumál endurfæðist. Þetta hefur alltaf gerst og þetta hlýtur alltaf að gerast. Ég heiðra þá sem berjast gegn dauða íslenskrar tungu. En þegar ég hlusta á mál ungra manna, þá skil ég að hún er dauð. Baráttan gegn falli hennar er samt engan veginn fánýt. Hún er mjög dýrnæt. Sú barátta hindrar ekki dauða hennar, en hún ræður miklu um hvernig sú tunga verður sem endurfæðist.

Dauði og endurfæðing tungumáls gerist hægt, svo hægt að fæstir uppgötva það fyrr en eftir á. Þetta er óhjákvæmilegt á tímum mikilla breytinga. Þá verður þörf á fjölda nýrra hugtaka og nýrra orða. Fjöldi orða hættir að eiga sér merkingu og vísa til horfinna lífshátta. Auðvitað er misjafnt hvað tungumál er lengi að deyja. Það tekur marga áratugi og oft heila öld. Á sama tíma skapast annað nýtt. Það myndast eftir þörfum nýrra tíma. Öllu máli skiptir hverjir velja orðin og hvernig litbrigði hins nýja máls verða. Það virðist þversögn, en þetta er einmitt starf þeirra sem berjast gegn þessari þróun. Þeir eru líklegastir til að skila nægilegum orðaforða og litbrigðum inn í sköpun hins nýja máls. Ný kynslóð angurgapa sem tynir niður máli sínu er ófær um að skapa nothæft nýtt mál. Hins vegar verða það þeir sem berjast gegn þessari þróun sem gerast hinir nýju höfundar. Þeir hafa mikinn orðaforða, þeir skilja litríkt mál og þeir hafa tungumál á valdi sínu. Það er sá arfur sem lifir frá þeim sem verður grundvöll-

ur hinnar nýju tungu sem ævinlega eignast sinn Petrarka og sína Fjölnisinnenn.

Þegar hið nýja mál er fullskapað líta menn aftur til gamla dauða málsins og kalla þetta framfarir. Ef vel tekst til þá eru það framfarir. En það er engan veginn sársaukalaust að sjá móðurmál sitt deyja. En það er gagnlegt, ekki síst málverndarinnönnun, að skilja þessa þróun. Sá skilningur gerir þá hæfari til þess að bjarga því sem bjargað verður. Dauðinn er jafn óhjákvæmilegur þótt hann sé sársaukafullur.

Það eru þá hinar öru breytingar okkar tíma sem ganga af íslenskunni dauðri?

Einmitt. Ástæðan til þess að helmingur allra tungumála heimsins hlýtur að deyja á næstu öld er mjög einföld. Kynslóð mín hefur séð fleiri og stærri breytingar en forfedur okkar síðustu tvær ármilljónirnar. Þetta er ótrúlegt en eigi að síður satt. Þessi hrikalegu straumhvörf kalla að sjálfsögðu á ný orð og nýja tungu. Miklar breytingar hafa alltaf breytt tungumálum og mestu breytingar veraldarsögunnar hljóta óhjákvæmilega að hafa þessar afleiðingar. Þar sem framfarir eru mestar, þar er hættan mest. Það er aðeins hægt að varðveita tungu í samfélagi þar sem engu má breyta. Arabar hafa reynt að varðveita arabísku með valdboði. Fræðimenn reyna líka að varðveita hebreskuna á svipuðum forsendum. En þessar tungur verða annarlegar nema í viðræðum fræðimanna um forn fræði. Og þær hindra það ekki að almenningur í Arabalöndum notist við nýjar mállyskur til að geta rætt breytingar nútímans. Að geyma tungumál á tölvu hindrar ekki heldur dauða þess. Framrás lífsfljótsins verður ekki stöðvuð með stíflugörðum.

Þú yrkir um það sem ungur maður í annarri ljóðabók þinni, Sfunxin og hamingjan, í ljóði sem heitir Hönd er stíð, að þú yrkir á feiga tungu. Þar talast þú um breytt mál og gamla tungu.

Já, ég gerði mér snemma grein fyrir eðli tungumáls og þóttist sjá fyrir þessa óhjákvæmilegu þróun.

Hönd er stirð

Hönd er stirð, og hjartað slær ci meir.
Harpan þögnuð, brostinn strengur hver.
Í týndan grafreit lík mitt lögðu þeir.
Ljóð mitt skildi ég eftir handa þér.

Úr fortíðinni, minni gleymdu gröf,
af gulum blöðum flýgur kveðja mín
á vængjum tímans yfir aldahöf,
og einhver tíma kemur hún til þín.

Og blessar þig, sem yrkir ennþá ljóð
um örlög heims og manna, fljóð og vín,
þó breytt sé mál og gleymd sé grafin þjóð
og glóðir hennar verði aska þín.

Hver kenndi Íslendingum að skrifa?

Sögu má alltaf segja á marga vegu. En með því að halda sér á þjóðbraut evrópskrar menningar þá er eðlilegasta svarið: Það gerði enskur munkur sem var uppi löngu á undan Haflíða Mássyni. Hann samdi forskriftina fyrir Evrópu og okkur. Fyrst stóru stafina og síðan þá litlu. Hann skrifaði með eigin hendi tilskipun frá Karla-Magnúsi um skriftarkennslu og iðkun fræða í öllum biskupsdæmum Evrópu og í öllum klausturskólum.

Hver var þessi enski munkur?

Hann var helsti hugmyndafræðingur Karla-Magnúsar. Hann var maðurinn sem stóð á bak við fund Leós III páfa og Karla-Magnúsar í Róm á jólum árið 800. Eins og flestir vita varð sá fundur örlaga-valdur í sögu Evrópu.

Þessi enski munkur frá York hét Alkuin og var uppi frá 732 til 804. Hann kemst fyrst í kynni við Karla-Magnús á Ítalíu árið 781. Karla-Magnús hafði lengi hneykslast á bréfum sem hann fékk frá biskupum og öðrum valdamönnum. Karla-Magnús taldi bréf þessara manna yfirleitt á lélegu máli og illa skrifuð. Hvernig er hægt að skilja ritninguna án þess að kunna þokkalega latínu? Þessir biskupar kunnu ekki einu sinni að fara með punkt eða kommu eða semíkommu og mál þeirra og menning var í molum. Enda lögðu biskupar þessara tíma meira upp úr valdi en þekkingu. Þeir höfðu þess vegna tilhneigingu til að fordæma þekkingu og telja hana af hinu illa.

Má þá ekki líta svo á að Alkuin munkur hafi verið eins konar menntamálaráðherra Evrópu um 800?

Jú, raunar. Karla-Magnús þóttist finna í Alkuin svar við menningarvanda þeirrar Evrópu sem hann hafði lagt undir sig. Og hún var stór. Hún náði um Norður-Ítalíu, Frakkland, mest allt Þýskaland og

Austur-Evrópu. Karla-Magnús tók Alkuin með sér til Aachen, sem var hin menningarlega höfuðborg Karla-Magnúsar. Í Aachen fékk Alkuin eitt víðtækasta vald sem nokkrum ma mi hefur verið falið: Að endurmennta Evrópu, kenna mönnum málið rækilega, að lesa fræðin og skrifa bækur. Byltingin náði jafnt til tungu og menningar. Ástæðan fyrir þessu var sú að Karla-Magnús vissi að Alkuin hafði í York komið sér upp frægasta kirkjuskóla Evrópu. Til Aachen komu lærðir menn víðs vega · að, ekki síst írskir munkar frá Írlandi.

Okkur hefur verið kennt að Evrópa fengi sinn menningararf frá Grikkjum og Rómverjum.

Auðvitað tók Evrópa menni iðgararf frá Grikkjum og Rómverjum. Biblían var þýdd á latínu á árunum 383 til 405. Sú þýðing gekk undir nafninu Vulgata, sem merkir hinn almenni texti. Hún byggðist á verkum heilags Hícronymusar. Á þrettánda öld var þessi þýðing endurskoðuð og leiðrétt af lerdómsmönnum við Parísarháskóla. Hin nýja þýðing var þá almennt viðurkennd sem hin eina rétta Biblía.

Það voru þá kristnir munkar sem voru burðarásar menningar frá falli Rómaveldis til íslensks landnáms?

Já, á sjöttu öld er það enn munkur sem stjórnar evrópskri menningu. Sá maður var heilagur Benedikt frá Nursíu. Hann er sagður guðfaðir bókasafna í Evrópu. Og hann var einnig guðfaðir evrópskrar klausturmenningar. Hann var uppi frá 480 til 543. Næstu aldir voru munkarnir í klausturskólunum að gera alls konar tilraunir með nýtt stafróf, bæði með stóru stafina og þá smáu. Þegar Alkuin og Karla-Magnús hófu starf sitt í Aachen varð sköpun hins nýja stafrófs eitt af stóru málunum. Alkuin hafði lengi leitað í handritum og á minnisvörðum að því sem hann kallaði hið fegursta, einfaldasta og hagkvæmasta stafróf. Hann fann það og kenndi í skóla sínum og þaðan breiddist það út um Evrópu. Það var auðvelt að lesa og

skrifa. Gotneska stafrófið varð hvergi keppinautur til lengdar. Þegar menn fóru síðar að prenta bækur urðu litlu stafirnir í stafrófi Alkuins fyrirmyndin. Það sem við köllum nú latneska stafrófið er í raun stafróf Alkuins.

Þegar Íslendingar lærðu raunverulega að skrifa, skrifuðu þeir eftir forskrift Alkuins. Íslandssagan er þannig skráð að ætla mætti að íslenskir landnemar tengdust hvergi samfélagi lærðra manna í Evrópu. Samt voru þetta menn sem höfðu siglt Miðjarðarhafið og voru vel kunnugir á Bretlandseyjum. Hvernig gat þessi menning farið fram hjá þeim?

Saga sem ekki er menningarsaga er ónýt sagnfræði

Þú telur þá að menninguna vanti í fyrstu kafla Íslandssögunnar?

Já, þeir eru ekki skráðir sem menningarsaga. En saga sem ekki er menningarsaga er ónýt sagnfræði. Eins og þú komst inn á áðan þá er evrópsk menning, frá falli Rómaveldis til íslenska landnámsins, fyrst og síðast borin fram af kristnum munkum. Ein ástæðan fyrir þessari baráttu sannkristinna vel menntaðra munka var tortryggni gagnvart valdamönnum og ekki síst biskupum. Þeir þóttust sjá þess víða merki að fjandinn kæmist inn í kristindóminn gegnum illa menntaða biskupa.

Þú ert hér að tala um deilu illa læsra og illa skrifandi biskupa við hámenntaða munka. Breyttu biskupar þessa tíma kristindómnum ef til vill fyrst og fremst vegna þess að þeir voru illa læsir á ritninguna?

Ákærur af því tagi sem ég var að minnast á eru raunar Akkilesarhæll allra trúarbragða. Í þeim felst ótti og árásargirni. Hin kristna aðferð er að iðka hið góða og hið rétta en ekki að berjast gegn hinu illa. Ásakanir munkanna kölluðu oft fram hörð viðbrögð og þeir voru sjálfir ásakaðir um villutrú. Þetta er göngulag vendetunnar, hefndarinnar. En að vera kristinn er að fyrirgefa. Hin kristna samviska og einlæg trú á Krist hefur ævinlega að lokum eytt rangsnúnum hugmyndum kirkjunnar manna, illum verkum þeirra og andlegri harðstjórn.

Fyrsti kafli Íslandssögunnar er enn ekki til

Þú hefur sagt að Íslendingar séu stundum stútsfullir af fordómum. Þeir skrifi sögu þannig að þar sé sumt fólk fólk og annað ekki. Írar séu til dæmis ekki fólk. Þarf að endurrita Íslandssöguna?

Já, það vantar í hana fyrsta kapítulann um írsku munkana. Okkur Íslendingum þóknast að segja sögu landsins á þann veg að hér hafi fyrst verið skrifuð bók á tólftu öld. Samt bjuggu í þessu landi menn löngu á undan norskum víkingum sem skrifuðu bækur og lásu bækur, jafnvel bæði á grísku og latínu. Þegar þeir fóru er sagt að þeir hafi skilið eftir bækur. Norrænir menn voru fólk, Írar ekki. Þar sem Íra er getið eru þeir oft nafnlausir og attlausir menn.

Skipta þeir máli? Komu þeir ekki hingað aðeins til að deyja? Skilja þessir menn nokkur spor eftir sig?

Okkur var sagt að þeir skiptu ekki máli, þetta hafi verið sérvitrir einsetumenn, sem komu hingað eingöngu til að deyja af því að þeir trúðu að dómsdagur væri í nánd. Hann átti að verða árið 1000. Sannleikurinn er hins vegar sá að þessir munkar sem hingað komu voru hluti af hreyfingu sem breytti sögu Evrópu. Írskir og breskir munkar voru helstu kyndilberar menningar í Norður-Evrópu á áttundu og níundu öld. Og sú menning sem þeir sköpuðu eru sjálfar rætur íslenskrar menningar. Þeir tengdu saman menningu Rómaveldis og Miklagarðs strax á áttundu öld. Það er engu líkara en að írski rithöfundurinn Dicuil hafi komið til Íslands. Hann skrifar bókina *Liber de mensura orbis terrae*. Þar lýsir hann bæði Íslandi og Færeyjun. Í þeirri bók segir hann meðal annars frá fílnum sem Karla-Magnús fékk að gjöf frá Harun-al-Rashid árið 804. Í þessum menningarmiðstöðvum munkanna í Norður-Evrópu er, að því er virðist, að finna lærðustu menn Evrópu þessara tíma, menn sem einir lásu grískar bókmenntir og skrifuðu bækur um sögu, landafræði,

stjórnunál og latneskar bókmenntir. Allt gerist þetta löngu áður en Húnnvetningurinn okkar skrifar svokallaða fyrstu bók íslenskrar sögu. Við getum ekki skilið írsku munkana sem komu til Íslands sem einangrað fyrirbrigði. Við verðum að setja þá sögu inn í sína réttu heildarmynd. Til að skilja mikilvægi hinna írsku munkar verðum við að hverfa nokkrar aldir aftur fyrir það sem mönnum þóknast að kalla upphaf víkingaaldar árið 800.

Hvernig þróaðist þessi munkalreyfing?

Fyrstu munkana má rekja til fyrstu alda kristinnar. Þetta var samfélag lærðra manna þar sem allir urðu jafnframt að kenna einhverja iðn og stunda landbúnað. Basil biskup í Sesaríu tók saman fyrstu skráðu lögbókina um 360 og reglur þeirrar bókar voru í gildi alveg fram á íslenskt landnám. Sagt er að á áttundu og níundu öld hafi um hundrað þúsund munkar farið eftir þessum lögum. Og þessir munkar mynda fyrstu skóla- og fræðasetur Evrópu. Klaustur og klausturlíf barst til Vestur-Evrópu eftir verslunarleiðum Miðjarðarhafsins. Kristnin barst með heilögum Patreki frá Welsh til Írlands á fimmtu öld. En munkar eru fyrst getið á Írlandi um 540. Klaustrin eru þá lítil, mörg og dreifð. Þau eru undantekningarlítið eign ættarhöfðingja og valdanna og saman mynda þau hina raunverulegu kirkju Írlands. Á þessum tíma eru borgir ekki til á Írlandi og þorpin smá. Sjálfspurftarþúskapurinn knýr landsmenn, og þar á meðal munkar, til að eiga báta og stunda veiðar og jafnvel siglingar. Mennt versluðu við Frakkland og seldu skó í skiptum fyrir olíu og vín. Írskir munkar virðast hafa borið af öðrum munkum hvað lærdóm snertir og þeir voru virkir baráttumenn í útbreiðslu kristinnar menningar. Þessir írsku munkar höfðu þá sérstöðu að vera sjómenn sem lifðu á fiski og þeir sigldu um höfn.

Saga írskra munkar sem Evrópusaga hefst þegar heilagur Columba fer frá Ulster og reisir mikið klaustur í Iona á Vestur-Skotlandi. Frá Vestur-Skotlandi streyma írskir munkar í austur og suður. Klaustur þeirra ná fótfestu á Norður-Kumbaralandi á sjöttu

öld. Aidan frá Iona stofnaði klaustur í Lindisfarne árið 634. Írski munkurinn heilagur Columbanus, fæddur árið 540, var írskur ábóti sem las bæði grískar bókmenntir og Virgil og Hóras á latínu. Köllun hans var eins og annarra að útbreiða rétta kristni um Evrópu. Hann fór með munka sína til Frakklands árið 575. Þessir menn þóttu ein-kennilegir í útliti og voru kallaðir „kollar“. Þeir létu hár sitt vaxa að aftanverðu og voru síðhærðir en rökuðu höfuð sitt að framan frá eyra til eyra og höfðu band um enni. Þeir klæddust hvítum, síðum skikkjum einum fata. Þeir báru staf hirðisins góða, vatnsheldan leðursekk fullan af bókum og hengdu vatnsflösku um háls. Þegar Columbanus lést 615 höfðu fylgjendur hans stofnað klaustur um mikinn hluta Frakklands og Ítalíu í Ölpunum. Alls voru þetta fjörutíu klaustur og mörg þeirra urðu síðar frægustu klaustur miðalda. Má þar nefna: Rebais, Jumiéges, St. Gall, Bobbio, Fontenelle, Chelles, Marignoutier, Corbier, St. Omer, St. Bertin, Remiremont, Hautvilliers, Montierender, St. Valéry-sur-Somme, Solignac, Fontaine og Luxeuil.

Telur þú að þessi írsku munkalæysing hafi viljað gera Ísland að hluta af þeim menningarheimi sem þeir sköpuðu og störfuðu í?

Já, ég held að við ættum að líta svo á að fyrsta klaustur á Íslandi hafi verið reist af þessum mönnum. Það gengur undir nafninu Kollabúðir sem ætti að vera auðskilið, þó að sagnfræðingar okkar vilji telja að orðið hafi upphaflega verið kol og Kollabúðir vegna þess að land var þarna við vaxið og gott til kolagerðar.

Fyrstu írsku klaustrin voru lítil og þar voru mjög þröngar vistarverur fyrir munkana. Uppgröftur á Írlandi 1969 sýnir til dæmis að eitt af fyrstu klaustrunum samanstóð aðeins af sex steinbyrgjum.

Hafa Kollabúðir verið kannaðar og bornar saman við írsku klaustrin?

Nei, en það er löngu kominn tími til fyrir unga fordómalausar sagnfræðinga að rannsaka betur rústirnar í Kollabúðum og bera þær

saman við hin gömlu írsku klaustur. Sú rannsókn gæti leitt til þess að við fengjum nýjan skilning: Hvers vegna merkja munkarnir landið með því að skilja eftir táknin þrjú sem einkenndu menningu þeirra hvar sem þeir fóru?

Hvada tákn eru það?

Þau eru írski steinkrossinn, bækur og stafur hirðisins góða.

Er hugsanlegt að slíkar rannsóknir gætu leitt til þess að fyrsti kaþituli Íslandssögunnar fjalli um menn sem voru kristnir og bæði læsir og skrifandi?

Já, eins og fyrr segir fóru írsku munkarnir aðallega austur og suður. En við vitum að þeir sigldu einnig til Íslands. Ísland var löngu komið á kortið þegar þessir írsku munkar komu hingað. Eins og fyrr segir voru þeir veiðimenn og stunduðu verslun og siglingar.

Sjáðu til, Bandaríkjamenn reistu þjóðfána sinn á tunglinu og fóru. Höfuðtilgangur munkanna var að helga landið kristnum sið með því að skilja eftir tákn sín eins og fyrr segir. En sigling til Íslands að sumarlagi gat verið mjög ábatasöm ferð. Dýrasti fengurinn var að líkindum rostungstennur og þær var hér víða að finna. Úr slíkum farni gátu góðir iðnaðarmenn unnið dýrgripi, ekki síst helgimyndir, en slíkar myndir á rostungstönn voru gulls ígildi. Þessi saga er ekki skráð, en við skulum hafa það hugfast að gömul skráð saga okkar og annarra byggist á fáum staðreyndum og þeim jafnvel varasömum. Hér verða fornleifafræðingar og líffræðingar að ryðja brautina. Þegar góður sagnfræðingur hefur sett þessi brot inn í vel þekkta heildar mynd írskrar munkamenningar er honum ekkert að vanbúnaði að skrifa fyrsta kafla Íslandssögunnar, sem enn er ekki til.

Sögur hefjast áður en þær byrja og halda áfram eftir að þeim lýkur

Með leyfi að spyrja, hvenær hefst Íslandssagan?

Bæði mannkynssaga og Íslandssaga eru að því leyti eins og aðrar sögur að þær hefjast löngu áður en þær byrja og halda áfram eftir að þeim lýkur. Okkur er kennt að víkingaöld byrji í Noregi um 800. Oft er okkar saga látin hefjast með henni. Til að skilja Íslandssögu verðum við þó að láta víkingaöldina byrja miklu fyrr, t.d. á fimmtu öld. Auðvitað eru víkingaferðir eldri en elstu sögur og elstu skráðu heimildir, þjóðir hafa alltaf ruðst inn í önnur samfélög og farið ránshendi um eigur þeirra. Um 800 er floti víkinga annar stærsti skipafloki veraldar. Ástæðan er auðvitað sú að áður en Norðmenn komast inn í heimssögu um 800 hafa germanskir þjóðflokkar norðan Alpaþjalla legið í víking. Til að skilja menningu þess fólks sem kemur til Íslands verðum við að fara að minnsta kosti þrjár, fjórar aldir aftur í tímann til að líta á athafnir hinna germönsku eða arísku þjóðflokka sunnan Alpaþjalla. Fyrst verðum við þó að gera okkur grein fyrir því að langflestar Evróputungur, þar á meðal íslenska, eru komnar frá Vestur-Asíu ásamt þeim þjóðum sem þessar tungur töluðu.

Móðurtunga indó-evrópskra mála er upprunnin í Austur-Tyrklandi og Suður-Kákasus eða Georgíu. Evrópa var ekki heimaland aríanna, hún er miklu fremur lokaáfangi þeirra. Fólkið í heimalandi móðurtungunnar tók sig upp og hélt í austur, vafalaust vegna þess að það var fengsælla fyrir víkinga að fara í austur. Í vestri var lítið að hafa. Hinar auðugu þjóðir borgmenningarinnar voru fyrir austan. Þessir „aríar“ í Tyrklandi fara aðallega í tveimur fylkingum austur: Suðurlandið og norðurlandið. Þeir sem fóru suðurlandið töluðu mál sem á öðru árþúsundinu f. Kr. nefndist sanskrít. Þessir menn náðu loks langþráðu marki sínu og komust yfir auð borgarmenningar sem þeir höfðu ekki skapað. Það gerðist þegar þeir lögðu undir sig háþróuð menningarríki í Indusdal um 1500 f. Kr.

Leið hinna verðandi tungumála í Evrópu lá fyrst í austur, suður fyrir Kaspíahaf og alla leið til Tocharíu (Túrkistan við landamæri Kína). Þaðan lá leiðin í vestur eftir Mið-Asíu. Tungumál hinna sem fóru norðurleiðina er ein að finna í suðurhlíðum Hindu-Kush í Norðaustur-Afganistan. Móðurtungan fæddi af sér mörg sjálfstæð mál. Frá Mið-Asíu bárust tungumálin til Evrópu og leiðin lá bæði fyrir norðan og sunnan Svartahaf. Gríska, armeníska og írönsk mál fóru að klofna frá móðurtungunni á þriðja árþúsundinu f. Kr. „Grísku nýlendumar“ á norðurströnd Svartahafs eru forn byggð grískumælandi manna á vesturleið til Eyjahafsins, en ekki öfugt. Engin grísk tunga er upprunnin í Grikklandi. Önnur leið indó-evrópskra mála lá frá austurströnd Svartahafsins inn í Grikkland og Balkanskaga.

Þessi saga byrjar fyrir sex þúsund árum. Frumgermanskan, langamma íslenskunnar, sem töluð var norðan Alpafjalla af germönskum þjóðum, er af sama meiði og latínan sem töluð var sunnan Alpafjalla. Latínan er langörunubarn móðurtungu hinna indó-evrópsku þjóða. Tungumálin sem töluð eru á fimmtu öld norðan og sunnan Alpafjalla eru því skyld mál og þjóðirnar sunnan og norðan Alpafjalla eru brot úr sama bergi.

Suður-Evrópa var æsilegur staður fyrir víkinga á fimmtu öld. Rómaveldi var að liðast sundur og eftir 478 átti Vestur-Evrópa engan keisara. Menn viðurkenndu keisarann í Konstantínópel, en skattheimta hans var aldrei vinsæl í vestri og vald hans fór smáin saman dvínandi. Það er á þessu tímabili, frá falli Ágústínusar í orustunni við Hippo til krýningar Karla-Magnúsar árið 800, sem kristnin í Evrópu verður fastmótuð í nánun tengslum við mótun samfélagsgerðar í Suður-Evrópu. Í vestri var ekki lengur neitt vald sem gat haldið uppi verslun og skattheimtu, ekkert vald sem hafði fé til að halda uppi her. Þess vegna skapaðist tómaríni sem freistaði víkinga norðan Alpafjalla.

Býsanska ríkið hafði hins vegar þar til seint á sjöundu öld stærsta flota heimsins. Það réði Miðjarðarhafinu og hélt uppi verslun og hafði efni á að greiða málaliðum. Það reyndi að halda uppi

skattheimtu í vesturríkinu frá Ravenna á Ítalíu. Fólk af germönskum uppruna myndaði víða ríki í ríkinu sunnan Alpafjalla. Þessar þjóðir kölluðu sig yfirleitt aría. Hér voru á ferð ýmsir germanskir ættflokkar, Vandalar, Gotar, Austgotar og Vestgotar. Þessar þjóðir voru ekki allar heiðnar. Til dæmis kristnaði Ulfilas Gota um miðja fjórðu öld.

Flestar þessar þjóðir voru fyrst og fremst að leita að mat og víni. Af því var lítið af hafa í Róm eftir 410. Þess vegna fóru Vandalar til Norður-Afríku, Vestgotar til Spánnar og Suður-Frakklands og Austgotar til Ítalíu. Þetta fólk kallaði sig aría eins og fyrr segir en heimamenn í Suður-Evrópu kusu fremur að kalla þá barbarar. Samskipti norðan- og sunnanmanna voru miklu friðsamlegri en menn skyldu ætla af fáeinum alþekktum grimmdarverkum sem þessar þjóðir unnu. Suður-Evrópu stafaði miklu meiri hættu frá Konstantínópel en þeim. Hjá því varð að sjálfsgöðu ekki kominist að norðanmenn leggðu undir sig land. En í ýmsum tilvikum þá keyptu þeir landið og sömdu um búsetu. Og barbarar voru vel séðir að því leyti að þeir voru ævinlega tilbúnir að ráðast á skattheimtumenn frá Ravenna og gerðu býsanska ríkinu að lokum ófært að halda uppi skattheimtu í vesturríkinu.

En hvað kemur allt þetta Íslandssögunni við?

Það er engin sagnfræði að skoða ekki Íslandssöguna sem hluta af Evrópusögu og jafnframt heimssögu. Norðanmenn sem voru yfirleitt umburðarlyndir í trúmálum tileinkuðu sér ríkulega bæði latínu og rómverska menningu. Eftir tómarímið sem skapaðist á fimmtu öld reyndu gamlar rómverskar valdaættir að koma sér inn í stóra kristna söfnuði og taka þar völdin. Biskupinn sem öllu réði var jafnan úr þeirra röðum. Biskupinn sá um allar varnir. Hann gerði samninga við aðrar borgir og aðra stjórnendur. Þeir fengu einnig veraldlegt vald og yfirráð yfir versluninni. Biskupar voru hið æðsta dómsvald. Þessir gömlu valdamenn, sem sköpuðu hinn svokallaða rétturínað í vestri, breyttust sína saman í vald sem jafnvel aríarnir beygðu sig undir þegar fram liðu stundir.

Ein afleiðing þessa veruleika var sú að Frakkar í Norður- og Austur-Frakklandi tóku krisni. Það gerðist í byrjun sjöttu aldar. Kirkjan varð hluti af vörn hverrar borgar, kirkjubyggingin varð hluti af varnarmúrnum. Og biskuparnir voru ævinlega hershöfðingjar. Og borgin eignaðist klaustur sem varð fyrsta menntasetur hennar.

Róm var stærsta borgin og biskup hennar þess vegna valdamestur. Í byrjun fimmtu aldar var fjárhagurinn bágborinn. Samt voru þá í Róm átta brýr yfir Tíber, 24 kirkjur og tugir bókasafna. Barbararnir eyddu aldrei þessum menningarlegu verðmætum í Rómaborg. Því var breytt um miðja sjöttu öld þegar Jústínían keisari þvingaði Ítalíu undir vald sitt. Þá var öll Rómaborg lögð í rúst, öllum menningarverðmætum eytt og öllum málum rænt. Samt reis Róm að nýju og biskup hennar varð páfi.

Páfar Rómar fóru, þegar tínar liðu, með meira vald en áður hafði þekkt í vestri. En það sem við Íslendingar þurfum fyrst og fremst að vita í sambandi við þetta tímabil frá 400 til 800 er það að kirkjan mótar á þessu tímabili samfélagsgerð norrænna manna. Frá kirkjunni fá þeir sín fyrstu lög. Hér byrjar saga þeirra og saga okkar. Kirkjan varð um leið hið mótandi afl við að skapa þann landbúnað, iðnað og verslun sem landnemar Íslands þekktu og báru með sér til landsins.

En nú úttu allir aríar ævasorn lög.

Vissulega áttu þeir sín fornu lög. Þau voru ekki skrifuð heldur lærð utan að. Þessi lög breytast að sjálfsgöðu þegar germanskar þjóðir verða kristnar, en kirkjan og lærdómsmenn hennar tóku að sér að skrá lögin.

Fyrstu lög á Englandi voru skráð um 600. Þau eru elstu skráðu lög germanskra þjóða sem varðveist hafa. Lex Salica, elstu lög Frakka sem vitað er um, voru fyrst skráð á sjöttu öld en birtust í endanlegri mynd á þeirri níundu. Á Ítalíu kom kirkjan fram með fyrstu skráðu lögin árið 643. Það líður því alllangur tími þar til við skráum okkar lög á Breiðabólstað.

Enginn efniviður í stríð milli heiðni og kristni árið 1000

Þú talar um að í því tímabili sem skapast eftir fall Rómaveldis mótist sú menning sem landnemar sluttu með sér til Íslands. En hvenær lýkur þessu mótnarskeiði?

Mótnartímabilinu, árin 400 til 800, lauk með undarlegu og afdrifaríku valdatafli á jólum árið 800. Lykilmaðurinn í samsærinu var ábóti frá Yorkshire, sem við höfum áður talað um, Alkuin að nafni. Maðurinn sem kenndi Íslendingum að skrifa. Hann var helsti hugmyndafræðingur Karla-Magnúsar keisara. Karla-Magnús var norðarunaður af gerinönskum uppruna. Hann réði þegar hér var komið sögu lögum og lofum í Frakklandi, Þýskalandi og jafnvel Róm. Keisarinn í Konstantínópel var viðurkenndur en orðinn valdalítill í hinu gamla vesturríki. Ábótinn og hugmyndafræðingurinn, Alkuin, benti Karla-Magnúsi á að það væri forn siður aría að velja sér konung konunga. Yfir þetta var til norrænt orð. Það orð var bretavald. Var ekki Karla-Magnús þegar orðinn konungur norrænna konunga í raun?

Sá sem sat hinum megin við skákborðið virtist vera með tapaða stöðu. Sá hét Leó III og var páfinn í Róm. Hann hafði lítið sýnilegt vald og skæðar tungur báru á hann margar og þungar sakir. Alkuin lagði til að Karla-Magnús færi til Rómaborgar til viðræðna við Leó páfa III. Á dagskrá voru tvö mál: Hið fyrra, þær ásakanir sem bornar voru á páfann. Hið síðara og það sem öllu máli skiptir, viðurkenning sunnananna á því að Karla-Magnús væri hinn nýi keisari í vesturríkinu. Alkuin var víðs fjarri á þessari ráðstefnu en sendi þó tvo af sínum bestu mönnum, Witto og Fridugis, til að sjá um að þessi ráðstefna færi rétt fram. Þeir áttu aðallega að fylgjast með viðbrögðum páfa. Ef hann sýndi fullkonna auðmýkt og undirgefni mátti sýkna hann af öllum ákærum. Ef ekki varð að ryðja honum úr vegi. Páfi sýndi fullkonna undirgefni og auðmýkt, enda var honum fyrirgefið. Og næsta mál á dagskrá var tekið fyrir: Að viðurkenna Karla-

Magnús sem keisara. Það var auðsótt. Páfinn sör honum marga hollustueiða og sama gerðu aðrir foringjar kirkjunnar og handhafar hins veraldlega valds. Karla-Magnús féllst á að verða keisari vesturríkisins og ekki var annað að sjá en að formlega hafi verið gengið frá þeim máli.

En páfi var ekki allur þar sem hann var séður. Hann lumaði á óvæntum þrumuleik í þessari örlagaskák. Tveimur dögum síðar, á jóladag 25. desember árið 800, fór Karla-Magnús með hershöfðingjum sínum til messu í Péturskirkju. Páfinn breytti messunni í krýningarathöfn. Hann setti kórónu á höfuð Karla-Magnúsar, sem gat sig hvergi hreyft, bundinn þessum römmu helgisiðum. Páfinn lagðist endilangur á gólfið fyrir framan hann, en það var hinn forni siður við rómverska keisaradýrkun. Allir sunnanmenn fóru með hollustueiða.

Karla-Magnús var vitur maður. Hann skildi strax hvað var að gerast en fékk engu um breytt. Það var verið að gefa honum það sem hann átti. Og gjöfin skapaði vald sem átti eftir að verða eitt sterkasta vald Evrópu. Á heimleiðinni talaði Karla-Magnús um það að hann hefði aldrei farið til þessarar messu ef hann hefði vitað hvað til stóð. Hann hugðist bæta úr þessum mistökum þegar hann krýndi son sinn sem keisara. En það breytti engu. Messa Leós III, páfars í Róm, á jólunum árið 800 reyndist síðar atburður sem breytti vestrænum samfélögum og vestrænni siðmenningu.

Ertu þar með að segja að fundur Karla-Magnúsar og Leós III sé í raun hluti af menningarsögu Íslendinga?

Þessi atburður hafði að sjálfsögðu einnig mótandi áhrif á íslenskt samfélag sögualdar og markar djúp spor í íslenska menningu ef grannt er skoðað. Það samfélag sem upphaflega verður til á Íslandi er ekki nema að litlu leyti heiðið. Það er fyrst og fremst mótað af kristinni menningu og kristnum viðhorfum þótt ekki væri búið að skíra víkingana formlega til kristinnar trúar. Árið 1000 var hér einfaldlega enginn efniviður í trúarstríð milli kristni og heiðni.

Hver fann Ameríku?

Fann Íslendingurinn Leifur Eiríksson Ameríku?

Já, hann sigldi úr úr kortinu og fann Ameríku.

En var hann fyrstur manna til að finna þessa álfu?

Nei, það voru aðrir á undan honum. Írsku munkarnir voru siglingaþjóð og það er mjög sennilegt að einhverjir þeirra hafi einnig villst út úr kortinu og fundið Ameríku. Sagan um Brendan fullyrðir að Brendan hafi fundið Ameríku. En Brendan er hálfgerð goðsagnapersóna og um þetta hefur ekkert sannast.

Það verður að teljast sennilegt að eitthvað af skipum annarra þjóða sem á annað borð sigldu út á Atlantshafið norðanvert hafi hrakist fyrir veðrum og vindum eða villst til Ameríku. Ég efast ekki um að þetta hefur oft gerst, en tilgáta er ekki sagnfræði. Hins vegar er það sagnfræðileg staðreynd hverjir fundu Ameríku og hvenær þeir fundu hana. Ástæðan til þess að sumir menn eru svo tregir til að viðurkenna þessa staðreynd eru hinir gömlu fordómar. Sumir menn eru fólk, aðrir menn eru ekki fólk. Íslendingar sem sigldu til Ameríku eru fólk. Margar þjóðir sem fóru á undan þeim eru ekki fólk. Þótt hér sé um margar þjóðir að ræða, bæði frá Evrópu og Asíu, þá heita þær nú allar einu nafni indíánar og indíánar eru ekki fólk.

Indíánar hafa verið kallaðir frumbyggjar, en auðvitað eru engir frumbyggjar til í Ameríkunum þremur. Þar er eingöngu um aðkomuþjóðir að ræða. Menn fóru fyrir árpúsundum frá Suður-Rússlandi og Kákasus norður og austur um Síberíu yfir Beringssund sem þá var Beringsland. Mongólskar þjóðir frá Síberíu fóru einnig þessa sömu leið og menn fóru í mörgum fylkingum eftir strönd Kína norður. Jafnvel eftir að Beringssund myndaðist var það lítil hindrun. Það var auðvelt að fara yfir það og á veturnum fóru menn gangandi á ís. Það er sagnfræðileg staðreynd að tíu þúsund árum á undan Leifi heppna

var eitthvað af þessu fólki komið alla leið til suðurodda Suður-Am-
eríku og búið að fara um Ameríkurnar þjá. Það er einnig hugsan-
legt að farnar hafi verið aðrar leiðir. Menn hafa lært að lifa á ísnum
þar sem nóg er veiði. Það er ekki hægt að útiloka að menn hafi far-
ið á ísnum bæði Atlantshafsleiðina og Kyrrahafsleiðina. Þessi byggð
er sennilega miklu eldri. En með því að nota kolefni 14 hafa menn
sannað að mannabústaðir þar eru ekki yngri. Þetta segir allt sem
segja þarf um mannaferðir í Ameríku.

Við skulum halda áfram að vera stolt af siglingum Leifs heppna
árið 1000, en menn þurfa að vita að í Tierra del Fuego, Eldlandi,
þjuggu afkomendur þeirra sem fundu Ameríku fyrir ellefu þúsund
árum. Það eru til öruggar sannanir fyrir búsetu manna í Ameríku
fyrir fimmtán þúsund árum. En flestir telja hana miklu eldri.

Hvernig geta menn vitað þetta með vissu?

Vegna nákvæmra rannsókna á kolefni sem nefnt er kolefni 14.
Kolefni 14 er til í öllum lífverum og það finnst alltaf í sama hlutfalli
í byggingu kolefnis í hinni lífrænu náttúru. Þegar lífveran deyr byrj-
ar kolefnið 14 að brotna niður. Á hverri mínútu eyðast fjórtán atómin
af kolefni 14 í hverju grammi af kolefni. Mælingar vísindamanna
hafa sýnt fram á að eftir 5760 ár hefur helmingurinn af atómunum í
kolefni 14 horfið. Frávikkið eru um þrjátíu ár plús eða mínus. Eftir
11106 ár er fjórði partur atómanna eftir. Þetta þýðir að aldursgrein-
ingin er áreiðanleg um sjötíu þúsund ár. Hún getur hins vegar ekki
komið að gagni þegar greina þarf aldur fyrstu manna á jörðunni. Þar
verður að beita öðrum aðferðum, t.d. að mæla potassium 40, sem
einnig er til í öllum lífverum. Það brotnar svo hægt niður í argon 40
að með því er hægt að mæla aldur allra lífvera sem hafa lifað á þess-
ari jörð.

Evrópa uppgötvar Austurlönd fjær

Á söguöld eru Íslendingar samstíga öðrum Evrópuþjóðum og Íslendingar sem gerðust vænir gjar í Miklagarði fóru jafnvel til Austurlanda.

Um svipað leyti og Íslendingar voru að vinna sín mestu bókmenntaafrek á þrettánda öld fer Evrópa að uppgötva á ný lún fjarlægari Austurlönd. Árið 1269 snéru bræðurnir Nikól og Maffeó Póló heim til Feneyja eftir níu ára ferðalag um Austurlönd. Þetta ferðalag byrjaði með því að þessir tveir bræður fóru að heimsækja þriðja bróðurinn, Markó Póló, sem var gimsteinasali í Miklagarði. Þessi gimsteinasali var alnafni og föðurbróðir þess Markó Pólós sem allir þekkja. Nikól og Maffeó birgðu sig upp af gimsteinum í Miklagarði og héldu í norður og austur eftir Volgu þar til þeir komu til Barca Khans sem var sonur Genghis Khans.

Barca Khan tók þessum ferðalöngum vel og keypti af þeim allar gimsteinabirgðirnar á tvöföldu verði. Barca Khan lá í stríði eins og faðirinn og Pólóbræðurnir komust ekki heim aftur til Miklagarðs. Þess vegna ákváðu þeir að halda lengra í austur og komu að ári liðnu til hins mikla keisara Kublai Khans. Hann var ekki síður áhugasamur um vestræna menningu en bræðurnir um austræna. Hann bað þá meira að segja um að verða talsmenn sína í Páfagarði. Hann bað um að hundrað trúboðar yrðu sendir til að kenna fólki sínu um kristindóm og vísindi Vesturlanda.

Þegar þeir bræðurnir komu heim eftir níu ára ferðalag var páfinn látinn og nýr páfi hafði ekki verið kjörinn. Flinn nýi páfi, Gregoríus X, vildi ekki verða við þessum óskum. Hann leyfði aðeins að tveir munkar slægjust í för með Pólóbræðrunum. Árið 1271 lögðu þeir aftur af stað til Kublai Khans og með þeim fór einnig sautján ára sveinstauli, sonur Nikóls. Það var enginn annar en maðurinn sem heimurinn þekkti síðar sem Markó Póló, maður sem gerði þetta ferðalag að heimssögu. Þegar komið var austur í botn Miðjarðarhafsins lögðu munkarnir á flótta frá uggvænlegum og óskiljanlegum heimi,

en bræðurnir og Markó héldu áfram til Bhagdad. Þeir fóru ekki auðveldustu leiðina austur með skipi yfir Indlandshaf, þeir kusu landleiðina yfir Kerman-eyðimörkina. Ungmennid Markó veiktist á þessari eyðimerkurgöngu. Þegar þeir komu í fjalllendið handan hennar ákváðu bræðurnir að hvíla sig í ár til þess að Markó næði aftur fullri heilsu.

Það er vitað að Markó Póló gat skrifað. Hvort sem um var að ræða áhrif frá eyðimörkinni eða einhverju öðru þá verður honum tíðrætt um hrossin í fjöllum Badakhshan. Markó fullyrti að þau væru komin út af frægasta stóðhrossi heims, Bucephalus, en hann var eins og flestir vita reiðskjóti Alexanders mikla. Markó segir að þetta hrossakyn sé auðþekkt á því að það hafi horn á enni. Þetta voru einhvers konar einhyrningar. Stólpagripurinn Bucephalus var líka sagður hafa haft horn á enni.

Næst var haldið yfir Pamírhálendið, jökla og ófærufjöll, sem heimamenn kölluðu þak heimsins. Markó segir að þarna hafi verið svo kalt að það hafi verið erfitt að sjóða matinn. Meira að segja var liturinn á eldinum öðru vísi en annars staðar í heiminum vegna kuldans. Háfjallasauðirnir sem þarna gengu sjálfala voru hins vegar stærri og meiri en nokkurt annað sauðfé í heiminum.

Eyðimörkin hafði ill áhrif á Markó Póló enda ekki heiglum hent að fara þessa ferð. Komi það fyrir, segir hann, að menn dotti og dragist aftur úr, og ætli síðar að hvetja sporið og ná hópnum, fara menn oft að heyra undarlegar raddir. Þarna eru andar á ferð sem vilja slást í för með manni. Stundum ávarpa þeir mann jafnvel með nafni. Stundum leiða þessar raddir menn afvega svo að þeir missa af lestinni. Þarna hefur margur ferðalangurinn farið villur vegar og týnst.

Þegar komið var yfir eyðimörkina í Norðvestur-Kína lá leiðin yfir freðmýrar í Mongólíu til hallar hins mikla keisara Kublai Khans. Þeir höfðu verið þrjú og hálft ár á leiðinni til hans. Khaninn tók þessum langferðamönnum frá Feneyjum með kostum og kynjum og tók sérstöku ástfóstri við ungmennið Markó Póló og gerði hann að sendiherra sínum.

Markó var í þjónustu Khansins í sautján ár. Hann var á sífelldum ferðalögum til framandi þjóða til þess eins að geta sagt húsbónda sínum sögur um þekkingu, skoðanir og lífshætti þeirra þjóða sem hann heimsótti. Þekkingarlöngun þessa keisara var óslökkvandi og Markó Póló aflaði sér þess vegna mjög víðtækrar þekkingar um Austurlönd fjær, bæði Kína og Indland og cinnig önnur lönd.

Á sama tíma virðast gömlu mennirnir, faðir hans og föðurbróðir, aðallega hafa aflað sér auðs, ekki síst gínsteina. Og eftir sautján ár eru þeir sendir til Persíu með sautján ára gamla prinsessu sem giftast átti Persakonungi. Farið var sjóleiðina um Indlandshaf. Það var lagt upp á fjórtán skipum með sex hundruð manna áhöfn. Aðeins átján lifðu af þessa för, þar á meðal Fencyingarnir þrír og prinsessan sem kvaddi þá með tárum. Frá Persíu var farið til Konstantínópel um Norður-Persíu og suðurströnd Svartahafsins. Loksins komu þeir heim til Feneyja veturinn 1295 eftir tuttugu og fjögurra ára fjarveru. Ferðalangarnir þrír voru villunannlegir í útliti og klæddir eins og flækingar. Ættingjar þeirra vildu ekki þekkja þá, enda voru þeir löngu taldir af. Þeir vildu ekki þekkja þá fyrr en í ljós kom að undir stökkum þeirra leyndist gildur fjársjóður af gulli og gímsteinum. Þá var þeim vel fagnað og haldin vegleg veisla.

Nú hafa ferðirnar til Asíu verið margar á þessum tíma. Hvers vegna hefur ekki verið meira skráð um þessar ferðir en raun ber vitni?

Ég veit það ekki. Það var meira að segja tilviljun að bók Markó Pólós var skráð. Á þessum dögum var útgáfa bókar ekki góð fjárfesting í Feneyjum. Feneyjar börðust um yfirráðin yfir versluninni við annað stórveldi, Genúa. Þrem árum eftir heimkomuna, 6. september 1298, var mikil sjóorusta milli þessara borga þar sem Feneyingar voru sigraðir. Sigurvegararnir tóku sjö þúsund fanga. Einn þeirra var kallaður galciðuföringinn Markó Póló. Hann var fluttur í járn um til Genúa. Þar vingaðist hann við annan fanga, Rustichello að nafni. Sá var nokkuð frægur maður fyrir að hafa skrifað rómantíska

skáldsögu um Arthúr konung og riddara hringborðsins. Hann hlustaði löngum á Markó Póló segja frá og það kviknaði hjá honum ljós. Hér er efniviður í nýja tegund skáldsögu. Saga sem hefur það að meginmarkmiði að lýsa þessum undarlega mannaða heimi. Og Rustichello hófst handa. Við verðum að líta svo á að bráefnið hafi skilað sér nokkurn veginn.

En lærður rithöfundur veit að það verður að krydda sögu. Frásögnin af því hvernig Kublai Khan tók Markó Póló þykir minna töluvert á kafla úr fyrri bók höfundarins þar sem hann lætur Arthúr konung taka á móti Tristan með mikilli lofræðu. Hvað um það, bók-in þykir furðu góð sagnfræði. Það er ekkert sem bendir til þess að bókin hefði nokkurn tíma verið skrifuð hefði Markó Póló ekki verið tekinn til fanga og lent í fangelsi með þessum sérstaka manni.

Leiðir til Austurlanda fjær höfðu nú verið opnar í hálföld og hældust opnar næstu áratugi. Mongólskir keisarar héldu þessum leiðum opnum í um það bil heila öld. Evrópumenn sem fóru landleiðina til Indlands og Kína nutu verndar þeirra. Evrópubúar fóru austur og Kínverjar vestur á sama tíma og fluttu með sér nýjungar eins og spil, nýjan vefnað, postulín, nýjungar í listum og nýja gerð af húsgögnum sem ruddi sér til rúms meðal yfirstéttarfólks í Evrópu. Þeir komu líka fyrstir manna með pappírsseðla, prentun og púðrið. Þessar nýjungar bárust óhindrað til Austurlanda nær og þaðan óbeint til Evrópu með aröbum og öðrum þjóðum. Mongólarnir á hestbaki lögðu undir sig víðlend ríki, en þessum löndum varð ekki stjórnað af hestbaki. Mongólar minna um margt á hina fornu aría. Þeir fóru aldrei í það en þvoðu sér á hátíðum, stundum upp úr hlendi. Kínverjar áttu erfitt með að þola þessa illa þefjandi menn og losuðu sig smám saman undan yfirráðum þeirra. Engir voru hæfari en mongólar til að leggja undir sig ný lönd og steypa konungum af stóli. En það var erfiðara að stjórna.

Eftir dauða Tímúrs 1405 lokaðist Silkivegurinn alveg. Og engin markverð tíðindi bárust lengur til Vesturlanda, aðeins óljósar sögu-sagnir manna sem tekið höfðu verið til fanga.

Hvers vegna voru ferðir þrettíndu aldar manna í Evrópu svona vel séðar af ráðandi mönnum í Austurlöndum þær?

Sagt er að þeir hafi verið mjög umburðarlyndir í trúmálum. Það varð til þess að páfinn í Róm hafði uppi áætlanir um að gera þá kristna. Úr því varð ekki. Hins vegar má benda á að mongólar höfðu átt í styrjöldum við islam og voru þar sigurvegarar. Þeir litu þess vegna á kristnar þjóðir sem bandamenn, að einhverju leyti að minnsta kosti. Á meðan þeirra naut við voru samskipti Evrópu við hin fjarlægari Austurlönd vinsamleg.

Nýir menningarstraumar frá Austurlöndum nær

Aflur á móti voru viðskipti Evrópu við Austurlönd nær alltaf jafn vinsamleg. Hvers vegna fóru Evrópumenn, og þá Íslendingar um leið, til þessara landa?

Austurlönd nær höfðu alltaf mikið aðdráttarafl á kristnar þjóðir. Í þessum löndum varð kristindómur til og hér varð Biblían til. Betlehemstjarnan dró til sín þúsundir manna og pílgrímsferðir til Landsins helga voru hluti af trúariðkun. Strax á fjórðu öld var byggð kirkja hinnar helgu grafar. Árið 386 settist heilagur Híeronymus að í munkaklaustri í Betlehem. Og á fimmtu öld voru komin um 200 kristin klaustur í nánd við Jerúsalem. Seinna urðu ferðir kristinna pílgríma til Landsins helga hættulegar. Arabaheimurinn fór að ráða ríkjum við Miðjarðarhafið og ný tegund af pílgrímum fór að streyma til Jerúsalem. Þessir pílgrímar voru múslimar. Af kletti við musteri Salómons hafði Múhameð spámaður stigið upp til himins. Í augum sumra múslima var Jerúsalem ennþá helgari borg en Mekka. Þannig hófst þúsund ára stríð milli múhameðstrúarmanna og kristinna um Jerúsalem.

Væringjar frá Íslandi og öðrum löndum voru venjulega nokkur ár í þjónustu keisarans í Konstantínópel áður en þeir fóru sem pílgrímar til Jerúsalem og þá fyrst máttu þeir snúa heim. Yfirgangi múhameðstrúarmanna var svarað með fjöldahundi í Clairmont í Suður-Frakklandi. Úrban páfi II kallaði þetta þing saman og það var svo stórt að það varð að halda það undir berum himni. Þetta gerðist 18. nóvember 1095. Og páfinn hélt ræðu og sagði meðal annars:

Jerúsalem er nafli heimsins. Hún liggur í miðju jarðarinnar. Þessi borg er nú í óvinahöndum, í höndum heiðingja sem ekki þekkja Guð. Borgin hrópar til ykkar að koma sér til hjálpar. Farið þessa ferð til að afmá syndir ykkar og tryggja ykkur líf sem aldrei fölnar í himnaríki.

Þessa ferð varð að fara ekki síðar en 15. ágúst 1096. Með þessu

herópi hratt Úrban páfi II af stað nýjum kapítula í samskiptum austurs og vesturs. Hinn kristni pílagrímur varð krossfari, vígamaður. Krossfararnir fundu aldrei það sem þeir leituðu að en þeir uppgötvuðu nýjan heim.

Hvaða áhrif höfðu krossferðirnar á menningu okkar í Evrópu og hvernig hefði menning okkar orðið án þeirra?

Það er erfitt að dæma um það. Það er erfitt að segja sögu í viðtengingarhætti. Hvernig hefði þróun Evrópu orðið án krossferðanna. Krossferðir voru andstæðar kristinni hugsun að öllu leyti. Þær voru ákvörðun valdamanna sem þyrsti í meiri völd. Úrban II, páfinn í Róm, sá í þeim tækifæri til að sameina kirkjuna í austri og vestri og leggja Miklagarð undir andleg yfirráð sín. Í fyrstu krossferðinni var grimmd þessara vígamanna allsráðandi. Sú grimmd bitnaði jafnt á kristnum mönnum og öðrum. Trúin skipti í raun og veru engu máli lengur. Og þessi kynlega blanda Evrópumanna úr norðri og suðri var sigursæl og hér vannst einn af þessum frægu sigrum sem eru í raun viðurstyggð mannkynssögunnar. Þegar til lengri tíma er litið opnuðu þessar ferðir mörg hlið og um þau bárust nýir menningarstraumar sem áttu eftir að breyta Evrópu.

Maður og jörð

Trúir þú á framtíð mannsins?

Við megum aldrei glata trúnni á manninn. Við megum ekki slíta trúnaði við samferðafólk okkar. Við verðum að læra að vinna saman og umgangast annað fólk sem jafningja, fordómalaust. Aðeins trúin og traustið skapa hjá okkur jákvæða afstöðu til manns og heims.

Eitt vitum við með vissu: Nýtt árþúsund mun tala nýjum tungum. Samkvæmt því sem þú hefur áður sagt hlýtur það að teljast öruggt?

Já, já. Má ég í þessu samhengi vísa til Markúsar. Hann líkur guðspjalli sínu á dularfullan hátt. Eitt af fimun táknum sem auðkennir kristinn mann, segir Markús, er að maðurinn tali nýjum tungum. Við skulum ekki reyna að skilja hvað hann á við. Þessi setning er best án skýringa. Lífið talar stöðugt til mín á nýjum tungum og meðan það talar hlusta ég. Lífið er tær uppspretta. Vatnið í heimi mannsins er ekki lengur hæft til drykkjar. Það er eitrað og það er gert drykkjarhæft með nýju eitri. Það er ekki vatn uppsprettunnar.

Hver borgar fyrir sólskinið, uppsprettu lífs og allra góðra hluta?

Enginn.

Hvers vegna ekki?

Það er nóg til af því. Sumir hlutir kosta ekki neitt. Það þýðir ekki að þeir séu einskis virði, þvert á móti, þeir eru oft það dýrmætasta sem lífið hefur upp á að bjóða. Sólin og regnið, loftið sem við öndum að okkur, ástin og vináttan, hæfileikinn til að skapa, gleðin yfir að hreyfa sig, gleðin yfir engu. Allt er þetta dýrmætara en það sem

við kaupum í Bónusi og borgum fyrir með peningum. Eitt bros getur verið dýrmætara en fjallajoppi. Öll náttúran talar tungum, tungum vindanna, tungum regnsins, tungum þagnarinnar í næturmýrkriinu.

Gras

Þú sagðir eitt sinn við mig að grasið væri mesti laó-spekingur jarðarinnar. Hvað áttu við með því?

Gras reynir ekki að verja sig, hvorki með þynnum, þistlum né eitrefnum. Það lætur troða á sér. Það tekur á móti sífelldum árásum allra grasbíta jarðarinnar með fullkominni undirgefni. Í stað þess að nota þyrna gerir það sig mjúkt og auðvelt. Í stað þess að mynda eitrefni gerir það sig bæði hollt og næringarríkt. Það er engu líkara en það biðji allar þessar hjarðir að éta sig. Það er nákvæmlega það sem grasið gerir. Því meiri sem árangurinn verður því betur heldur grasið velli í lífsbaráttunni. Því meira sem étið er því meiri áburður og betri hagar. Grasið er sigurvegari. Það notar bæði sauðkindina og manninn. Gerir manninn og grasbítana að þjónum sínum með því að gera sig að lífsnauðsynlegum grundvelli tilveru þeirra. Þetta var engan veginn auðveldur sigur. Grasið þurfti að berjast við tréð. Það hefur ekki alltaf verið nóg sólskin fyrir gras.

Sú var tíðin að skógarnir lögðu undir sig næstunni því allt gróðurlendi. Grasið er lítið, tréð stórt og gras lifir ekki í skugga trjáanna í frumskóginum. Tréð varð sigurvegari með því að gera sig stórt og kæfa annan gróður, ráða yfir ljósinu. Mörg tré vaxa að níu tíundu hlutum upp úr jörðinni, einn tíundi hluti er neðan jarðar. Grasið fór þveröfugt að. Níu tíundu hlutar þess eru neðan jarðar, aðeins einn tíundi ofan jarðar. Það er nánast aðeins hár og hárið er fórnarkostnaður í baráttu um yfirráð í gróðurríkinu. Þessi fórnarkostnaður skilaði góðum árangri þegar fram liðu stundir. Vegna hans hafa bæði menn og dýr skapað graslendi á kostnað skóganna. Mennt, ekki síst í norðrinu, eru algerlega háðir grasinu.

Ár var alda,
það er ekki var,
gap var ginnunga,
en gras hvergi.

Þannig var kveðið til forna. Skáldið sem orti Völuspá skildi vel að maðurinn og grasið áttu samleið í tilverunni.

Maðurinn er mjög ungur á þessari jörð og grasið er nítölulega nýkomið inn í lífríki jarðar. Það birtist fyrst fyrir um það bil tuttugu og fimm ármilljónum. Þetta var um svipað leyti og mannapar voru að skilja sig frá öðrum öpum. Grasið átti erfitt uppdráttar í heinu þar sem hinir miklu skógar réðu ríkjum. Þegar síðasta ísaldarskeiðið stóð sem hæst, fyrir tvö hundruð þúsund árum, fór hin nýja aðferð þess að skila árangri. Vatnið varð bundið jöklunum, höfin minnkðu og löndin stækkuðu að sama skapi. Hið mikla yfirborð tíjanna stóðst illa þennan fimbulkulda, en grasið haslaði sér völl alveg frá Suður-Frakklandi norður um Evrópu, austur um Norður-Asíu og þaðan landleiðina yfir Ameríku. Ísöld lauk fyrir tíu þúsund árum og gras og tré fóru á ný að berjast um yfirráð yfir jörðinni.

En hvað með grasið og taó-spekina?

Grasið er mesti taó-spekingur lífríkis jarðar. Með mýktinni sigrar það hið harða, með smæð sinni sigrar það hið stóra, með veikleika sínum og undanlátsseni sigrar það hina sterku.

Eins og fyrr segir réði grasið menn og dýr í þjónustu sína með því að gerast lífsgrundvöllur þeirra. Og maðurinn var sterkur bandamaður. Eðlilegt ástand jarðarinnar í dag án mannsins væri það að yfirborð jarðar væri að mestu þakið eyðimörkum og skógi. Maðurinn breytti þessu. Þegar hann reisir hús finnst honum einhver innri þörf fyrir að hafa grasflöt í garði sínum. Hann byggir almenningsgarða og þekur yfirborð þeirra með grasi. Hann ryður skóga í öllum heimsálfum og býr til víðáttumikið graslandi og akra. Maðurinn slær um sig sem herra jarðarinnar að eigin dómi, treður á grasinu og nýtir það á margvíslegan hátt en um leið er honum lifað af grasinu.

Hvor er þræll og hvor er herra?

Maðurinn cfast ekki um svarið og það kemur grasinu vel. Án

mannsins héldi grasið að vísu velli á víðáttuníklum svæðum í Suður-Ameríku, Afríku og Mið-Asíu, en þjónusta mannsins gerir það að heimsveldi og sigurvegara. Án mannsins væri allt hitabelti jarðarinnar þakið regnskógum. Án mannsins væru öll tempruðu beltin skóglendi. Án mannsins væru hinar miklu víðáttur Norður-Asíu og Norður-Ameríku þaktar furuskógum. Maðurinn og grasið eiga samleið.

Safnarinn, veiðimaðurinn og bóndinnb byggðu alla tilveru sína á grasinu. Grasið hefur alltaf átt sterk tök í okkur, ekki síst okkur sem búum hér í norðrinu. Þegar land okkar var numið var það besta sem sagt var um það að hér drypi smjör af hverju surái. Þegar við fundum Grænland þótti það gott land vegna þess að þar var grasið jafnvel ennþá grænna en á Íslandi. Þegar Íslendingar fundu Ameríku þótti þeim það vítt land og fagurt. Það var vaxið vínviði. En Íslendingar snéru þaðan aftur heim. Það vantaði grasið.

Já, maðurinn og grasið hafa átt samleið gegnum þessar tvær milljónir ára í sögu mannsins. Í þúsund ár var þak okkar Íslendinga grænt gras sem öllu lak. Og að lokum þegar við höttum að villast um þokur þessarar jarðar þykir við hæfi að hvíla undir grænni torfu.

Í ljóðinu Birkitré taler þú um lítið litla græna blað sem enginn skilur í raun og veru og það á jafnt við um gras og lauf. Þetta ljód las ég í Borgarljóðum á sínum tíma.

Birkitré

Við götu mína
björkin ber
blöðin sín mjúku
vorkvöld löng.
Og hlýir vindar
hvísla að mér.
Ég heyri nýjan söng.

Þitt kvæði
aðeins kveikir grun
í kyrrðinni
litla, græna blað.
En kynslóð ný
það kunna mun.
Og kannski skilja það.

Það ljóð um vorið,
ást og yl,
undrið,
sem fyllir huga minn.
Þín innstu rök
ég ekki skil,
en ilminn þinn
ég finn.

Kristin trú

Í tveggja ármilljóna sögu mannsins hefur kristindómur verið til í tvö þúsund ár. Hann er einn þúsundasti af sögu mannsins. Í mínum augum er kristnin það fegursta og besta og langsamlega þýðingar- mesta sem gerst hefur meðal manna. Kristnin flutti með sér segurð og göfgi, nýjan tilgang og nýja von.

Saga kristninnar hefur samt oft verið ótrúlega ljót.

Ég hef takmarkalausa trú á manninum og framtíð hans. En það er rétt hjá þér að því er ekki að neita að ásýnd kristindómsins hefur oft verið skuggaleg og stundum ótrúlega ljót. Þegar kristindómur hefur á vissum tímum tekið á sig þennan ljótleika þá hefur hann verið að taka á sig ljótleika mannsins.

Liggur þá ekki beint við að spyrja: Eru kristnar þjóðir kristnar?

Menn sem af einhverjum misskilningi álitu að þeir væru kristnir eða þóttust vera kristnir til að komast yfir völd, tókst stundum að breyta kristinni kenningu í andhverfu sína. Hin kristna samviska, sem er kjarni kristinnar trúar, hefur samt ævinlega reynst staðfastur andstæðingur grimmдар, harðstjórnar og einræðis. Hún er hið innra vald kristinnar sem leiðréttir og eyðir hinum ytri villunni. Hin kristna samviska er hinn lifandi Kristur sem lifir með okkur.

Aðeins rústir einar eru nú eftir af „Borg Guðs“ sem var sköpuð af Ágústínusi kirkjuföður. Hinn lifandi Kristur stendur. Ný samfélög munu rísa og hinn lifandi Kristur mótar þau í sinni mynd við hæfi nýrra tíma. Nýir hjálpendur koma úr óvæntum áttum. Hinn lifandi Kristur gerir ævinlega það sem ekki sýnist vera hægt að gera. Tilraunin um manninn hefur frá fyrstu tíð sýnst vonlaus. Það er kristinn skilningur að maðurinn hafi tilhneigingu til að hafa rangt fyrir sér og fara villur vega. En jafnframt er það kennt í kristnum sið að í

manninum búi guðlegur neisti, ódauðlegur guðlegur neisti, sem er hin kristna samviska, hinn lifandi Kristur. Þetta er frelsið sem Páll kirkjufaðir segir að maðurinn finni í Kristi og þetta frelsi er uppspretta alls annars frelsis. Raunverulegt frelsi í kristnum samfélögum á upphaf sitt í þessum innri veruleika. Allt raunverulegt frelsi er siðmenntað frelsi.

Því er ekki að neita að saga manna, þótt kristnir hafi verið, er nógu ill. Hún einkennist oft af skorti á umburðarlyndi og valdahrokinn hefur oft sest við stýrið. Og stútfullur af grimmd og miskunarleysi hefur hann staðið að alls konar óhæfuverkum. Þetta gerist þegar hinni raunverulegu kristnu lífssýn er hafnað fyrir völd. En henni er hafnað af einstaklingum, og um stundarsakir.

Ég þykist þá vita hvað þú hefur að segja um þau öfl sem hafa hafnað hinni kristnu samvisku.

Á minni tíð hef ég séð hvernig hinni kristnu samvisku var hafnað af nasismanum og marxismanum með þeim afleiðingum að verstu fjöldamorð mannkynssögunnar voru unnin af þessum niönnum sem hafnað höfðu kristinni trú. Þar voru engar hömlur lengur til að hindra framgang takmarkalausra grimmdarverka. Fall kommúnismans gaf þessu fólki ekki trúna á ný. Það var svipt mennskunni og voninni og hefur hvorugt fengið aftur. Auðhyggja Vesturlanda á síðari hluta tuttugustu aldarinnar hefur í stórum stíl afkristnað vestrænar þjóðir. Þar búa menn við góð kjör en andlegt tóin og stórlega skert siðvit.

Hvernig yrði mannkynið án kristindóms?

Við þurfum ekki að svara þessari spurningu. Hinir gullnu dagar kristinnar trúar eru framundan, ekki að baki. Það sem einkennir fortíðina eru guðfræðilegar deilur um merkingu og túlkun ritningagreina. Mismunandi skilningi var í fortíðinni ekki mætt með um-

burðarlyndi og mannkærleika, heldur af fyllstu grimmd. Þannig urðu allir rómversk-kaþólskir biskupar að vinna þennan cið við biskupsvígslu: Með öllum tiltækum ráðum mun ég ofsækja og fara með stríði á hendur trúvillingum.

Nú er þetta liðin tíð hjá kaþólikkum. Gamlar bannfæringar frá árinu 1054 hafa nú loksins verið afnumdar. Það gerðist í Vatíkaninu 7. desember 1965. Og erkibiskupinn í Kantaraborg og biskupinn í Róm sættust opinberlega 23. mars 1966. Enn hafa hinar ytri kristnu villur verið leiðréttar af hinu innra valdi, hinni kristnu samvisku, anda hins lifandi Krists. En í tvö þúsund ára sögu kristinnar hafa allar guðfræðilegar illdeilur innan kirkjunnar verið deilur um völd. Illdeilur eru einkenni valdmannsins, ekki númannsins.

Það fer ekki hjá því að maður dáið að framgöngu Jóhannesar Páls páfa og þýðingu hans í kirkjulegri og pólitískri þróun samtímans.

Þetta er kórrétt hjá þér. Enn er það Jóhannes Páll páfi sem stígur nýtt sáttarspor í þeirri viðleitni að gera kirkju Krists að því sem hún á að vera, heimskirkja. Alveg frá árinu 1024 hefur það verið útilokað að nokkur páfi færi til nokkurs lands þar sem rétttrúnaðarkirkjan er ríkiskirkja. En föstudaginn 7. maí 1999 gerist það að Jóhannes Páll páfi fór til Búkarest, höfuðborgar Rúmeníu, til að leita sátta milli austurs og vesturs. Í Rúmeníu eru 80–90% þjóðarinnar í grísku rétttrúnaðarkirkjunni.

En skiptir ekki lið innra líf kristins manns mestu máli?

Jú. Í einverunni á eyðimörkinu hafnaði Kristur hinni þreföldu blekkingu, öryggi, frægð og valdi. Kristur fór ekki út á eyðimörkina vegna þess að hann vildi forðast fólk, hann fór ekki út á eyðimörkina til að hafna heiminum. Það hjálpar enginn heiminum með því að hafna honum. Þvert á móti, hann fór út á eyðimörkina til að frelsa heimin, til að skapa nýtt samfélag manna sem hafa kærleikann að

leiðarljósi og skilja réttlæti sem ekki finnst í lögbókum. Nýtt samfélag sem nær til allra manna, kynþátta, stétta og hópa. Þar er engum hafnað. Þar eru engir utangarðsmenn.

Kristur fór ekki eftir lögum. Páll postuli hafnaði lögmálinu. Báðir stjórnuðust af réttlæti sem ekki finnst í lögbókum. Báðir voru leiddir af vitsmunum, hærri vitsmunum en þeim sem finnast í mannlegu samfélagi. Kristur leitaði einverunnar til að tala við Guð föður. Páll leitaði einverunnar til að hlýða leiðsögn heilags anda. Hvorugur var hluti af hópsál ákveðinnar samfélagsgerðar.

Uppgjöf kemur aldrei til greina. Trúaður maður sem hefur tengst hinum lifandi Kristi fær aldrei leyfi til að bíða ósigur. Það getur orðið bið á því að hann vinni sigur, en honum er ekki leyft að bíða ósigur fyrir því sem var ekki neitt, er í sjálfu sér ekki neitt og verður ekki neitt. Við trúum því að maðurinn verði það sem honum var ætlað að vera. Sigur mannsins er mikilvægur vegna þess að það sem er mikilvægt fyrir hann er mikilvægt fyrir alla sköpun Guðs. Hamingja okkar er hamingja þeirrar heildar sem við erum brot af.

Eðli mannsins

Eðli mannsins, hvað er það? Hefur fólk eitthvert ákveðið eðli? Og hvað er rétt eðli?

Já, fólk hefur ákveðið eðli. Nei, fólk hefur ekkert ákveðið eðli.

Bæði svörin eru góð, hvorugt alrétt, hvorugt alrangt. Við lifum ekki lengur í heimi þar sem öll mál eru afgreidd með *annaðhvort* eða hugsun. Við lifum ekki lengur í heimi þar sem málin eru afgreidd alfarið með *ef – þá* rökræði. Eðli er eins og líf, það er á sífelldri hreyfingu, það er sífellt að breytast, það kemur og það hverfur, það skapast og því er eytt. Margir trúðu því hér áður fyrr að eðli manns og konu væri fastmótað náttúrulegt eðli, líffærafræðileg og náttúruleg staðreynd. Nú vita menn að eðli er ekki alfarið ákveðið af náttúrunni heldur einnig af uppeldi, siðum og venjum samfélagsins. Það sem telst kvenlegt í sumum samfélögum þykja karlmannlegir eiginleikar í öðrum. Börn eru alin upp á ákveðinn hátt og þeim kennt að verða við óskum og væntingum samfélagsins. Á okkar dögum vinna konur flest þau verk sem áður þóttu ekki við þeirra hæfi og því almennt trúað að konur gætu ekki leyst þau af hendi. Eðli manna er eins og allir vita afar fjölskrúðugur lystigarður. Það eðli sem ekki er viðurkennt af samfélaginu er kallað óeðli. En auðvitað er óeðli líka eðli. Í öðrum samfélögum er það viðurkennt og kallað hið rétta eðli.

Er það eðli eða óeðli að giftast systur sinni? Að einn karlmaður eigi margar konur? Að ein kona eigi marga eiginnmenn? Að giftast innan þröngs hóps eða að makaval sé ævinlega úr öðru byggðarlagi?

Allt er þetta iðkað í mismunandi samfélögum og kallast rétt og sjálfsagt eðli. Okkar viðurkennda hjónaband, að einn karlmaður kvænist einni konu, er semnilega elsta hjúskaparformið meðal manna og jafnframt það sem best hefur reynst. Þar sem það var afnumið um stundarsakir, til dæmis í Rússlandi, Ísrael og að ein-

hverju leyti í kommúnunum á tímum hippanna, hefur það fljótlega komið aftur.

Að hafa kyninök við systur sína var og er alvarlegt mál í okkar samfélagi og öðrum skyldum menningartríkjum. Sama er að segja um tvíkvæni. Það var og er alvarlegur glæpur og því mætt með þungum refsingu af hálfu samfélagsins. Í öðrum samfélögum hafa giftingar og barneignir systkina verið talinn toppurinn á tilverunni. Þetta hefur tíðkast ekki aðeins á Hawaii og í Perú heldur einnig í sjálfu Egyptalandi.

Faraóar í Egyptalandi töldust ekki til manna heldur guða og faraó taldi sig þess vegna ekki geta kvænst neinni konu nema systur sinni. Þetta gerðu í Egyptalandi sjö faraóar í röð. Þetta virðist ekki hafa komið niður á börnunum, þvert á móti er því haldið fram að þessar sjö kynslóðir faraóa hafi borið af hvað hæfileika og vitsmuni snertir. Enn þann dag í dag stærir háaðallinn í Perú og á Hawaii sig af því að vera kominn út af slíkum hjónaböndum systkina. Andúð okkar á þessu fyrirbæri sýnist vera fremur áunnin en náttúruleg.

Tvíkvæni og fjölkvæni er gamalt og algengt í fjölmörgum samfélögum að fornu og nýju. Í frumstæðum samfélögum sýnist það oft regla að karlmaður megi eiga eins margar konur og hann hefur efni á. Það er einuig uppi þrálátur orðrómur ef ekki beinar sannanir um mæðraveldi aftur í grárri forneskju þar sem konur geta átt marga menn og stjórnað samfélaginu. Ekkert af þessu er sjálfsagt náttúrulegt eðli. Það er áunnið.

Menn nota lærð orð um þessi hjúskaparform: Monogamy er notað um hjónaband í okkar samfélagi þegar karlmaður kvænist einni konu. Polygamy er notað bæði um fjölkvæni og fjölveri. Polyandry eða fjölveri er það fyrirbæri þegar ein kona á marga eiginmenn. Dæmi um þetta er til dæmis Todasfólkið á Suður-Indlandi og Tíbetbúar fyrir innrás Kínverja. Polygyny er fjölkvæni þar sem einn karlmaður á margar konur.

Öll þessi hjúskaparform þjóna alls staðar sama tilgangi, að styrkja innviði samfélagsins. Menn tengjast ekki aðeins makanum heldur fjölskyldum og vinahópi. Fjölskylda verður til og fjölskyldan

er hornsteinn samfélagsins. Það er ætlast til að þetta samband sé varanlegt og inarkniðið er vöxtur og viðgangur mannfólksins: Að eignast og ala upp börn, að styrkja efnahagslega afkomu, að flytja menn- inguna inn á heimilið og styrkja tengslin við stærri heild.

Aðallhvötin sem leiðir til allra þessara hluta er að sjálfsögðu kynhvötin. Í mörgum samfélögum er það talið rétt eðli að stofna til hjúskapar við einstakling í öðru byggðarlagi eða í öðru samfélagi. Lærð- ir menn nefna þetta exogamy. Hjá öðrum samfélögum er það talið rétt eðli að giftast innan hópsins. Það er nefnt endogamy. Þessir sið- ir eru vafalítið til orðnir vegna viðleitni manna til að styrkja stöðu sína. Það var oft trygging fyrir friði milli samfélaga og samfélags- hópa að eignast slíka sendiherra sem stuðla bæði að friði og vináttu. Litlir hópar sem ráða yfir miklu valdi og miklum auð, telja það oft þjóna hagsmunum sínum að ungt fólk stofni til hjúskapar innan hópsins til að dreifa valdinu og fjármagninu sem minnst. Allt eru þetta merkileg rannsóknarefni.

En þetta svarar ekki hinn upphaflegu spurningu okkar um rétt eðli?

Það sem menn hafa deilt um í árþúsundir heldur sennilega áfram að vera deiluefni næstu árþúsundin. Ástæðan er sú að eðli er eitt af þeim orðum sem erfitt er að skilgreina. Það er sífellt á hreyfingu og vill ekki láta taka af sér fasta, ákveðna mynd. Samt tala menn um eðli eins og það væri föstu punktarnir í tilverunni. Það liggur í hlut- arins eðli, segja menn. Allt hefur sitt eðli séð frá vissum sjónarhóli á vissum stað og tíma. Eðlið er skapað. Það er skapað af vilja. Allur vilji hefur innbyggðan tilgang. Hann birtist sem langanir og hvatir og þær eru eðli okkar.

Stutt og laggott, en um þetta næst aldrei samkomulag.

Eðli skapast, eðli breytist og eðli eyðist. Löngun manna og iðkan- ir skapa hæfileika. Hæfileiki breytist í eðli sem þjónar ákveðnum til- gangi í lengri eða skemmri tíma. Eðli okkar er og verður veruleiki, þó að það sé ekki hægt að skilgreina fremur en lífið.

Er maðurinn dýr?

Nei, maðurinn er ekki dýr, þó að hann hegði sér stundum eins og dýr og sé kominn út af dýraþróun.

Lærðir menn, ekki síst dýrafræðingar, halda því oft fram, stundum með þungum rökum, að það sé ekki munur á manni og dýri.

Það er munur á manni og dýri. Við viðurkennum aldrei að við séum dýr. Við vitum vel af dýrinu í manninum. Allar uppreisnir mannsins hafa verið uppreisnir gegn dýrinu í okkur sjálfum.

Snemma á þessu ári var friðurinn rofinn enn einu sinni í Kosovo. Ljótasti þátturinn í þessum fréttum var dráp á ungum karlmönnum, jafnvel börnum og nauðganir á konum. Þessum fréttum verðum við að taka með fyrirvara, stríðsfréttir eru sjaldnast áreiðanlegar, en það er augljóst að þarna voru skuggalegir hlutir að gerast, eins og nú hef-ur sannast. Sumar fréttir ýjuðu að því að nauðganirnar hafi verið fyrirskipaðar að ofan. Það er eins og krafa dagsins sé: Útrýmið karlmönnum og sveinbörnum, sjáið til þess að börn flestra kvenna verði okkar börn.

Lærður dýrafræðingur tekur þessum hörmungarfréttum af hrifningu: Þetta er nákvæmlega það sem við höfum alltaf sagt, karlkyns spendýr og fuglar hegða sér nákvæmlega svona, þetta er í genunum: Útrýmið sæði hinna svo að ykkar eigið sæði lifi af inn í framtíðina.

Það er vitnað í rannsóknir á gamalli hegðun hirðingja. Litlir flokkar hirðingja reika um með sauði sína á harðbala landi. Það verða árekstrar út af beitinni og vatnsbólunum og þegar tveir hópar berjast þar til yfir lýkur, þá er það fastur siður sigurvegaranna að myrða öll sveinbörn og gera konurnar sem fyrst barnshafandi. Eins og sagt er í sumum fréttum frá Kosovo virðist það vera meira en kynhvötin sem ræður þessu. Hér er hið gamla eðli dýrsins á ferð: Tryggja framrás sinna eigin gena.

Ljónin, segja dýrafræðingar, gera nákvæmlega þetta sama. Nokk-

ur ung ljón flakka um eins og piparsveinar í leit að ljónahjörð þar sem karlljón eru orðin fá eða lasburða. Þá er ráðist til atlögu. Fyrstu verk hinna nýju sigurvegara er að drepa ungviðið, eignast sín eigin afkvæmi með ljónynjunum. Svipuð dæmi fylla mörg bindi í rannsóknnum dýrafræðinga síðustu áratugi.

Og kastljósinn beinast líka að hegðun mannsins. Hvað um stjúp dótturina, frægasta barn hinna fornu ævintýra, hana Öskubusku okkar, hvað er ucríð að segja í ævintýrinu um Öskubusku?

Nákvæmlega þetta sama. Börn foreldranna njóta umönnunar. Barn sem á stjúp móður eða stjúp föður er kvalið á margvíslegan hátt og sett í öskustóna.

Það hafa verið gerðar fjölmargar rannsóknir á afbrotum gegn börnum. Það hefur verið gerður samanburður. Kynferðisleg afbrot til dæmis gegn afkvæmi beggja foreldra hafa mælst tvö til þrjú prósent. Afbrot gegn stjúp barninu virðast vera margfalt fleiri. Við eigum erfitt með að trúa slíkum niðurstöðum. Dæmin um hið gagnstæða eru sem betur fer miklu fleiri. En spurningin hangir samt yfir okkur: Er þarna hið gamla dýrseðli á ferðinni? Eru þessi ósýnilegu gen með einhverju móti að koma fram vilja sínum? Hörðustu darwinistar eru ekki í neinum vafa um að svo sé, en umræður þeirra sýnast oft meiri kappræða en hrein sannleiksleit. En rökum þeirra getum við samt ekki vísað frá okkur þó við gerum það oftast af þekkingarleysi og skilningsleysi. Dýrið er lifandi í manninum og við settum okkur ekki við það.

En getur mennskan þá nokkurn tímann unnið sigur?

Mennskan er í vexti, mennskan er í þróun. Fortíðin var miklu verri en nútímasamfélagið. Við þurfum ekki annað en lesa Gamla testamentið til að skilja það. Frásögnin um það að menn í Ísrael hlýddu skipun Heródesar um að myrða öll sveinbörn vekur ýmsar spurningar um gömul minni eða gamla atburði. Gyðingar voru hirð-

ingjar áður en þeir gerðust stórveldi í tíð Davíðs og Salómons. Heródes var sagður af gyðingaættum en ekki Rómverji. Auðvitað tíðkuðust morð á sveinbörnum ekki fremur meðal gyðinga en annarra þjóða, nema síður væri. Samt er Gamla testamentið fullt af frásögunum og skírskotunum til fórna á börnum.

Nútímanamaðurinn neitar að horfast í augu við þessar staðreyndir. Allt þetta eru hlutir sem ættu að vera horfnir fyrir löngu. Við höldum áfram að gera uppreisn gegn dýrinu í okkur sjálfum og við getum unnið sigur. Menntan getur unnið sigur. Hún gerir það meðal annars með því að horfast í augu við staðreyndir og reyna að skilja hluti. En hún gerir það best með því að fylkja sér undir merki kristinnar lífsskoðunar, lífsskoðunar sem er frjáls og laus úr fangelsum sögunnar og fortíðarinnar. Ég deili ekki við menn sem segja að þetta séu fjarlægjar vonarstjörnur. Við gerum samt ekkert betra en að stýra eftir þeim. Þrautseigja og þolinmæði eru orð dagsins og allra tíma. Menn sem fara langt fram úr genum sínum verða þó stundum að setjast niður og bíða eftir þeim.

Kvenhatur Hesióds og Aristótelesar

Þú talar víða í ritum þínum um neikvæðar hugmyndir um konuna. Hvernig verður þessi afstaða til?

Seifur var hefnigjarn guð. Hann hefndi sín á Próméþeifi fyrir að stela eldinum og færa hann mönnum. Próméþeifur var títan, sonur Gæju, sem er gríska nafnið á móður jörð. Hún virðist hafa ráðið ríkjum í Grikklandi fyrir komu innrásarheirjanna úr Asíu fyrir um fjögur þúsund árum. Þessir menn, sem komu frá Asíu og voru sumir sagðir ljóshærðir og bláeygðir, settust ekki aðeins að í Grikklandi, heldur fóru þeir um alla Evrópu alveg norður og vestur til Íslands. Asíutungur þeirra er nú hin ríkjandi tungumál um alla Evrópu og kallast flest indó-evrópsk mál. Hinir björtu guðir á Ólymposfjöllum urðu hinir nýju herrar en hyski Gæju, móðurgyðjunnar, nefndust títanir. Próméþeifur var títan. Allir þekkja söguna um það hvernig Seifur hefndi sín á syni Gæju, hvernig hann bjó honum kvalafullan stað, þar sem hann var sjötraður með flein í hjartastað. Próméþeifur færði mönnunum eldinn og fyrir það varð Seifur cinnig að hefna sín á mönnunum.

Hvernig fór hann að því?

Hann sendi þeim konuna.

Það er gríska stórskáldið Hesiód sem er höfundur þessara fræða. Það er ekki hægt að sjá annað en skáldið Hesiód hafi verið rammur kvenhatari. Skáldið Hesiód var varðhundur Seifs og guðanna í Ólymposfjöllum. Ekki verður annað sagt en að heimur gríska skáldsins Hesióds hafi verið formyrkvaður heimur. Hann lítur á lífið og ástina sem refsingu frá guðunum. Hesiód yrkir: Í konunni er allt gott nema hjartað. Með henni kom sorgin í mannheim. Með henni kom þrældómurinn og ánauðin inn í mannheim. Þetta vissi Seifur. Hann gaf Epimeþeifi, sem var bróðir Próméþeifs, fyrstu kon-

una, Pandóru. Prómepeifur hafði áður varað bróður sinn við. En Epimepeifi, segir skáldið Hesíód, þótti þetta góð gjöf og skildi ekki fyrir en seinna þá bölvun sem henni fylgdi.

Heimur skáldsins er ótrúlega neikvæður, vonlaus og kaldur. Það voru grísku stórskáldin Hómer og Hesíód sem sköpuðu tímabil goðsögunnar meðal Grikkja. En þessi neikvæða afstaða til konunnar virðist hafa lifað frá Hesíód og ekki aðeins inn í evrópska menningu, heldur menningu Austurlanda og Afríku. Það væri hins vegar alrangt að halda því fram að allir Grikkir hafi aðhyllst þessa neikvæðu og heimskulegu afstöðu til konunnar. Prómepeifur, eins og hann birtist í leikriti Æskýlosar, er hrein andstæða við Prómepeif skáldsins Hesíóds. Í því leikriti er það Seifur sjálfur sem er þrjóturinn, ekki Prómepeifur. Í því leikriti er það ekki maðurinn sem er haldinn hubris, mikilmennskubrjálæði. Þar er það Seifur sjálfur sem er fullur af hubris. Sonur Gæju stendur með mennskunni og á í illu stríði við grimmd einræðisherrans. Það er líka konan sem hjálpar Prómepeifi. Sonur Gæju leysir hann úr fjötrum og bandamaður hennar er Hera, kona Seifs. Seifur verður að láta í minni pokann. Í harmleik Æskýlosar er það mennskan sem sigrar.

Hin neikvæðu sjónarmið Hesíóds hafa engan veginn horfið í evrópskri menningu. Þau hafa lifað þar góðu lífi. Það er undarlegt að þegar endurneisnarstefnan velur milli Æskýlosar og Hesíóds, þá verða hinar neikvæðu kenningar um konuna fyrir valinu í ótrúlega ríkum mæli. Margra alda barátta fyrir sjálfsögðum réttindum konunnar hefur í Evrópu ekki enn leitt til fullnaðarsigurs. Fáránlegar skoðanir Aristótelesar virðast enn í fullu gildi víða um lönd. Ekkert skal fullyrt um samband Aristótelesar og gamla skáldsins Hesíóds. En skoðanir beggja hafa haft skelfilegar afleiðingar fyrir konuna og þar með manninn. Þessar og skyldar skoðanir hindra enn að konan njóti þeirrar ástar og þeirrar virðingar sem hefur ber.

Rithöfundar, skáld og heimspekingar eins og Hesíód, Aristóteles og höfundar Mósebóka, sem menn vita nú að voru ekki skrifaðar af Móses, lögðu grundvöllinn að þeirri afstöðu sem heldur velli víða um heim enn í dag. Þessi afstaða er í mörgum greinum ekki aðeins

heimskuleg, heldur einuig mannfjandsamleg. Allt hið illa sem maðurinn hefur gert konunni hefur hann gert sjálfum sér. Þau eru óaðskiljanleg. Saman mynda þau ástand og stöðu mannkynsins. Biblían og Kóraninn eru ekki næg afsökun fyrir glæpsamlegum verkum mannsins gagnvart konunni. Það er að vísu satt að hálf íslenska þjóðin ætti heima á Litla-Hrauni ef menn tækju viss fyrirmæli Biblíunnar bókstaflega. Sams konar fyrirmæli um hvað maður á að gera við konu er að finna í Kóraninum. Á Vesturlöndum hefur mönnum fyrir löngu skilist að fyrirmæli, til dæmis um að grýta konu, eiga ekki við í nútímasamfélagi. Úr sama blómi vinnur býflugan hunang og köngulóin eitur. Menntu ábyrgir verka sinna, þeir geta ekki afsakað glæpaverk með því að þau séu fyrir mæli Guðs. Ef menn halda að áhrif þessara gömlu rithöfunda, sem ég talaði um, séu vatn undir brúnni þá er það misskilningur. Það er mikill misskilningur.

Í Kabúl, höfuðborg Afganistan, var haustið 1996 haldin sigurhátíð sæl og blíð, þegar langri og illri borgarastyrjöld lauk, að menn héldu með sigri Talibana, stríðsmanna frá Suður-Afganistan. Fyrsta verk hinna nýju sigurvegara var að reka fársjúkar konur út úr spítölum borgarinnar. Og hver skyldi ástæðan hafa verið? Hún var stuttur kafli í Kóraninum um það hverjir hefðu rétt til að sjá nekt konu og hverjir ekki. Fræðimenn og leiðtogar þessara stríðsmanna sögðu það sjálfgefið, að ekki væri hægt að hafa konu á spítala án þess að nekt hennar sæist. Þess vegna var það þeirra heilaga skylda að reka fársjúkar konur upp úr rúmum og heim til sín. Þær sem komust til heilsu voru færðar í búrka, svarta, skósíða poka, sem huldu þær frá hvíflu til ilja. Aðeins þannig klæddar máttu þær fara á markaðir og ganga erinda sinna í borginni. Ef einhvers staðar sást í ökkla gat kona átt von á misþyrmingun ef til hennar sást. Sigurvegararnir voru aðeins að gera það sem þeir voru vanir að gera í Kandahar, heimaborg sinni. Þar var samfélagið eingöngu samfélag karlmanna. Konan var einbátt og varð jafnvel að halda sig innan húss á vinnustað sínum.

Þetta er ekki lýsing á íslain. Flestir múhamedstrúarmenn fordæma þessar aðfarir. Flestir arabar telja sig bera virðingu fyrir kon-

unni og ást þeirra er ekki minni en annarra manna. Samt verð ég að segja þann óvinsæla sannleika að hvergi í Arabalöndum er staða konunnar ásættanleg. Sama er að segja um flesta aðra heimshluta.

Konan þróist sem kona

Hér að framan hefur þú verið að lýsa samstöðu með jafnrétti konunnar. Samt finnst mér eins og þú sért ekki að öllu leyti sáttur við kvenfrelsisbaráttu síðustu ára í okkar heimshluta.

Sjáðu til. Konan getur aldrei náð jafnrétti með því að verða eins og karlmaður. Konan nær takmarki sínu með því að fá að njóta allra hæfileika sinna og vaxa og þróast sem kona. Konur sem halda að þær nái jafnrétti með því að breytast í karlmenn eru aðeins að biðja um nýja tegund af harmleik og ófarnaði. Bæði kynin verða að leysa mál sín í sameiningu. En leiðin að þessu marki er hvorki bein né auðveld.

Að hvaða leyti er konan örðuvísi en karlmaðurinn?

Hávær mótmæli í þúsund bókum nægja ekki til að breyta þeirri staðreynd að konan er örðuvísi. Staðreyndirnar sem ekkert orðagjálfur getur látið hverfa eru fjórar:

1. Konan hefur örðuvísi líkamsbyggingu.
2. Konan hefur örðuvísi kynfæri, að minnsta kosti á yfirborðinu.
3. Konan gengur með barnið og fæðir það.
4. Hormónastarfsemi konunnar er önnur.

Önnur atriði eru og verða umdeilanleg. Hlutir eins og klæðaburður, hæfni, siðir og venjur og önnur framganga í lífinu. Allt er þetta breytilegt eftir menningarstigi og ástandi hvers tíma og hvers staðar. Eðli konunnar, eins og allt annað eðli, skapast, breytist og eyðist. Þetta geta allir séð og skilið ef þeir líta yfir nægjanlega vítt svið í tíma og rúni. Þetta ætti að vera sjálfsagðir hlutir. En þeir eru sagðir árið 1999 af gefnu tilfni, þótt undarlegt megir virðast á næsta árbúsundi.

Maður og kona deila með sér mennskunni

Skapar menningin konur?

Já, menningin skapar konur. Nei, menningin skapar ekki konur, konur skapa menningu. Þær eins og annað fólk eru að miklu leyti börn síns tíma. Þær eins og karlmenn hafa þúsund andlit og þær eru af öllum tegundum, stærðum og gerðum. Menningin skapar konur, menningin skapaði Madonnu og Díönu og auðvitað nótar menning hvers tíma fólk, ástlausar konur, einstæðar mæður, konur sem brjótast til æðstu metorða, litlu eiginkonuna sem er gift litla eiginmanninum. Simone de Beauvoir er einn mesti heimspekingur tuttugustu aldarinnar og hefur markað djúp spor í menningu hennar. Hún er engan veginn ein á ferð. Allar konur sem lifa og starfa skapa menningu. Þær gera meira en að viðhalda henni, þær breyta henni. Þær eins og annað fólk geta bæði orðið dýrlingar og skrímsli.

En menningin hefur ekki eins sterk tök á okkur og við stundum höldum. Rannsóknir síðustu áratuga hafa sýnt okkur að við erum bundnari hinni gömlu gerð okkar en við höldum. Höfuð nútímamannsins situr á gömlun herðum þar sem líffræðilegar staðreyndir takast á við nýja sköpun og nýjar hugmyndir.

Almenningur hefur alltaf haft rétt fyrir sér þrátt fyrir öll stóru orðin um hið gagnstæða. Almenningur hefur alltaf vitað að það er munur á manni og konu. Skólarnir, ekki síst norðan Alpafjalla, hafa hreinlega verið virkjaðir til að kennda börnum og unglingum að þessi munur sé í raun ekki til. Menn horfa framhjá kynfærunum, þótt undarlegt sé, að svo miklu leyti sem hægt er og neita því að hegðun og tilfinningalíf sé mismunandi hjá kynjunum. Allt slíkt er eignað samfélagsgerðinni og uppeldi barnanna, síðum og venjum samfélagsins. Að mörgu leyti er þetta auðvitað rétt. En hinar hörðu líffræðilegu staðreyndir og það sem af þeim leiðir halda áfram að vera harður veruleiki í lífi okkar.

Þeir sem halda því fram á okkar dögum að það sé lítill sem eng-

inn munur á kynjunum þurfa yfirleitt ekki að sanna mál sitt. Hjá hinum eru allar staðreyndir vefengdar. En málið er einfalt: Foreldrar geta ráðið miklu um matarvenjur barna sinna og fæðuval með því að halda að þeim vissum mat og vera sífellt að nauða í þeim um að klára matinn sinn. En foreldrar hafa ekki skapað ástæðuna til þess að barn borðar. Foreldrar skapa ekki sultina. Allt eðli okkar er okkur til hella og styrktar í lífsbaráttunni. En allt eðli er í stöðugri endurskoðun, það er að breytast þótt sú breyting sé svo hægfara að hún sjáist ekki fyrr en síðar. Og okkar eigin vilji og líf hefur áhrif á genin og breytir þeim, þó að þær breytingar gerist oftast á mjög löngum tíma. Lífið kemur okkur alltaf til hjálpar í nýjum aðstæðum og reynir að gefa okkur það sem við þörfumst. Það getur það og gerir, oftast.

Tugþúsundir kynslóða hafa lifað við frumstæðar aðstæður. Örfáar kynslóðir hafa lifað í okkar tæknivædda samfélagi. Hið tæknivædda flókna samfélag breytir hugmyndum okkar og þar ræða menn margt sem ekki hefði komið til greina að ræða áður. Kenningar um að það sé enginn munur á karli og konu gætu aðeins komið fram í samfélagi sem okkar. Kynhormóna er erfitt að taka út úr tilverunni. Maður og kona þróast eins fyrstu tvo mánuðina sem fóstur er í móðurkviði. Mismunurinn byrjar strax á þriðja mánuði.

Hverju er karlmaður líkastur í þessum heimi? Er svarið ekki augljóst? Hann er líkastur konu. Hverju er kona líkust í þessum heimi? Svarið er jafn augljóst. Hún er ekki líkari neinu en karlmanni. Þrátt fyrir misunandi kynferði, hormóna og líkamsbyggingu deila þau með sér miklu stærri hlut, þau deila með sér sjálfri mennskunni.

Allar þessar löngu deilur um mismun eða ekki mismun á manni og konu hafa verið þarflegar, þær hafa skýrt marga hluti. En þegar menn komast að samilega sanngjarnri niðurstöðu fara kappræðurnar að verða þreytandi, jafnvel leiðigjarnar. Niðurstaðan er ævaform. Maður og kona eru eitt. Jafnvel andstæðurnar verða skeljar um sama fiskinn. Þrátt fyrir allar brennur feminista á brjóstahöldurum á sjöunda áratugnum halda kryddstelpurnar velli. Það gera feministar líka. Eftir að hafa brotið niður öll viðurkennd landamæri og gengið

leið sína á enda, snúa þær heim úr þessu stríði vitrari og stærri en áður. Það þýðir ekki að þær hafi haft rétt fyrir sér fremur en annað fólk.

Eigingirni

Öll erum við eigingjörn. En eigingjarn maður sem er skynsamur styður samvinnu og aðhyllist félagshyggju í þeirri merkingu að hjálpa öðru fólki. Á þann hátt hjálpar hann best sjálfum sér. Maðurinn er fæddur inn í þennan heim með hæfni til samvinnu og samhjálp. Hann þroskast ekki einn og sér án þeirrar heildar sem hann er hluti af. Maðurinn á einnig sínar skuggahliðar. Græðgi hans er eldri en kapítalisminn. Sérhagsmunapot eldra en Adam Smith.

Ein hættulegasta tilhneiging mannsins eru fordómarnir. Maðurinn hefur oft tilhneigingu til að telja sig vera í kynþætti sem er æðri öðrum kynþáttum, þjóðfélagi sem er æðra öðrum þjóðum, stétt sem er æðri öðrum stéttum, söfnuði sem er hinn eini rétti og hópi sem er merkilegri öllum öðrum hópum. Síðan elur maðurinn og hópur hans á fordómum gagnvart öllum öðrum. Þetta leiðir af sér ofbeldi og stríð, þjófnað og misrétti. Margir heimspekingar hafa reynt að réttlæta allt þetta með því að segja að þetta sé náttúrulegt eðli. Náttúran vill, segja þessir menn, að hinir sterkustu og hæfustu lifi áfram en vesalingarnir hverfi, óæðri kynstofnar svonefndir, óæðri þjóðir, óæskilegir hópar manna. Þessir heimspekingar héldu að með slíku úrvali, sem stundum er nefnt náttúrulegt úrval, þróaðist mannkynið best til svonefndrar fullkomnunar. Allir aðrir en úrvalið eru villimenn sem verður að temja eða útrýma.

Heimspekingurinn Thomas Hobbes hafði misst trúna á manninn þegar hann setti fram heimspeki sína um miðja sautjándu öld í lok hundrað ára stríðsins í Evrópu. Í hans augum var stjórni hinna sterkustu það eina sem gat bjargað heiminum. Í kjölfar hans sigldu David Hume, Adam Smith, Thomas Robert Malthus, Charles Darwin og síðast en ekki síst Karl Marx sem boðaði herferð gegn íhaldsöflunum og úrkynjuðu fólki 1849 og Lenín framkvæmdi 1918. Aðrir marxistar um allan heim, þar sem þeir höfðu völd, gerðu hið sama þar til þeim hafði tekist að útrýma eitt hundrað milljónum manna. Adolf Hitler fékk ekki sínar hugmyndir frá Darwin eða Spencer

heldur frá Karli Marx, sem hann las kappsamlega í München 1913, og sannfærðist um að óæðri kynstofnar og leiðindafólk ættu að hverfa. Thomas Hobbes setti alla þessa miklu skriðu af stað og tilgangur hans var að fullkomna mannum. Það má segja að þessi leið til mannlegrar fullkomnunar með sterkri stjórn og valdboði að ofan hafi endað í gasklefunum í Auschwitz.

Hópur eða einstaklingur?

Hinir sterkustu standa einir, kvað norska stórskáldið Ibsen forðum.

Þetta er ekki rétt. Hinir sterkustu standa í miðju hópsins. Þar hafa þeir staðið meðal manna og apa síðastliðnar tuttugu og fimm ármilljónir. Það er hópurinn sem gerir einstaklinginn sterkan, án hans er hann dæmdur úr leik. Hópurinn er mönnum þýðingarmeiri en flest annað. Vegna hópsins eru menn reiðubúnir til að trúa því sem þeir vita að er ekki satt. Vegna hópsins eru þeir reiðubúnir til að hafna sínum eigin skilningarvitum og skilningi. Menn óttast að verða öðruvísi og gera ekki það sama og hópurinn gerir.

Á fimmta áratugnum gerði bandaríski sálfræðingurinn Solomon Asch skemmtilega tilraun til að kanna betur þessa hegðun. Hann dró þrjár línur á blað. Fyrsta línan var stutt, þriðja línan var löng og önnur línan var mitt á milli. Lengd þessara lína var öllum mönnum augljós. Síðan dró hann stuttu línuna á blað tvö. Hann spurði hvaða lína væri á blaði númer tvö: eitt, tvö eða þrjú. Allir sáu að á blaði númer tvö var stutta línan númer eitt. Og svörin voru samkvæmt því. Þá breytti hann tilrauninni. Hann lét fimmtíu menn sitja í sal og kom fyrir súlnariti á vegg. Þetta súlnarit sýndi að allir þessir fimmtíu menn sem voru í salnum hefðu sagt að miðlínan væri stutta línan á blaði númer tvö. Þetta var sett á svið og maður númer fimmtíu og eitt, sem kom í salinn, vissi ekki annað en að þeir sem komu á undan honum hefðu greitt atkvæði á þennan hátt. Maðurinn komst í vanda. Átti hann að velja eins og hópurinn hafði gert eða átti hann að velja línu númer eitt sem var augljóslega hin rétta. Tveir af hverjum þremur völdu eins og hópurinn og sögðu að miðlínan væri stutta línan.

Hvers vegna velja menn hópin fremur en augljósan sannleikann?

Ástæðurnar geta verið margar. Við margvíslegar aðstæður er

mönnum refsað fyrir að hafa rétt fyrir sér. Ávinningurinn við að geta notað velvild og styrkleika hópsins er augljós. Sumir trúa því að það komi ekki til mála að milljónir manna geti haft rangt fyrir sér. Margir vita betur en fylgja samt skoðunum og hugmyndum hópsins af hagkvæmnisástæðum.

En hvers vegna ætti hópur sem reynir að segja satt að vera verri en aðrir?

Eins og fyrr segir er hópurinn sterkasta vopnið í lífsbaráttu manna. Hann veitir mönnum oft öryggi og hamingju. Þessir hlutir veita einfaldlega þyngra hjá mörgum mönnum en það að segja satt og hafa rétt fyrir sér.

Samt er lygin alltaf subbuskapur. Hópar eru eins og dæmin sanna oft mjög fljótir að skipta um skoðun, jafnvel stórir hópar sem skipta tugum milljóna manna.

Hópurinn er og verður nauðsyn.

Gleymiskan er systir dauðans

Í ár er ár aldraðra. Nú ert þú sjálfur á 77. aldursári. Viltu ræða nánar um ellina?

Við lifum öll sögu sem ekki er hægt að segja. Karmski þess vegna er okkur gefin blessun gleyskunnar.

Í ríkissjónvarpinu 16. apríl sl. var langur þáttur sem hafði það að markmiði að safna nokkrum tugum milljóna á ári aldraðra til styrktar þeim. Að vísu fer svo til allt féð til ungra manna sem eru að rannsaka ástand gamalla manna eða halda að þeir séu að rannsaka ástand gamalla manna. Alzheimersjúklingar voru sóttir heim, þar á meðal gamall maður sem var að drekka kaffi og dýfði Esjukexi í bollann sinn með æfðum handtökum.

Hvað heitir þú? spurði ung stúlka með hljóðnemann á lofti.

Maðurinn saup á kaffinu, brosti og sagði ekki neitt.

Veistu hvað þú heitir? spurði stúlkan alheimsk á cðli sjúkdórnsins.

Já, sagði gamli maðurinn.

Hvað heitirðu?

Aftur brosti gamli maðurinn og leit á hana elskulega, fékk sér sopa og dýfði kexinu í bollann. Hann stóð sig aðdáunarvel miðað við aðstandur. Hún skildi ekki neitt.

Og fólk hugsaði: Hvernig getur nokkur maður verið svo vitlaus að hann viti ekki hvað hann heitir?

Gleymiskan er systir dauðans og eins og hann getur hún verið náðargjöf. Við lifum öll sögu sem ekki er hægt að segja vegna þess hvernig sagan er og að lokum er ekki neitt hægt að segja um hana af því hún er öllum gleymd.

Hvert er þitt upphaflega nafn, maður? Hefur þú gleymt því? Hvaðan komstu? Ertu líka búinn að gleyma því? Hvert ferðu? Hefurðu í raun hugmynd um það?

Lífsdansinn er form og einhvers staðar er taktur sleginn í myrkrinu. Munum við eftir merkingu hans? Við öndum þessu að okkur.

Nefið er fyrsta skilningarvit okkar og að lokum eigum við það eitt eftir. Við öndum að okkur nóttinni og gleyskunni. Sænt er bjartur dagur, fyrir aðra. Við látum sein ekkert sé, sitjum á friðarstóli, dýfum Esjukexinu í bollann og fáum okkur sopa. Við bíðum eftir Silju, við bíðum eftir nýrri ferð með Silju.

Hver er þessi Silja?

Það er okkar mál, þú veist heldur ekki allt.

Jörðin er sátta við árstíðirnar, við erum sátta við að gleyma. Við búum ekki lengur á Hótel Jörð, við höfum flutt okkur á annan stað: Hótel Hvergi. Við höfum oft dáið. Við þekkjum ekki lengur vini okkar. Við þekkjum siðmenninguna. Við þekkjum líka ösku hennar. Dýfum Esjukexinu í kaffibollann, brosum.

Hvað varðar okkur um nafn?

Einhvers staðar í fjarlægð er sleginn taktur. Er Silja að nálgast?

Nei, nei, hún nálgast ekki. Hún fer út úr úmanum og inn í úmann. Þegar hún fer til endimarka jarðarinnar, þá gerir hún það á engum tíma. Þegar hún fer til endimarka alheimsins, þá gerir hún það á engum tíma. Hún er hinn eini sanni geimfari sem hlær að öllum hugmyndum manna um geimskip úr málmi, um geimskip úr efni, um geimskip sem ferðast í tíma, um geimskip sem ferðast í rúmi. Þannig hafa geimfarar aldrei ferðast. Þannig munu geimfarar aldrei ferðast. Geimfarar taka sér ferð með Silju. Þú veist ekki allt frekar en við.

Sá sem ekkert veit og öllu hefur gleymt veit þetta: Geimskipið Alfari, geimskip Silju, ber okkur á stað þar sem hinn nafnlausí fær nýtt nafn.

Hvað er veruleiki?

Heimspekingar allra tíma segja að ekki sé hægt að svara spurningum sem hefjast úr: Hvað er? Engu að síður eruð þið alltaf að spyrja þessara spurninga. Er það vegna þess að þið viljið engin svör, eða að þið viljið raunverulega glíma við flókin verkefni? Nú set ég þig í próf. Hvað er veruleiki og hvert er eðli hans?

Frægasta niðurstaða þýska heimspekingsins Immanuel Kants um eðli veruleikans var að til væri tvenns konar veruleiki: „Das Ding an mich“ og „das Ding an sich“. „Das Ding an mich“ var hluturinn eins og ég skynjaði hann. „Das Ding an sich“ var hluturinn eins og hann var í eðli sínu. Þetta eru skýrar línur og auðskildar. En þær segja í raun og veru ekki neitt um eðli veruleikans. Það er ekkert til nema „Das Ding an mich“. Hluturinn eins og hann er í sjálfum sér hefur enga merkingu. Hlutur sem er ekki skynjaður af neinni vitund hefur enga merkingu. Vit, líf og tilgangur fara ævinlega saman. Þar sem er líf, þar er vitund á einhverju stigi. Tilgangur er innbyggður í eðli allrar vitundar.

Ég vil leggja áherslu á að með þessu er ég ekki að segja að við getum ekki þekkt veruleikann, að það sé í raun og veru enginn sannleiki til, heldur aðeins það sem hver og einn skynjar og skilur. Ég er ekki að segja það. Ég horfi á borðið fyrir framan mig og ég ímynda mér að það sé skynjað og skilið af siljón mismunandi vitundum. Á þessari jörð eru um tvær milljónir mismunandi vitunda og í alheimi er næstum óhjákvæmilegt að þær skipti siljónum. Þetta þýðir einfaldlega að borð sem er skynjað af siljónum vitunda verður siljón mjög mismunandi borð eða mjög mismunandi fyrirbæri.

Við getum raðað þessum siljón hugmyndum um borðið okkar í pýramída, sett daufustu vitundirnar neðst og æðstu vitundina efst. Aðeins efsta vitundin skynjar borðið eða veruleikann eins og hann er, skynjar allan veruleikann. Hinar skynja aðeins brot þessa veruleika. En eftir því sem ofar dregur í pýramídanum verður myndin

nær þeim veruleika sem aðeins er séður af hinni æðstu vitund. Með þessu er ég að segja að „Das Ding an sich“ sé merkingarlaust. Engar tvær vitundir sjá hlutinn eins, og jafnvel enginn einstaklingur innan þeirrar vitundar sér hlutinn nákvæmlega eins. Það er til annar veruleiki en sá veruleiki sem hver einstök vitund skynjar. En mælikvarði á hann er ekki eitthvað sem heitir hluturinn eins og hann er í sjálfu sér, heldur hluturinn eins og hann er skynjaður af hinni æðstu vitund. Á þessu er mikill merkingarmunur. Fyrri hugsunin gerir ráð fyrir því að við lifum í heimi efnis, rúms og tíma. Mín hugsun byggist á þeirri afstöðu að grundvallaræðli veruleikans sé andlegs eðlis og veraldir efnis, rúms og tíma séu skapaðar og þeim sé eytt, þær koma og hverfa. Hin ytri veröld okkar er aðeins eitt af fiðrildum Guðs og með því er ég ekki að gera lítið úr fiðrildinu. Það sjálft er sams konar fyrirbæri og maðurinn og heimurinn.

Hvort höfuðið er klárara, mannshöfuð eða kálhaus?

Jæja, Gunnar, nú reynir á.

Þegar ég var í Menntaskólanum í Reykjavík í gamla daga höfðu lærifæður okkar þetta allt á hreinu. Þeir héldu að okkur hinn hreinu sýn skynseminnar og fordæmdu alla óra og kerlingabækur. Hin hreina sýn var einföld. Hún var svona: Til eru þrjár aðskiljanlegar náttúrur: steinaríkið, jurtaríkið og dýraríkið. Steinaríkið var dautt, jurtaríkið er vitlaust í orðsins fyllstu merkingu, dýraríkið þróar með sér taugakerfi og heila og aðeins þar er vit að finna. Fimm næstu áratugi var þessi mynd sífellt að breytast. Þróun lífsins varð beint framhald af þróun efnisins. Hinn svokallaði dauði breyttist í líf. Líf getur aldrei komið úr dauða, sögðu mínir gömlu fræðarar.

En annaðhvort reyndist þetta röng staðhæfing ellegar þá að það þarf að endurskilgreina hugtakið dauð náttúra. Þekktasti líffræðingur aldarinnar, Attenborough, vakti hjá okkur alls konar efasemdir um réttmæti þess að líta svo á að ekkert vit gæti verið í jurtaríkinu. Hann kom með óteljandi dæmi um að plöntur ráða dýr í vinnu gegn gjaldi og okkur sýnist hlutverkunum, „herra og þjónn“, vera snúið gjörsamlega á haus. Dýraríkið lifir á jurtaríkinu, en plönturnar gefa ekki, þær greiða kaup. Öll dýr jarðarinnar eru í þjónustu þeirra, jafnt skordýr sem maðurinn sjálfur. Hvaðan kemur allur þessi klókskapur inn í heilalausar lífverur eins og plöntur? Flugan verður daglangt að strita við að frjóvga plönturnar og bera frjóefni á milli blóma. Og agnið eða vinnulaunin er dýsætur hunangsdrykkur sem engin fluga getur staðist. Jurtin sjálf, það er að segja rótin, er bragðvond og hana vill enginn, hún er látin í friði: Klókskapur jurtarinnar. Yfirborð jurtarinnar er hins vegar eins konar stjórnunartæki, tæki jurtanna til að stjórna dýraríkinu sér í hag. Fýrir meindýr, sem verða of ágeng, framleiða plönturnar eiturefni. Og handa sumum framleiða plönturnar eiturefni sem verða vanabindandi og breytast í óviðráðanlega

fíkn. Er það tilgangur plöntunnar að losa sig við leiðinlega ágengni með því að láta fólk fara að stunda sjálfseyðingu og kalla hana lífsnautn. Og að lokum fer maður jafnvel að spyrja sjálfan sig hvort höfuðið sé í raun og veru klárara, mannshöfuð eða kálhaus?

Konungur eyðimerkurinnar, bedúinahöfðinginn, er ekki í neinum vafa um hvernig hann á að svara þvílíkri spurningu. En ef til vill er döðlupálminn það ekki heldur. Döðlupálmni sem vex í eyðimörkinni þarf að leysa þann mikla vanda að útbreiða ríki sitt um eyðimörkina. Þar eru fá lítil vatnsból með nægilega rökum jarðvegi fyrir pálmatré. Þau eru jafnvel í órafjarlægð hvort frá öðru. Hvernig á pálminn, fastur á sinni rót, að koma fræjum sínum til þessara fjarlægu staða? Hann finnur það ráð að taka arabahöfðingjann í þjónustu sína án þess að herra jarðarinnar hafi minnstu hugmynd um að hann sé ráðinn og lætur hann vinna þetta lífsnauðsynlega verk.

Hvernig fer pálminn að þessu?

Utan um steininn lætur hann vaxa dýsætan og ljúfan ávöxt, sparar þó vatnið eins og hann getur og fyllir krónu sína af döðlum sem óhjákvæmilega lenda í maga höfðingjans. Höfðinginn hefur stutta viðkomu, hann heldur ferð sinni áfram og nemur ekki staðar fyrr en í næstu vin. Vatnsbólið verður áningarstaður og þar verður hann lengri eða skemrnri tíma, í mörgum tilfellum nægilega lengi til að steinninn afgangi komist á réttan stað einhvers staðar ekki fjarri vatnsbólínu þar sem raki er í jörðu. Og í leiðinni hefur pálminn tryggt sér það að steininum fylgi áburður sem nægi honum til að nema nýtt land. Og þannig kemst pálminn að lokum á alla staði í eyðimörkinni þar sem lífvænlegt er fyrir pálmatré. Og enn spyrja menn: Hver er hér húsbóndinn og hver þjónn?

Líf hans verður hennar líf

Þegar betur er að gáð sjá menn að nákvæmlega þetta gerist alls staðar í tilverunni. Saklaus ungur sveinn gengur út í vorið áhyggjulaus og alsæll og fyrir einhverja tilviljun sér hann unga stúlku ganga hjá, jafnvel hlaupa með flaksandi hár í vorvindinum. Þessi þrýstnu, stinnu brjóst og dularfullu lendar, jafnvel hrosshófarnir sem eru tíska í ár, skór með fimmtán sentímetra sólum, jafnvel þessi fáránleiki getur ekki dregið úr yndispokka hennar. Og það gerist eitthvað hjá þessum unga manni. Hann er áður en hann veit reiðubúinn til að fórna öllu lífi sínu og framtíð fyrir þessa stúlku. Og frá þessari stundu verður líf hans líf hennar.

Þú hefur ort ljóð um þetta sem mér finnst vera snilldarverk. Það heitir Ljóðið um ástina og er í bókinni Raddir morgunsins.

Ljóðið um ástina

Af dætrum vorsins fæðist ástin fyrst
og fögnuð nýjan syngur rauðri jörð:
hið mikla ljóð, sem ekkert skáld fær ort,
og óð þess blóðs, er fyllir hjarta vort
af þrá og þakkargjörð.

Hver sem þér mætti, getur aldrei gleymt,
sem gleði þína og sorg í hjarta fann,
sá blik þitt, tár þitt, bros á konuvör,
er brjóst þín risu og hnigu mjúk og ör,
og sól til sævar rann.

Þú sem af dætrum vorsins fæddist fyrst
og fegurð andar létt á kvist og grein,
nú leiddu þau, sem áður úthýst var,
til Edens heim. – Vor paradís er þar
sem ástin ríkir ein.

*En er það ekki stúlkan sem kemur þessum tilfinningum inn hjá unga
mönnum? Er þetta ekki klókskapur konunnar á sama hált og við töluðum
áðan um klókskap þálmatrésins?*

Nei, þannig er þetta augljóslega ekki. Hvorki blómið, pálminn né
konan ræður yfir galdri sínum. Þau vita ekki af honum. Þau vita
ekki hvað þau eru að gera.

Hvað er það þá?

Hver er stjórnandinn? Það eru ekki nauðsynlega hugsanirnar í
höfði okkar sem stjórna okkur. Leysiefnin í heilanum eru ef til vill
margfalt sterkari stjórnandi. Af þeim eru sendir ákveðnir skammtar
út í blóðið, annaðhvort til að verðlauna fyrir það sem vel er gert eða
refsa fyrir það sem rangt er gert. Þessi verðlaun og þessar refsingar
eru stjórnunartæki.

Hvers vegna gerum við það sem við gerum?

Er endilega æskilegt að vita það? Það er hægt að lifa mikið líf án þess að skilja það. Og menn geta spurt sig að því hvort það sem menn geta séð af bæjarhlæði skynseminnar sé mikilvægasti kjarninn þegar upp er staðið.

Sú hugsun flýgur gegnum hugann að mér hafi yfirsést eitthvað mjög mikilvægt þegar ég reyndi að velta upp þessari spurningu: Hvers vegna gerum við það sem við gerum? Eitthvað sem er svo mikilvægt að það verður að teljast sjálfur grundvallarveruleikinn, kjarninn sem aldrei sést á neinni mynd.

Það er alltaf gott að leita til vísindanna. Það er gott að taka á móti því sem vísindamenn kalla staðreyndir með opnum huga. En það er líka gott að láta spurningu og efaseind fylgja hverri staðhæfingu.

En hvað er staðreynd? Geta vísindin í alvöru fullyrt að eitthvað ákveðið sé staðreynd?

Ég þykist hafa tekið eftir því að hugsuðir fyrri tíma hafi oft farið verst út úr þeim kenningum sínum sem byggðust á vísindalegum staðreyndum, að þeirra dómi og dómi þeirra tíma. Íslendingurinn sem bjó til orðið staðreynd hlýtur að hafa skilið að staðreynd er annað en sannleikur. Staðreynd er það sem menn hafa reynslu fyrir á ákveðnum tíma og á ákveðnum stað, staðreynd. Slík staðreynd er ævinlega skilyrt og hún er ævinlega takmörkuð af stund og stað. Í heimi þar sem allt er á hreyfingu og allt er breytingum undiropið, hættir staðreynd oft að vera sannleikur. Hvað verður um staðreyndir eftir að staður hennar er horfinn og tími hennar liðinn? Það sakar engan að hafa þetta í huga þegar tekið er á móti nýjum vísindalegum staðreyndum, tilgátum eða fullyrðingum. Við erum þegar búnir að afgreiða vísindalegar staðreyndir, þær eru ekki til. Það þýðir ekki að menn eigi að taka á móti þeim af tortryggni, þvert á móti eiga menn að taka þeim af opnum huga.

Hver er frumhvöt mannsins?

Það sýnist augljóst að frumhvöt okkar er sjálfsbjargarviðleitnin. En hún er ekki kyrrstæð, hún er framsækin. Hún stefnir alltaf að meira valdi einstaklingsins yfir sjálfum sér, verkefni sínu og umhverfi. Hún stefnir alltaf að meira frelsi og viðtækari vitund og herra lífi. Þess vegna forðast menn ekki nauðsynlega alltaf sársauka, þjáningar og erfiði, þótt það að forðast sársauka og dauða sé önnur af tveimur grunnhvötum hverrar lífveru.

Þegar við reynum að skipta löngunum okkar í flokka bera nánast allir hugsandi menn fram einhvers konar mótmæli, mismunandi harðorð eftir skilningi og geðslagi. Þegar menn byrja að vera á móti einhverju eiga þeir á hættu að missa af því sem er mikilvægast, eins og því að í slíkri könnun felist efniviður, ef til vill besta svarið við spurningu okkar: Hvers vegna gera menn það sem þeir gera? Það er ekki kjarni málsins að sundurgreina í fleiri langanir eða draga saman í færri, jafnvel eina frumhvöt, lífslöngun. Hér er betra að skilja vel en dæma eitthvað sem er skilið til hálf.

Já, en hvers vegna gera menn það sem þeir gera?

Ég veit það ekki. Ég hef lengi velt þessu fyrir mér án þess að komast að neinni niðurstöðu. Síðasta tilraun mín til að nálgast svarið við þessari spurningu er að flokka niður þær mannlegu langanir sem stjórna okkur.

1. Löngun er þörf mannsins til að seðja hungur sitt og þorsta.
2. Kynhvötin.
3. Löngunin til að njóta.
4. Löngunin til að vaxa.
5. Hin trúarlega löngun.
6. Löngunin til að hafa vald.
7. Löngunin til að vita.
8. Löngunin til að vera frjáls.
9. Löngunin til að eiga fjölskyldu.
10. Löngunin til að hreyfa sig.
11. Heiðurshugtakið.
12. Metorðagimnd.
13. Hefndarþorsti.
14. Löngunin til að njóta öryggis.
15. Löngunin til að gera skyldu sína og standa með lífinu.
16. Löngun til að þóknast öðrum eða stjórna af löngunum annarra.

Þörf mannsins til að seðja hungur sitt og svala þorsta sínum

Um þessa frumpörf munu fáir deila. Án hennar væri einfaldlega ekkert líf. En þær tvær til þrjár milljónir líftegunda sein byggja þessa jörð leysa þennan lífsvanda með ýmsu móti. Jurtin leysir þetta á annan hátt en dýrið. Lengsti kaflinn í sögu lífsins er saga einfrumunga sem hafa ekki lært að mynda samfélag. Á þessum tíma er hvorki hægt að tala um jurtaríki né dýraríki. En á þessu skeiði þróunar koma einfrumungar, sein eru þeirrar gerðar að þeir virðast hafa nokkurn veginn jafnmikið af prótóplasma, sem er grundvöllur dýraþróunar, og sellulósa, sem er grundvöllur jurtapróunar.

Sumir líffræðingar hafa orðað þetta svo að á þessum vegamótum hafi fruman valfrelsi. Hún velur á milli leiðar jurtaríkisins og leiðar dýraríkisins. Eftir að valið hefur farið fram verður ekki aftur snúið. Frumurnar sem velja leið jurtaríkisins fá allt sem þær þurfa frá loftinu, sólinni, regninu og moldinni. Jurtin og tréð leysa öll sín grunnvandamál bundin við sína rót á sama stað meðan líf þeirra endist. Þar verða þessar lífverur að taka því sem að höndum ber og geta ekki flúið af hólmi. Þær frumur sem velja leið dýrsins fara þegar stundir líða að lifa í allt öðrum heimi. Þar gildir að éta eða vera étinn. Þessar lífverur eru ekki bundnar fastar á sinni rót. Þær verða að bera sig eftir bráð sinni og þær verða að forðast hættuna og kunna að flýja til að bjarga lífi sínu. Lífið gefur öllum börnum sínum það sem þau biðja um. Það gaf þessum börnum sínum vopn til að sækja og verjast. Það gaf þeim í úmans rás taugakerfi og skynfæri og að lokum heila. Upphaflega eru þetta veiðitæki fremur en tæki til heimspékilegra athugana. Þennan uppruna finnst mér gott að hafa í huga þegar menn reyna að skilja fyrstu frumhvöt mannsins.

Kynhvötin

Önnur fyrirferðarmesta löngun mannsins hlýtur að vera kynhvötin.

Það var algengt á minni tíð að lærðir menn sem töluðu um kynhvöt byrjuðu að tala um Freud. Næstum allir höfðu aðeins heyrt eina setningu um þetta og þessa setningu endurtóku þeir til að sýna lærðóm sinn. Og þessi setning sem allir tönnluðust á var svona: Freud alhæfir, hann gerir allt of mikið úr kynhvötinni, hún er ekkert einráð, maðurinn hefur líka aðrar hvatir og langanir.

Þetta mega flestir alvarlegir könnuðir þola, að vera dæmdir af þekkingarleysi og yfirborðsmennsku. Freud leitar yfirleitt eðli hlutanna í uppruna þeirra og hans fræði eru bæði flókin og víðfeðm. Það sem Freud raunverulega á við er að allar hvatir mannsins, allar langanir mannsins, litist af kynhvötinni.

Þetta er rétt og þetta er líka rétt um allar aðrar hvatir og langanir mannsins. Engin löngun er einangruð frá öðrum löngunum. Maðurinn er ekki þannig gerður. Það er ekki til nein löngun sem felur ekki í sér með einhverju móti allar hinar. Á sama hátt og það er ekki vilji sem felur í sér vit og tilfinningu, og ekki tilfinning sem felur í sér vit og vilja. Maðurinn er samofin heild en ekki samsafn einangraðra fyrirbæra. Þetta er flestum ljóst. Maðurinn er kynvera og það mótar að sjálfsgöðu líf hans.

Þegar við mætum einhverjum á götu gáum við ósjálfrátt fyrst að því hvers kyns manneskjan er. Móðir náttúra óttast það mest að geta ekki viðhaldið lífinu. Börn verða umfram allt að fæðast. Lífið fann upp kynlífsnautnina til að tryggja þetta. Meðal spendýra tala menn yfirleitt aðeins um fengitíma: Ákveðinn lokaður kirtill, heiladugullinn, safnar öllum upplýsingum um hitastig, veðurfar og vistfræði. Og þessi kirtill velur sérstakan tíma þar sem dýrin æxla sig. Hann er valinn með tilliti til þess að afkvæmi fæðist á réttum tíma þegar nægilegur matarforði er í umhverfinu og nægilega hlýtt er í veðri. Þegar þessi tiltölulega skammvinni fengitími er liðinn hverfur spendýrum

kynhvötin að mestu. Pineal gland, eða heiladingullinn, er einnig í konunni en hann er þar ekki virkur. Sennilegast er ástæðan sú að maðurinn hætti að lifa í hinum náttúrulega heimi og fór að lifa í sínum eigin heimi, heimi mannsins. Eftir að hús var byggt og það gert nægilega hlýtt og búið vistarforða gat barn lifað af hvernær sem það fæddist. Það varð, eins og maðurinn, óháð náttúrunni.

Sumir sagnfræðingar tala um að það sem menn kalla ást hafi verið fundið upp við hirð Ágústínusar keisara. Aðrir tala um að trúbadorarnir hafi fundið upp ástina. Hér áður fyrr var konan herfang og hjónaband var ævinlega kaupsamningur. Á okkar tíð hefur flóra kynlífsins orðið afskaplega fjölskrúðugur og skrautlegur garður og tilbrigðin endalaus. Þarna er samt rótin ein og hin sama.

Epíkúros og hamingjan

Er ekki löngunin til að njóta lífsins og hafa það gott, eiga náðuga daga, fyrirferðarmesta löngunin hjá mörgum nútímamönnum? Snýst ekki lífsbaráttan um þetta hjá flestu fólki? Sækjast menn ekki eftir peningum til að geta haft það gott? Eru menn ekki sífellt að reyna að krækja sér í þægilegt sæti í tilverunni? Byggist ekki fjöldi gleðistundanna á því að njóta einhvers sem er gott?

Fólk hefur takmarkalaus hæfileika til að njóta. Ungviðið og þeir sem eru við sæmilega heilsu njóta þess eins að hreyfa sig. Þar getur gleðin yfir engu orðið hin mesta gleði. Hjá slíku fólki verður öll líkamsstarfsemin nautn í einhverjum mæli. Öll skilningarvit mannsins: Tilfinning, sjón, heyrn, lyktarskyn, bragðskyn bjóða upp á þúsund veislur hvert um sig eða í sameiningu. Menn njóta náttúrunnar í öllum sínum myndum, menn njóta félagsskapar annars fólks, menn njóta vináttu og menn njóta ástar. Í endurminningum margra fyllir hún út í veigamestu kaflana. Löngunin til að njóta getur orðið svo sterk hjá mörgu fólki að það fer út í eiturlyfjaneyslu og aðra hluti sem eru lífsfjandsamlegir þegar til lengdar latur. Svo þýðingarmikil er nautnin mörgum mönnum að þeir fórna jafnvel allri framtíð sinni fyrir stundargaman. Það virðist ljóst að slíkir menn stjórna af lönguninni til að njóta. Hún virðist stjórna allri ákvarðanatöku í lífi þeirra.

En það er ekki allt sem sýnist. Í þessum tilvikum eins og flestum öðrum er löngunin til að njóta samofin ýmsum öðrum löngunum, jafnvel sjálfseyðingarhvöt. Epíkúros, sem er höfundur sældarhyggjunnar, eða hedonisma, var á sínum tíma illræmdur fyrir það að hafa, að sögn andstæðinga hans, boðað þá kenningu að menn ættu að lifa sældarlífi og hamingjan væri fólgin í nautnum. Þetta er raunar rangtúlkun á kenningu Epíkúrosar. Það sem Epíkúros telur nauðsynlegast til að lifa hamingjusömu lífi er þrennt: Sálarfriður, hreysti og að fullnægja brýnustu lífsnauðsynjun. Til að ná þessu marki boðaði

hann fjögur læknisráð: Óttastu ekki guðina, óttastu ekki dauðann, það er auðvelt að finna hamingjuna og það er létt að þola þjáningu.

Allt þetta miðaðist við að kenna mönnum að varðveita sálarfrið sinn, því á hann leggur Epíkúros megináherslu engu síður en stóuspekingar lögðu áherslu á hina stóísku ró. Hvernig á maðurinn að finna sálarfrið og varðveita hann? Hann þarf að uppræta fáfærði og hindurviti. Hann þarf að læra að komast hjá árekstrum við annað fólk, árekstrum við samfélagið, árekstrum við lög landsins. Hann þarf að rækja trú sína, iðka heimspeki og stunda hinar fjórar dygðir: leit að þekkingu, hófssemi, hugrekki og réttlæti.

Dauðann þurfa menn ekki að óttast, segir Epíkúros, handan hans er ekkert. Það er ástæðulaust að óttast það sem maðurinn mun aldrei hafa neina reynslu af. Dauðinn skiptir okkur ekki máli vegna þess að þegar við erum, er dauðinn ekki, þegar dauðinn er, erum við ekki. Listin að lifa, segir Epíkúros, er fólgin í því að finna gleðina í einföldun hlutum. En til þess þarf maðurinn að þroska með sér hæfileikann til að velja og hafna rétt, til að þekkja gildi hvernar athafnar og vita hvaða ánægju eða sársauka hún hefur í för með sér, og breyta samkvæmt því. Sumar langanir, segir Epíkúros, eru eðlilegar og nauðsynlegar, aðrar eru eðlilegar en ekki nauðsynlegar og enn aðrar eru hvorki eðlilegar eða nauðsynlegar. Það sem Epíkúros nefnir hinar brýnustu nauðsynjar eru afar fábrúar.

Að seðja hungur sitt, svala þorsta sínum og verjast kulda. Óbrotið fæði, segir hann, er einnig hollara og eflir hreysti líkamans. Og brauð og vatn er engu minni nautn svöngum og þyrstum manni en ríkulegar krásir þeim sem lifa í óhófi. Epíkúros fordæmir þær langanir sem hann segir að séu hvorki nauðsynlegar né eðlilegar. Þær eru aðeins blekking sem maðurinn hefur skapað með venjum sínum.

Andstæðingar Epíkúrosar hafa ávallt sakað hann um að hafa kennt að maðurinn ætti að lifa nautnalífi. Sannleikurinn er hins vegar sá að hann bannfærði raunverulega allt sem í daglegu tali nefnist nautnir. Ástæðan var ekki meinlætineigð, heldur sú kenning hans að svölun áunninna og óeðlilegra langana eyðilegði þá lífsnautn sem maðurinn hefði af því að fullnægja hinum eðlilegu löngunum. Og oft

verða menn að velja sársauka til að afstýra öðrum verri síðar. Skynsamir menn verða einnig oft að hafna gleðinni. Við njótum ekki hvers sem er þótt okkur standi það til boða. Stundum höfnum við margs konar ánægju vegna þeirra óþæginda sem hún hefur í för með sér síðar. Sú hamingja sem Epíkúros leitar er í raun og veru ekki annað en að vera laus við líkamlegan sársauka og hafa sálarfrið. Sá sem á sálarfrið er hamingjusamur. Hinn sem á hann ekki er vansæll þótt hann eigi gnótt allra hluta.

Epíkúros var grískur heimspækingur, fæddur á eyjunni Samos 341 f. Kr. Hann varð einn helsti andstæðingur lærisveina Platóns sem kenndu að maðurinn stjórnaðist af lönguninni til að vaxa í andlegum skilningi. Lærisveinar Platóns voru á þessum tíma fjölmennastir í Mytilene utan Apenu og þangað hélt Epíkúros til að skora þessa menn til einvígis á torgum. Og Epíkúros valdi alltaf sama umræðuefnið: Í hverju er hamingja manns fólgin? Hann vildi fá svör við þeirri spurningu hjá fylgjendum Platóns og Aristótelesar, hvað eftir væri af hamingju mannsins þegar búið væri að svipta hann öllum unaðssemðum skilningarvitanna. En eins og menn vita þá kenndi Platón að menn ættu að leita hins yfirskilvitlega heims frummyndanna.

Epíkúros átti hér orrustu við grimma andstæðinga og hann lærði fljótt að það er aldrei nóg að hafa rétt fyrir sér. Hann var í Mytilene, þar sem þessar kappræður fóru fram, og hann varð að flýja land undan reiði heimamanna og leggja upp í áhættusama siglingu um hávetur til Lampsakos. Í Apenu stofnaði Epíkúros sinn eigin heimspækiskóla sem hann kallaði Garðinn. Og þar skrifaði hann þrjú hundruð bækur um það hvernig menn gætu fundið hamingjuna.

Löngunin til að vaxa – að verða það sem þú getur orðið

Maðurinn virðist svo undarlega gerður að hamingjan er honum aldrei nóg, að minnsta kosti ekki sú hamingja sem felst í að njóta góðra hluta. Lærisveinar Platóns, sem hröktu Epíkúros út af leikvanginum í Mytilene, gerðu það að grundvallarsjónarmiði sínu að hin raunverulega hamingja mannsins væri fólgin í að vaxa. Það er einnig eðli mannsins og heimsins að standa ekki í stað heldur vera sífellt að breytast og vaxa.

Tilgangur mannsins var vitundarvikkun að dómi manna á fjórðu öldinni f. Kr. og hughyggjumenn tuttugustu og fyrstu aldar eru þeim samnála. Hamingjan, að þeirra hyggju, er ekki það að vera það sem þeir eru, heldur að verða það sem þeir geta orðið. Hamingjan er í því fólgin að maðurinn vaxi og þróist upp á hærra stig. Og er það ekki saga lífsins frá upphafi að vaxa og þróast upp á hærra stig? Því fylgir ævinlega meira frelsi, meira vald og víðtækari vitund. Þetta þrennt fer saman. Menn berjast við erfiðleika, taka á sig þungar byrðar og færa erfiðar sórnir vegna þess að baráttan er leið að þessu marki. Bæði þessi sjónarmið hafa í árþúsundir ferðast saman hlið við hlið og farsælir menn hafa lært að njóta og vaxa í stormi tímans.

Hin trúarlega löngun – að finna uppsprettu lífsins

Hin trúarlega löngun er löngun mannsins til að finna æðri forsjón, hið yfirskilvitlega, uppsprettu lífsins, Guð.

Trúhneigð virðist hafa fylgt manninum frá fyrstu tíð. Efasemdar menn hafa reynt að sýna fram á að trú manna sé ekki annað en hjátrú og hindurvitrni sem verði til vegna ótta mannsins við náttúruöflin. En margir trúmenn standa báðum fótum á jörðinni og eru raunsæismenn. Hins vegar leita þeir svara þar sem einfaldari menn sjá ekki ástæðu til að spyrja. Þessir menn verja oft ævinni í leit að einhverju sem þeir hafa tilfinningu fyrir en þekkja ekki. Sauðkindin virðist naumast taka eftir fallegu sólarlagi eða dýrð morgunsins. Maðurinn bregst við þessari fegurð á þann hátt að hún vekur hugboð og spurningar. Hann fer að leita hins óþekkta. Trú hans verður upphaf að list og vísindum.

Trú mannsins gæti verið hugboð um nýjan veruleika sem er að koma inn í tilveruna og trú hans gæti hjálpað hinum nýja veruleika til að birtast. Sá sem stjórnast af trúarlegri löngun er sannfærður um handleiðslu Guðs og hann leitar að nánari tengslum með bænum sínum. Þeim sem ekki stjórnast af trúarlegri löngun sýnist þetta allt handan veruleikans. Þeim sýnist þetta ekki eiga sér neina stoð í vísindalegum, sagnfræðilegum eða heimspekilegum veruleika. En þetta er hins vegar hinn dýpsti veruleiki í augum trúmannsins. Spámennt allra trúarbragða leggja áherslu á að boðskapur þeirra sé ekki aðeins lýsing á veruleika, heldur á hinum innsta og dýpsta veruleika. Þeir gera sér allir far um að afhjúpa þennan innsta leyndardómin og leysa með því sjálfa lífsgátuna. Trúarathafnir og trúarleg list eru tilraunir til að nálgast þennan veruleika. Aðrir kalla þetta lífsflóttu, óskhyggju og ópíum handa fólkinu. Þeir segja að trúartilfinning sé ókarlmannleg og eigi ekkert skylt við vitsmuni og áþreifanlegar staðreyndir. Vitundin er þess vegna grundvallaræðli tilverunnar og raunar okkar eini veruleiki.

Hvað væri allur þessi allheimur án vitundar?

Hann væri tilgangslaus fjarstæða. Vitund og tilgangur fara saman og saman skapar þetta tvennt veruleika okkar. Við getum ekki haft reynslu af neinu sem vitund okkar nær ekki til. Samt er það auðvit- að líka veruleiki. Ný vitundarsvið eru sífellt að opnast. Við getum ekki sagt að hið óþekkjanlega sé ekki til eða skipti ekki máli, jafnvel hið gráa útjaðarsvæði manulegrar vitundar liggur að hinu þekkjan- lega og gerir þar öðru hverju fálmkennnda innrás. Maðurinn vex út fyrir og upp fyrir sjálfan sig. Allur veruleiki okkar er á hreyfingu, nýr veruleiki er alltaf í sköpun og nýr veruleiki lifir í manninum sem tilfinning, hugboð og trú, jafnvel löngu áður en hann getur birst skynsemi mannsins sem hugtakaveruleiki.

Löngunin til að hafa vald

Það er ekki til nein manneskja sem ekki sækist eftir valdi. Það er ekki heldur til nein lífvera á jörðinni sem ekki sækist eftir valdi. Öll lífsbarátta manna, dýra, jurta og örvera er barátta um völd. Viljinn til að hafa vald virðist oft þungamiðjan sem líf fjölmargra manna snýst um. Þessi löngun virðist helsta driffjöðrin í lífi þeirra. Vitið stjórnar þessum mönnum ekki. Löngunin til valda stjórnar viti þeirra. Og jafnvel vitið er skapað af viljanum til valda. En valdið birtist með ýmsu móti. Það er engu síður að finna í mýkt og hófsemi en í yfirgangi, hörku og grimmd. Mennt sækjast eftir því að hafa vald yfir sjálfum sér, að hafa vald yfir verkefnum sínum og hafa vald yfir umhverfi sínu. Sá sem stjórnast af lönguninni til valda er fús til þess að leggja á sig mikla erfiðleika til að fá meira vald. Og vald er líka hæfni til að breyta tapi í ávinning. Þetta er sterk og ráðandi löngun. Ef menn vilja geta þeir haldið því fram að þessi löngun sé sjálfur meginstraumur tilverunnar, allar aðrar langanir séu ár sem renna í þetta stórflijót. Menn geta sagt þetta ef þeir vilja, en þetta er líka hægt að segja um allar aðrar langanir.

Löngunin til að vita

Allar fræðigreinar hafa orðið til vegna þessarar löngunar mannsins að vita. Hvers vegna ganga menn í skóla? Margir vegna löngunarinnar til að uppfræðast, löngunarinnar til að vita. Aðrir fyrst og fremst til að bæta aðstöðu sína í lífinu. Þá er þekkingin ekki nauðsynlega aðalatriðið heldur að hafa próf upp á að menn hafi þekkingu. Þekkingar er aflað vegna framagirni og af ýmsum öðrum ástæðum. En frumhvötin í þekkingaröflun er þrátt fyrir allt löngunin til að vita. Til eru þeir sem virðast stjórnaðast af þessari löngun fremur en öðrum. Menn verja langri ævi í rannsóknir og í leit að þekkingu. Þessi langa leit hefur skilað sér til okkar sem nú lifum í svo ríkum mæli að við getum þekkt allheim okkar frá upphafi og séð fyrir endalok hans. Menn hafa kannað heim atómsins og heim frumunnar og þykjast að vissu leyti þekkja leyndardóma sköpunarinnar. Allri þessari þekkingu hefur verið breytt í vald og öll þessi þekking hefur fært mönnum meira frelsi. Aukin þekking birtist sem víðtækari vitund.

Þegar maðurinn reyndi fyrst að skilgreina sjálfan sig, þá sagði hann við sig: Hvað er það sem greinir mig frá öðrum? Og hann svaraði: Ég er homo sapiens, ég er skyni gæddur, ég hugsa og ég veit. Það gera dýrin ekki, það gerir mig einstakan.

Nútímamaðurinn skilgreinir tíma sínum oft sem öld upplýsinganna. Löngunin til að vita hefur safnað margfalt stærri gagnabanka en mannkynið hefur áður þekkt. Og tölvutæknin stjórnar því að menn eiga greiðan aðgang að allri þessari vitneskju.

Löngunin til að vita verður þess vegna að teljast sterk löngun og ráðandi afl meðal manna. Afleiðing þessarar löngunar er menning okkar.

Að vera frjáls

Því minna frelsi sem menn hafa, því dýrmætara er frelsið. Þeim sem hafa mest frelsi hættir til að gleyma gildi þess. Þeim hættir til að gleyma því að frelsi án ögunar er ekki til. Án ögunar snýst frelsi oft fljótlega upp í andhverfu sína, upplausn og sjálfscyðingu.

Hver er sterkasta löngun manns sem situr í fangelsi? Hver er sterkasta löngun undirokaðrar þjóðar?

Þeir tímar koma í lífi flestra einstaklinga og flestra þjóða að frelsið verður dýrmætasta löngun mannsins. Löngunin til að ráða sér sjálfur kemur snemma í þroskasögu hvers manns. Mennt vilja fá frelsi til að njóta sín, frelsi til að fullnægja metnaði sínum, frelsi til að fullnægja öðrum löngunum. Þannig blandast löngunin til að vera frjáls öllum öðrum löngunum mannsins. Skortur og undirokun hefta frelsi mannsins. Boð, bönn og kröfur hópsins hefta frelsi mannsins. Maðurinn hefur að vísu frelsi til að velja, en það eru ótal hlutir sem velja með honum, ekki síst það menningarumhverfi sem hefur mót-að ham. Ég hef oft heyrt unga menn segja: Ég vil frelsi og frelsi er að vera laus við öll boð og bönn og öll bönd. En maður sem ekki lifir í samfélagi lifir aumu lífi og það er ekki hægt að lifa í samfélagi án þess að hafa einhverjar reglur til að fara eftir í samskiptum manna. Og vilja menn í raun og veru vera lausir úr öllum böndum? Hvað á að segja um hjónabandið? Jafnvel einbýlishús og fjallajepi eru bindandi. Mennt verða bundnir öllum eigum sínum. Vilja menn ekki eiga peninga? Það er ekki hægt að eiga peninga án þess að verða bundinn fjármunum sínum. Vilja menn ekki eiga vini? Það er ekki hægt að eiga vini án þess að verða bundinn vinum sínum. Vill trúmaðurinn ekki vera bundinn Guði sínum og hinu góða? Vilja ekki allir menn vera bundnir hinu góða og þá um leið lausir úr böndum hins illa?

Hvernig skilgreinir þú hugtakið frelsi?

Það er ekki hægt að skilgreina hugtakið frelsi á þann veg að segja að frelsi sé að vera laus við allt og alla. Frelsið er ekki gott nema það sé siðmenntað frelsi. Siðmenntað frelsi er hins vegar ein af dýrustu eignum mannsins. Það er vaxtarbroddurinn. Frelsi er hvötin til að sækja fram og sækja upp, sækja fram til betri heims og hærri vitundar. Mennta vilja frelsi. Mennta vilja ekki vera eign annarra. Mennta vilja ráða sér sjálfir. Því fylgir ævinlega áhætta, gönuhlaupin verða oft mörg í lífi manna sem hafa frelsi til að gera það sem þeim sjálfum sýnist.

En mennta læra af mistökunum sínum og flestum auðnast að lokum að breyta tapi sínu í ávinning. Frelsi fylgir áhætta sem mennta verða að setta sig við. Maðurinn er félagsvera og þess vegna verður frelsi hans ævinlega skilyrt og það takmarkast af frelsislöngun og umsvifum annarra manna. Þess vegna fylgir frelsinu ævinlega barátta, barátta sem getur að sjálfsögðu leitt til ófarnaðar. En við megum ekki gleyma því að það verður að setja jafnaðarmerki milli lífs og baráttu. Engin barátta, ekkert líf. Við Íslendingar lítum svo á að frelsi sé mannréttindi og þannig á það að vera. Frelsið hefur verið skilgreint á ótal vegu, en eins og allt annað er frelsið hreyfanlegt og vill ekki láta taka af sér kyrra mynd. Allar skilgreiningar eru í andstöðu við eðli þess. Það er eðli frelsisins að sprengja af sér allar skilgreiningar.

Löngunin til að eiga fjölskyldu

Löngunin til að eiga fjölskyldu er fyrirferðarmikil löngun í lífi flestra manna. Það er oft sagt að fjölskyldan sé hyrningarsteinn samfélagsins. Heilbrigður einstaklingur stjórnast af tveimur frumhvötum sem eru jafnstærkar. Sú fyrri er sjálfsbjargarviðleitnin, hin síðari er að vinna fyrir hópinn sem hann er hluti af. Íslenska orðið fjölskylda merkir bókstaflega einn fyrir alla og allir fyrir einn. Hér er skyldan og ábyrgðin í fyrirrúni og hér tengjast menn sterkustu böndunum: Ástir manns og konu, móðurástin, föðurástin, umhyggja og ábyrgð foreldra vegna barna sinna. Þegar vel tekst til á einstaklingurinn hér besta athvarfið og hér finnur hann hamingju og tilgang.

Fjölskyldan getur verið með ýmsu móti. Í Tíbet var til dæmis fjölveri á fyrri hluta tuttugustu aldarinnar áður en Kínverjar lögðu landið undir sig. Fjölveri í Tíbet var þannig að karlmenn erfðu ekki foreldra sína, aðeins elsta dóttirin erfði allar eigur þeirra. Þegar hún gifti sig þá giftist hún mörgum mönnum, oft hópi bræðra. Jarðirnar voru litlar og þar var ekki hægt að framfleyta mönnum. Vegna þessa fyrirkomulags varð fólk af báðum kynjum að fara í klaustur. Fyrir innrás Kínverja var þriðjungur tíbetsku þjóðarinnar í klaustri af þessum ástæðum. Víða um heimin hefur fjölkvæni tíðkast og er enn við lýði. Þar á einn karlmaður margar konur. Í sumum samfélögum eins margar og hann hefur ráð á.

Fjölskyldan getur þess vegna verið af ýmsum gerðum, en hún verður alls staðar hyrningarsteinn samfélagsins. Í kristnum sið er hjónabandið heilagt. Í kaþólsku kirkjunni er það eitt af sakramentunum: Guð tengir mann og konu saman. Þetta er sáttunáli við Guð. Venjulegur karlmaður er tilbúinn að fórna frelsi sínu og lífi fyrir tilgang. Líf karlmannsins verður konan og síðan börnin. Hjá konunni er þessi sáttmáli jafnvel ennþá sterkari. Á fyrri öldum var yfirleitt staðið við þetta heit. Á okkar tíð er þetta allt á reiki. Frelsiskröfur manna og kvenna samrýmast oft ekki þessu bandi. Hjónabandið verður lausbeislað eða því er slitið. Þetta fylgir frelsishugmyndum

nútmamannsins. Eigi að síður er hjónaband enn sterkasta stofnunin og besta athvarfið þar sem vel tekst til.

Gegnum tíðina hafa fjölskyldur verið miklu stærri en nú tíðkast. Fjöldi ættingja tengdist saman í stóran hóp, börn, fullorðnir og gamlalmenn. Þessi stórfjölskylda fortíðarinnar varð að gegna því hlutverki sem velferðarríki og almannatryggingar gegna í okkar samfélagi. Öryggi einstaklingsins var aðeins að finna innan þessa stóra hóps. Pater familias eða fjölskyldufaðirinn er eldra orð en elstu sögur meðal indó-evrópskra þjóða. Og orðið virðist vera að finna í öllum tungumálum af þessari fjölskyldu. Þegar í harðbakkann slær og upplausn ríkir í samfélaginu þá leita menn ósjálfrátt í þetta gamla far. Þjóðveldið íslenska var byggt upp af slíkum hópum, ítalska mafían verður upphaflega til á sömu forsendum og ráðvilltir Rússar falla aftur í þetta gamla far eftir hrun Sovétríkjanna.

Allt er lífsins þrá eftir hreyfing og krafti

Í Fákum, ljóði Einars Benediktssonar, stendur þessi ljóðlína: Allt er lífsins þrá eftir hreyfing og krafti. Í fljótu bragði finnst okkur þetta of sjálfsagt til að segja það. Við þekkjum ekki kyrrstöðu, við þekkjum ekkert nema hreyfingu. Kyrrstöðu er hvergi að finna í okkar alheimi.

Er þá ekki ástæðulaust að hafa þessa löngun í flokki hinna stóru langana mannsins? Hafa menn ekki alltaf einhvern tilgang með því að hreyfa sig? Og er það þá ekki sá tilgangur sem er löngun mannsins en ekki hreyfingin sjálf?

Allt er þetta rétt. Samt er hreyfing í sjálfu sér oft uppspretta takmarkalausrar gleði og lífsfyllingar. Allt ungviði leikur sér, öll tilveran dansar. Hreyfing verður að list og hreyfingin er þörf. Hún er lífsnauðsyn. Þess vegna verður hún oft ein sterkasta löngunin í lífi margra manna. Er ekki aðalkrafa tímans meiri hreyfing, aukinn hraði?

Í öllum keppnisgreinum stefna menn að meiri hreyfingu og auknum hraða. Þar sem maðurinn getur ekki náð nógu mikilli hreyfingu taka farartækin við. Skip, bílar, járnbrautir og flugvélar verða æ hraðskreiðari. Til þess að ná lengra og herra þarf að auka hraðann og menn tala oft um það að síaukinn hraði einkenni alla framþróun okkar. Skáld eru farin að skrifa um meiri hraða en hraða ljóssins. Þegar efnið nær hraða ljóssins þá hættir það að vera efni og breytist í geislun eða ljós. Metnaður skáldanna krefst nú þegar meiri hraða og meiri hreyfingar en hraða ljóssins. Á annan hátt er óhugsandi að ná því markmiði að komast út í geiminn að einhverju marki og leggja hann undir sig.

Þannig að því er ekki að neita að skáldið Einar Benediktsson hefur ástæðu til að segja það sem hann segir í ljóðinu Fákar: Allt er lífsins þrá eftir hreyfing og krafti.

Menn láta sig dreyma um meiri hreyfingu en lögmál efna- og eðlisfræði leyfa. Þetta er óhugsandi, segja menn, en skáldin svara góð með sig að vanda: Þetta þýðir það eitt að lögmálum efnis- og eðlisfræði verður breytt. Við munum uppgötva varpið, hreyfing okkar verður þess eðlis að við lærum að fara út úr tímanum og inn í hann aftur, hvaða vegalengd sem er á engum tína. Þetta segja skáldin. Og það er engin veginn sjálfgefið að vísindamenn viti betur. Dómurinn fellur á þriðja árpúsundinu.

Hreyfingin er fyrsta list mannsins, listin að dansa. Og þessi hreyfing, dansinn, sem jafnan var iðkaður á fullu tungli, fæddi af sér aðrar listgreinar, ljóð, söng, leiklist. Allt þetta á rætur í sjálfu manneðlinu og hefur fylgt okkur frá fyrstu tíð. Menn skynja veröldina sem dans. Menn segja að öldurnar dansi. Dýr fagna vorkonuinni með dansi, fuglar dansa í tilhugalífi. Hreyfingin hjá mönnum og dýrum verður ákveðinn taktur eða hljómfall. Gleði barnsins og gleði frummannsins fær útrás í dansi. Dansinn er trúarleg athöfn. Trúarleg tilfinning eins og gleðin birtist í dansinum. Aðrar tilfinningar birtast líka í hreyfingum mannsins eins og til dæmis í dansi stríðsmannsins og dansi veiðimannsins. Þessi sterka frumbörf og löngun að hreyfa sig er samofin öllum löngunum mannsins.

Löngunin til að vera heiðarlegur

Heiður, löngunin til að vera heiðarlegur og lifa í samræmi við gildandi reglur, gera rétt en þola ei órétt.

Í öllum samfélögum telja menn sig verða að verja heiður sinn, heiður fjölskyldu sinnar og heiður ættjarðarinnar.

Hvað er heiður? Er heiðarlegur maður einfaldlega sá sem fer eftir reglum samfélagsins?

Heiður er flókið hugtak og getur við margar aðstæður breyst í ráðgátu og þversögn.

Njála fjallar um heiður. Konurnar í Njálu, sem sendu eiginmenn sína og syni út í vísan dauðann, voru að verja heiður fjölskyldunnar. Þol Pot, sem myrti þjóð sína, var að verja heiður hennar. Stalín vann grimmdarverk sín til þess að fá þjóðir Vestur-Evrópu til að bera virðingu fyrir Móður Rússlandi. Það var rétt hjá Stalín að Bretar, Frakkar og Þjóðverjar sýndu rússneskri þjóð og rússneskri menningu aldrei þá virðingu sem henni réttilega bar. Þeir fást aldrei til að bera virðingu fyrir okkur, sagði Stalín, nema við sýnum þeim fram á að við getum tortímt þeim öllum með hernaðarlegum yfirburðum. Snúið ykkur alfarið að þungaiðnaði og vopnaframleiðslu.

Hefndarskyldan hefur á öllum tímum víða um heim verið skyldan að verja heiður sinn.

Er heiður kristið hugtak? Bodaði Kristur ekki hógvæð, mildi og mannkærleika? Bodaði hann ekki að menn ættu að launa illt með góðu?

Í heiðni er sá einn góður sem sigrar. Hans er heiðurinn. Og til að sigra verða menn að vera grímmir, harðir og sterkir. Þessa skilgreiningu geta kristnir menn tæplega notað. Heiður þeirra á sér annan og gjörólíkan grundvöll. Hann er að vera bundinn hinu góða, Guði og hafna hinu illa. Þetta er ásetningur kristins manns, en í heimi eins og

okkar getur afstaða hans líka breyst í ráðgrátu og þversögn við vissar aðstæður.

Kristnir einstaklingar og kristnar þjóðir hafa ekki enn sem komið er treyst sér til að fylgja þessari forskrift Krists. Samt er hún eina leiðin sem leiðir til farsældar, eina leiðin sem felur í sér siðvit. Það heiðna hugtak, heiður, er hins vegar ævafornt. Arískar þjóðir, eins langt og sögur ná, hafa kennt sig við orðið heiður og kalla sig þess vegna aría. Heiður á sanskrít er aryah. Orðið aríar merkir heiðursfólk. Íslendingar telja sig til aría og sumir halda enn að aríar séu einhver sérstakur kynstofn.

Metorðagirni

Hvað er metorðagirni?

Það er löngunin til að skara fram úr öðrum mönnum og komast á toppinn.

Þegar íþróttamaður í ákveðinni keppnisgrein er spurður að því hvað stjórni lífi hans öðru fremur, þá er svarið oftast metnaður. Allir íþróttamenn reyna að komast fram úr félögum sínum og komast á verðlaunapallinn langþráða. Þeir mæla mannigildið í afrekum. Í fásinninu hér áður fyrr var það hefðartákn að geta lyft þungum steini. Því fylgdi virðing og oft hlunnindi. Stærsta leiksvið allra tíma er fótboltavöllur nútímans. Hvað er svona merkilegt við það að sparka í tuðru, spyrja mannvitsbrekkurnar og yppta öxlum.

En þeir sem skara fram úr í þessari list verða þjóðhetjur og þeirra blóður oft heimsfrægð og æðstu viðurkenningar. Stjórnast ekki valdamaðurinn af metnaði? Reynir hann ekki að klifra sem hæst í metorðastiganum? Fjölmargar þjóðir hafa lagt metnað sinn í það að verða öðrum þjóðum meiri og gerast heimsveldi, sumar barist til algerra heimsyfirráða. Og fjölmörgum þjóðum hefur tekist að verða heimsveldi. Bretum tókst að verða heimsveldi. Ítalir urðu heimsveldi. Einnig Spánverjar, Portúgalir og Frakkar. Þessar þjóðir urðu allar heimsveldi. Írakar voru lengi heimsveldi. Grikkir voru heimsveldi. Arabar urðu heimsveldi. Jafnvel Íslendingar voru nyrsti hluti „ríkis“, Væringjaríkisins, sem var á sínum tíma heimsveldi.

Þannig mætti lengi telja. Metnaður er bundinn við íþróttamenn, valdhafa og framagiarnar þjóðir. Metnaðurinn á engu minni ítök í andans mönnum, listamönnum, skáldum, rithöfundum og vísindamönnum. Mennt skyldu halda að trúmenn og trúarleiðtogar væru ekki með eftirsókn eftir vindi og létu ekki stjórnast af tiltölulega frumstæðri hvöt eins og framagirni. Þegar saga trúarbragðanna er skoðuð sést á hverri blaðsíðu að helstu handhafar hins geistlega valds eru að jafnaði stútfullir af framagirni og löngun til að komast

á toppinn. Sama gildir oft um heimspekinga og þá sem telja sig lifa eingöngu fyrir andann.

Í sögu heimspekinnar þekki ég aðeins einn mann sem fullyrti að hann stjórnaðist ekki af neinni framlöngun. Það var tunnuspekingurinn Díógenes. En var hann í raun og veru laus við metorðagirndina? Platón kallaði hann hrokafyllstan allra heimspekinga. Var leið hans ekki leið til frægðar? Hún reyndist það. Fyrir að búa í tunnu og vera hrokafullur í tilsvörum varð harur heimsfrægur í árbúsundir.

Hefndarþorsti

Þetta er löngun sem ekki er viðurkennd í kristnum viðhorfum. Það er sagt að það sé að vísu mannlegt að reiðast en það sé djöfullegt að vera langrækinn. Sá sem er haldinn hefndarþorsta er langrækinn maður sem ekki hefur ratað rétta leið til fyrirgefningar og sátta. Sú leið er ekki alltaf auðrötuð.

Eins og dæmin sanna er hefndarþorstinn sterk löngun, jafnvel ráðandi afl í lífi manna og þjóða. Margar eftirsóttustu sögur og myndir sem við horfum á í sjónvarpinu byggjast einnitt á hefndarþorsta. Það er sennilega vandfundinn maður sem aldrei hefur fundið fyrir lönguninni að hefna sín. Þessi löngun kviknar að jafnaði þegar maður er niðurlægður og beittur rangindum. Það eru ekki allir skjóttir til sátta. Sumir bíða endalaust eftir góðu færi til að hefna sín. Hallgerður hin hárprúða, Hallgerður langbrok, en ekki brók, var niðurlægð af bónda sínum Gunnari á Hlíðarenda. Það var ekki sársaukin af kinnhestinum sem skipti sköpun, heldur það að vera niðurlægð í hópi vina og kunningja. Henni fannst mikilvægara að koma fram grimmri hefnd en að bjarga lífi mannsins síns.

Hefndarskyldan, vendettan, er vel þekkt í sögu flestra þjóða. Þetta er þó ekki hið sama. Mennt geta verið haldnir hefndarþorsta án þess að hefna sín og menn geta hefnt sín og gert þar með skyldu sína, jafnvel þó að þeim sé verknadurinn þvert um geð. Þeir sem haldnir eru hefndarþorsta líta venjulega svo á að þeir ali með sér réttláta reiði og þeim beri jafnvel skylda til að fara út í heilagt stríð.

Hið heilaga stríð múhameðstrúarmanna er sprottið af hefndarþorsta á sama hátt og rót krossferðanna í hinum kristna heimi var nærð á hefndarþorstanum. Þó að þessi mannlega löngun sé fordæmd bæði af Kristi og Múhameð þá létu bæði múslimar og kristnir menn stjórna af henni í svörtustu köflum sögu sinnar. Hefndarþorstinn nærir á illum verkum. Þegar einstaklingur eða þjóð hefur komið fram hefnd sinni og niðurlægt, kvalið eða drepið, þá vekur sá verknadur nýja öldu hefndarþorsta þeirra sem urðu fyrir hefndarverkun-

um og niðurlægingunni. Ein aldan vekur aðra og þannig heldur þessi myrka ganga áfram, ekki aðeins áratugum saman heldur jafnvel aldir og árþúsund. Þessi ganga verður aðeins stöðvuð með einu móti. Fara þá leið sem Kristur bendir okkur á, finna leiðina til fyrirgefningar og sátta. En eins og Hallgerður velja menn alltof oft að koma fram hefur þó að þeir viti að hún eigi eftir að láta svipaðar hörmungar brenna á þeirra eigin skinni síðar.

Það er erfitt að sigra sjálfan sig og stílla sig um að hefna sín. En er þetta ekki einmitt mælikvarðinn á kristinn mann? Hinir sönnu kærissveinar Krists eru þeir sem kunna að fyrirgefa.

Draumurinn um öryggi

Í tuttugu þúsund aldir varð maðurinn, kynslóð eftir kynslóð, að lifa við það öryggisleysi sem fylgir því að búa í hinum náttúrulega heimi. Dauðinn í líki óargadýra gat leynst við hvert fótstíga. Allar þessar kynslóðir sváfu undir berum himni og eins og dýrin urðu þau að taka því sem að höndum bar og láta ill veður ganga yfir sig. Maður sem var einn á ferð í þessu umhverfi entist ekki lengi, hann var dauðadæmdur. Eina öryggið var hópurinn. Menn lærðu að vinna saman og mynda samtaka hóp. Þegar þessi hópur réðist jafnvel á naut eða ljón kom hjörðin fórnardýrinu ekki til hjálpar. Þegar ljónið eða nautið réðist að manni snérist allur hópurinn gegn árásinni. Þetta var hið fyrsta öryggi mannsins, öryggi hópsins.

Og það var ekki sama hvar menn gengu í hópnum. Foringinn og þýðingarmestu einstaklingarnir gengu jafnan í miðjum hópnum, en þeir sem frekar máttu missa sig gengu jafnan fremstir eða síðastir. Þar var hættan mest. Eftir tveggja ármilljóna göngu rann upp sú stund að maðurinn byrjaði að leita öryggis með því að skapa heim mannsins. Sú saga spannar aðeins fácin árþúsund. Maðurinn fór þá að lifa í tveimur heimum, hinum náttúrulega heimi en í æ ríkari mæli í heimi mannsins, sérstökum heimi sem hann bjó til sjálfum sér til verndar. Þetta tímabil byrjar með því að maðurinn byggir sér hús og varnargarða og endar á lífspægindum og tækni okkar tína. Draumurinn um öryggi á sér þess vegna djúpar rætur. Menn leita að öryggi í þeirri grundvallarciningu samfélagsins sem við köllum fjölskyldu. Maðurinn leitar að enn meira öryggi með því að tengjast sjórnsmálaflokki, trúarsöfnuði, íþróttafélagi eða öðrum stærri einingum. Maðurinn leitar að öryggi með því að hlaða utan um sig margfalda varnargarða og hann leitar að öryggi með vígbúnaði. Vopnin verða öflugri og fullkomnari og tilgangurinn með þessum vopnum er ævinlega sagður sá að tryggja öryggi landsins. Samt verðum við að horfast í augu við þá staðreynd að enginn getur lifað í öryggi.

Enginn getur lifað í öruggum heimi. Öllu lífi fylgir áhætta, jafnvel

varnir landsins, fullkomnari vopn og vígvélar, geta hæglega snúist upp í andhverfu sína, skapað þá hættu að menn útrými sjálfum sér með svokölluðum varnartækjum. Löngunin til að lifa í friði og öryggi byggist á því að þetta tvennt er lykillinn að farsælu lífi. Öryggisleysið verður ævinlega nógu mikið til að halda okkur vakandi. Við viljum öll lifa í samfélagi og njóta verndar þess réttarkerfis og þeirrar opinberu þjónustu sem okkur stendur til boða.

Að standa með lífinu

Flestir menn skynja sig sem hluta af stærri heild, heild sem þeir bera ábyrgð á. Maðurinn hefur fyrst og fremst skyldu við sjálfan sig. Og með því að gera sjálfan sig betri bætir hann heiminn. Maðurinn hefur skyldum að gegna við það samfélag sem hann er hluti af og það rennur upp fyrir flestum að þeir eru hluti af miklu stærri heild en þeir héldu í fyrstu. Þeir hafa skyldur við lífið. Þeir hafa skyldur við jörðina. Fólk eins og Albert Schweitzer, Florence Nightingale og Móðir Theresa er dæmi um fólk sem var altekið af þeirri tilfinningu að það bæri ábyrgð, skyldumi að standa með lífinu og berjast gegn óvinum þess, hörmungum, sjúkdómum og öflum niðurrífs og upplausnar. Að maðurinn geri skyldu sína við samfélagið er svo mikilvægt að öll samfélög semja langa lagabálka um það sem verður að gera og ber að láta ógert.

Í þessu virðist fólgin vantrú á að skyldan sé meðfædd löngun, hún sé nauðsyn til þess að samfélag geti þrífist. Þegar lög eru sett þá er það vegna þess að löggjafinn þykist vita að menn séu ófúsir til að gera skyldu sína. Þess vegna eru samin refsiaðkvæði í mörgum bindum.

Þýðir þetta að skyldan sé nauðsyn samfélagsins en ekki ein af lögum mannsins?

Það er augljóst að lög og löngun fara ekki ævinlega saman. Hitt er jafnljóst að skyldan er sterk löngun hjá hverri konu og hjá hverjum karlmanni. Þegar kona tengist raunverulega manni þá skynjar hún þessa tengingu oft eins og hún sé að gera sátunála við eitthvað sem er stærra en hún og stærra en maðurinn sem hún tengist. Hún finnur fyrir djúpstæðri löngun til að standa með manni sínum, eignast börn og standa með þeim hvað sem á dynur. Þessi tilfinning að standa með fjölskyldunni nær oftast miklu lengra. Hún verður lífsafstaða: Standa með lífinu og láta gott af sér leiða.

Þegar karlmaðurinn tengist konu þá er honum það innst inni helgidómur og köllun. Honum finnst heimur sinn upp frá þessu verða konan. Líf hans, líf karlmannsins, verður konan. Fyrir hana vill hann gera hvað sem er, afsala sér frelsi, vinna hvaða þrælavinnu sem er, jafnvel fórna lífi sínu fyrir þann litla hóp sem hann skynjar sem sína sérstöku skyldu og sinn sérstaka tilgang í lífinu. Ef til vill má segja að þetta sé vilji lífsins. Þetta er djúpstæð löngun. Til eru menn sem segja að þessi löngun skapist eingöngu af ytri aðstæðum og menningarsamfélagi. Nær væri að segja að ytri aðstæður og menningarsamfélög nútímans hafi sljóvgað þessa tilfinningu og stundum, að því er virðist, látið hana hverfa með öllu. Þegar þessi löngun hverfur þá er maðurinn ekki lengur heill.

Um einstigi skyldunnar liggur þroskaleiðin í lífi sérhvers manns. Þetta er setning sem ég las sem unglingur í einhverju kveri um þjóðfélagsfræði. Það mætti setja spurningarmerki við orðið einstigi. Lífið er hvorki lína eða hringur og þroskaleiðir manna eru margar og margvíslegar. En það er ekki til sú lífvera sem lífið leggur ekki einhverjar skyldur á herðar. Það má líta á þessa löngun sem innbyggðan tilgang. Lífið hefur ekki nauðsynlega tilgang. Lífið er tilgangur. Og tilgangur hvernar lífveru birtist sem löngun, löngun til að gera skyldu sína. Þess vegna er leið skyldunnar vegur sem liggur upp og fram og þar slást allar aðrar langanir mannsins í för með henni.

Að þóknast öðrum

Þegar menn beygja sig undir löngun annarra þá er hin raunverulega löngun oft löngunin til að konast hjá sársauka, deilum og ófarnaði sem oft fylgir í kjölfar slíkra deilna. Menn geta líka stjórnað af mjög sterkri löngun til að sjá draum vinar, maka eða barns verða að veruleika. Stundum verða mörkin óljós. Þegar þjóð fyllist löngun til heimsyfirráða getur maðurinn spurt sjálfan sig hvort þetta sé raunverulega hans eigin löngun eða löngun annarra. Ef menn hætta sér út á þá braut að fara að spyrja um orsakir langana sinna og rekja þær til rótar, er hætt við að svörin verði eintóm spurningarmerki. Það er sagt að Newton hafi uppgötvað þyngdaraflið þegar hann sitt sinn horfði á epli falla af tré. Epli falla af tré til jarðar. Þetta er vel valið dæmi þar sem eplatré er nú einu sinni skilningstréð. Newton sá fyrirbærið gerast og hann skilgreindi það með því að lýsa því sem gerist. Newton svaraði aldrei spurningunni: Hvers vegna fellur eplið til jarðar? Ástæðan er þyngdaraflið, en það er ekki svar, það er aðeins lýsing á því sem gerist. Hvorki Einstein né aðrir hafa svarað spurningunni: Hvers vegna?

Í þessari hugleiðingu um mannlegar langanir er aðeins verið að reyna að átta sig á því hvað gerist, alls ekki hvers vegna. Það er oft erfitt að svara því hvers vegna löngun verður til. Er það vegna foreldra eða fjölskyldu, vegna vinahóps, vegna umhverfis, vegna síða og hugmynda samfélagsins, vegna markmiða sem hópurnir hefur sett sér, vegna sögunnar og fortíðarinnar? En slíkar spurningar eru eins og að grafa eftir vatni í eyðimörk. Því dýpra sem er grafið, því þyrstari verða menn. Maðurinn hefur í tvær ármilljónir farið eftir löngunum sínum án þess nokkurn tíma að reyna að skilja þær eða skilgreina. Samt gæti hann komist á þau vegamót að haim þættist sjá að langanir og hugsanir eru engar eilífðarstjörnur. Þær geta komið og farið. Þær skapast og eyðast. Það getur komið að því að maður hafi það á valdi sínu að hlúa að þeim hugsunum og þeim löngunum sem leiða til velfarnaðar og hærra og auðugra lífs. Maðurinn getur

hafnað þeim hugsunum sem honum sýrust og hann getur sigrast á neikvæðum löngunum eins og til dæmis lönguninni til að hefna sín. Á slíkum vegamótum gætu hugsanir eins og þessar, hugsanir um langanir mannsins, orðið honum nytsamlegar. Á öðrum stundum fá nýtar eins og öll önnur ótímabær þekking.

Fangar sögunnar

Hverjir eru fangar sögunnar?

Fangar sögunnar eru þeir sem eru giftir lánlausri fortíð sinni. Þetta á við um þjóðir. Þetta á við um karlmenn. Þetta á við um konur. Harmsögulegir atburðir, týndir draumar og brostnar vonir helta stundum tilfinningalíf manna og breytast í hlekki sem erfitt er að losna úr. Fólki getur lokast inni í gömlum atburðum í stað þess að leita að nýrri byrjun, gleyma og fyrirgefa.

Þú hefur oft talað um þá hættu að menn og jafnvel þjóðir verði fangar sögunnar og talað um Pol Pot í því sambandi. Er þetta ekki allt vatn undir brúnni? Er þessu stríði ekki lokið?

Jú, það er rétt. En við verðum að draga lærdóm af allri sögu.

Nú hefur fjöldamorðinginn Pol Pot kvatt þennan heim. Og ég segi: Farðu í friði, megji Guð hjálpræðisins leiða þig inn á ljóssins brautir. Það er trú mín að hver einstaklingur sé óendanlega dýrmætur, sama hvað maðurinn hefur gert, sama hversu hrikalegar villur hans voru. Það er bjargföst trú mín að lífið leiðrétti allar villur og að hver maður komist að lokum heim.

Það er að vísu siðleysi að fela staðreyndir. Margir eru þeir Íslendingar sem urðu samdauna kommúnisínanum. Þessir menn hafa bæði í ræðu og riti sagt að ég og mínir líkar væru geðveikir menn fyrir það eitt að benda á þá staðreynd að marxistar og meðreiðarsveinar þeirra skilja eftir sig um hundrað milljón pólitísk morð. En ég hef ekki trú á hefnd, ekki nema þá sjálfvöktu hefnd sem kemur til okkar einhvers staðar úr leyndum djúpum okkar eigin eðlis. Ég hef ekki trú á að refsing bæti nokkurn mann. Ég hef aðeins trú á þeim hrcinsunareldi sem kviknar fyrir eða síðar hið innra með illvirkjanum, eldi hinnar djúpu iðrunar sem fær manninn til að endurskapast í nýrri og betri mynd.

Pol Pot var vinstrisinnaður gáfumaður. Hann varð doktor í félagsvísindum í París. Og eins og aðrir vinstrisinnaðir gáfumenn átti hann svar við öllum hlutum. Hann skvaldraði um það á kaffihúsum Parísar hvernig hægt væri að skapa hinn nýja mann og hið nýja samfélag með hryðjuverkum og með því að útrýma allri borgaralegri menningu. Það heitir á máli sumra manna að vera hugsjónamaður. Hann fór til síns heimalands og fræmdu þessa hugsjón. Hann þurrkaði út alla borgaralega menningu og í sambandi við fjöldamorð hans nefnir enginn sagnfræðingur lægri tölu en eina milljón.

Á síðustu dögum Pol Pots var hinn vinstrisinnaði hrokagikksháttur Parísaráranna að mestu horfinn. Pol Pot var hræddur maður. Hann varð skemur í maga og þjáðist af hjartveiki og átti erfitt um gang. Kona hans, Muon, yfirgaf hann aldrei. Þau bjuggu í bjálkakofa djúpt inni í skóginum. Og við hlið bjálkakofans var djúp gryfja og þangað flúðu þau oft þegar hættu bar að höndum. Þau heyrðu í skotvopnum stjórnarhersins sem kom sífellt nær. Pol Pot litaði grátt hár sitt svart til að reyna að ná aftur sinni fornu reisu, en allt kom fyrir ekki. Rauðu Kmerarnir kusu sér nýjan foringja, harðlínumanninn Ta Mok. Hann gekk undir tignarheitinu „slátrarni“ meðal aðdáenda sinna.

Hinn 15. apríl 1999 situr Pol Pot við útvarpið og hlustar á fréttir um að fyrrverandi félagar hans eigi í samningaviðræðum um að framselja hann til alþjóðlegs dómstóls þar sem tekin yrði fyrir ákæra á hendur honum vegna þjóðarmorðs. Tveinur klukkustundum síðar er Pol Pot látinn. Dánarorsök sögð hjartaáfall. Hvorki réttarhöld né refsing hefðu getað bætt fyrir brot hans, endalausa þjáningu mæðra og barna. Og engin refsing og enginn dómur getur kallað hina dauðu til lífsins aftur.

Sagan af Pol Pot er saga um hrikalegan mannlegan harmlík. En það hvarflar æ oftast að mér á síðari árum að réttlæti sé sjaldnast nokkur lausn á mannlegum vanda.

„Ég er með hreina samvisku,“ eru síðustu orð sein höfð eru eftir þessum manni. Hvers vegna sagði hann þessi orð? Pol Pot var einn af föngum sögunnar. Hann trúði því að hann væri hugsjónamaður.

Hann trúði því að hann væri baráttumaður fyrir land sitt, þjóð, tungu og sögu. Hann er ekki eina dæmið um það að fangi sögunnar vinnur hin skelfilegustu grimindarverk vegna tilfinninga sem víða um heim eru sagðar göfugar tilfinningar, að standa vörð um þjóð, tungu og sögu. Sagan er full af stríðum og óendanlegum glæpaverkum sein menn hafa unnið í nafni ástarinnar á landi, sögu, þjóð og tungu.

Þetta er margslunginn heimur og sjónarhornin mörg. Og hvert þeirra er okkur sem byggjum þetta land að minnsta kosti einnar messu virði. Fræði marxísins, eins og hinir ungu menntamenn sem komu til Parísar frá Kambódíu til að höndla hinn stóra sannleika skildu þau, eru þó líklegast stærsti harmleikurinn í lífi hinna ungu menntamanna. Þarna sátu þessir ungu menn dag eftir dag á kaffihúsum Parísar og stunduðu heilabvott. Hver nýr maður sem kom að heiman var vígður inn í þennan ömurlega söfnuð. Þegar heim kom voru allir læsir menn drepnir. Helsjúkt fólk var rekið út úr sjúkrahúsum og það látið grafa skurði þangað til það gat ekki meira. Þá var það skotið. Og þeir sem önnuðust það verk voru tíu eða ellefu ára drengir sem var kennt að einmitt þetta væri að vera maður með mönnum. Að lokum var öllum gömlun gildun eytt og milljónir manna lágu í valnu. Og skoðanabræður og meðreiðar-fólk, ekki síður á Íslandi en annars staðar, fagnaði. Síðar sagði það að þetta hafi verið mistök en væri ekki marxísmanninn að kenna. Við verðum að reyna aftur og gera þetta rétt. Já, menn verða að reyna að læra af villum sínum og villa sem er leiðrétt er ekki lengur villa.

Heiður

Er það ekki rétt skilið að tilgangur þinn með umfjölluninni um Pol Pot sé að velta upp þeirri spurningu hvaða mannlegar hvatir geti legið að baki grimmdarverkum af því tagi sem hann er ábyrgur fyrir?

Jú, það er rétt. Þetta gerist um allan heim. 24. apríl á þessu ári komu þúsundir manna saman í Rúanda í Afríku til þess að fagna. Og hverju var verið að fagna? Það var verið að taka af lífi tuttugu og tvo Hútúa, konur og karlmenn. Páfinn í Róm hafði andmælt þessum fyrirhuguðu aftökum. Bandaríkin og Evrópusambandið fordæmdu harðlega þessar aftökur. Þetta bar engan árangur, aftökurnar fóru fram og fólkið fagnaði. Niðurstaðan var lítil frétt í stóru blaði, aðeins fimm línur í einum dálki. Hér hafði greinilega eitthvað gerst sem okkur uppi á Íslandi kom ekki við. Samt get ég ekki hætt að hugsa um þetta. Hvernig stendur á þessum fagnaðarlátum? Hvaða mannlegar hvatir geta legið að baki grimmdarverkunum í Rúanda? Gera menn í Afríku eitthvað sem menn í Asíu og Evrópu gera ekki? Stafa þessi fagnaðarlæti í Afríku ef til vill af því að þar eru menn fangar sögunnar eins og í Kambódíu?

Það er jafn illt að vera fangi sögunnar eins og það er jákvætt að horfast í augu við það sem gerist, þekkja söguna og draga af henni rétta lærdóma. Að vera fangi sögunnar er ömurlegt hlutskipti.

Eigum við að fara örfá ár aftur í tímann eða til ársins 1994. Stórkostleg fjöldamorð eru að hefjast. Þau standa yfir í hundrað daga og hundrað nætur. Menn vaða með sveðjur sínar og byssur hús úr húsi og engu er hlíft. Og þessari iðju linnir ekki fyrr en tvær milljónir manna liggja dauðar, karlmenn, konur og börn. Þetta voru ekki kynþáttaócirðir. Þetta voru morð þar sem menn voru teknir af lífi eftir fyrirfram gerðum skánni. Hér voru Hútúar að myrða Tútsa. Á undan höfðu háskólagengnir gáfumenn frá frönskum háskólum farið um landið í þeim tilgangi að skapa þjóðarstolt Hútúa. Þessir gáfumenn sögðu við fólkið: Verið stolt af blóði ykkar. Minnist niðurlæg-

ingar ykkar á nýlendutímanum þegar Tútsar gerðust herrabjóð í landi ykkar í skjóli erlends valds. Munið það að öll mannið er veikleiki. Útrýmum þeim, annars taka þeir land okkar og eigur.

Og valdamenn komu í kjölfarið og sögðu: Við lifum ekki af í þessum heimi nema við drepum konur og börn Tútsa. Gerum ekki sömu mistökin og við gerðum 1959. Þá drápum við aðeins foringjalið og yfirstétt Tútsanna, að vísu þúsundum saman og aðra rákum við í útlegð. En þá létum við börnin sleppa og konurnar. Litlir Tútsar verða fullorðnir menn og konur fæða börn. Nú eru þessi börn komin. Þau eru mennirnir sem ætla að gera okkur, Hútúa, að þrælum sínum á ný. Þessi börn eru nú gengin í RPF, framvarðarsveit þjóðernissinnaðra Rúandabúa. Og þeir berjast gegn okkur. Drepum þá, drepum þá alla. Látum að þessu sinni engan sleppa.

Þessir gáfumenn og þessir valdamenn vísuðu til sögunnar. Það er satt að á nýlendutímanum gerðu Þjóðverjar og Belgar Tútsa að æðri manntegund en Hútúa, bæði í Rúanda og Búrúndí. Belgar og ýmsir aðrir útbreiddu þær sögur um Evrópu að Tútsar væru ekki eins miklir negrar og aðrir negrar. Þessi vitleysa komst jafnvel inn í fræðirit minnar kynslóðar. Þeir sögðu að Tútsar væru hávaxnari og hefðu yfirbragð hinna hrcinu aría. Sú þjóðsaga var fundin upp að þeir væru komnir frá Epíopíu og væru eiginlega Evrópumenn. Ekki sögðu menn þetta einungis af góðsemi heldur til að nota Tútsa til að halda Hútúum í ánað.

Og hatrið hreiðraði um sig meðal Hútúa. Þegar Belgar yfirgáfu landið gerðu Hútúar uppreisn og hófu fjöldamorð á Tútsum. Um 1990 voru Hútúar búnir að koma sér upp spilltri yfirstétt sem að hætti slíkra manna safnaði ótrúlegustu auðæfum á sama tíma og öðrum Hútúum var haldið á mörkum hungursneyðar. Þeir Tútsar sem eftir lifðu áttu illa ævi en voru látnir í friði vegna getuleysis. Af þeim var engin hætta framar, að menn héldu. En á þessu varð skyndileg breyting um 1990. Börnin sem flúðu til Úganda 1959 snéru nú aftur heim og kölluðu sig RPF, framvarðarsveit þjóðernissinnaðra Rúandabúa, og kröfðust þess að deila völdum og eignum með yfirstétt Hútúa. Interahamwe, hinní spilltu yfirstétt Hútúa, var ógnað úr

tveimur áttum, frá Tútsum og einnig þeim Hútúum sem lifðu á hungurmörkunum. Hútúar sem vildu frið voru kallaðir föðurlands-
svikarar og drepnir jafn miskunnarlaust og Tútsarnir. Að þessu sinni
var hvorki konum né börnum hlíft og næstum tvær milljónir manna
voru drepnar í landinu í hundrað daga fjöldamorðum í Rúanda. Á
bak við þetta stóðu prófessorar í félagsfræði, menntaðir við evrópska
háskóla á tuttugustu öld.

Ég ætla að enda þar sem ég byrjaði, á fólkinu sem er að fagna af-
tökum þeirra Hútúa sem sagðir voru standa fyrir þessum hryllilegu
fjöldamorðum. Fólkid sem fagnar, fagnar af hvötum sem Íslending-
ar þekkja jafnvel og aðrir, það er fagnað samkvæmt lögmálum
vendettunnar, hefndarskyldunnar. Á Íslandi var hugtakið heiður og
hefndarskylda lengi sama hugtakið. Það voru aðeins ómennni sem
björguðu ekki heiðri ættarinnar með því að hefna og drepa. Hjörtum
mannanna svipar saman í Súdan og Grínssnesinu. En hvers virði er
hefndin? Og hvaða réttlæti er í því að taka aflífi tuttugu og tvær kon-
ur og karlmenn til að hefna fyrir dauða tveggja milljóna? Hér er ekki
verið að stöðva hjól grimmdarverkanna. Hefnd er enginn ávinning-
ur fyrir neinn. Hefnd er tap fyrir alla. Réttlæti af þessu tagi bætir ekki
úr neinum vanda. Þvert á móti viðheldur það vandanum og eykur
hann. Siðvit okkar bendir á aðra leið en þá leið hefur mönnum ekki
auðnast að rata.

Ljósið í austri

Ert þú sjálfur ekki gamall vinstrisinnður krati?

Jú, ég er gamall krati, en líka framsóknarmaður og að sjálfsögðu íhaldsmaður. En ég gekk í gamla daga Laugaveginna á baráttudegi verkalýðsins. Fyrsti maí er nú annað og óljósara hugtak en á mínum æskudögum. Í þessum heimi er aðeins eitt sem hvorki Einstein, Niels Bohr né neinum öðrum hefur tekist að finna. Þetta er kyrrstaða. Alla þessa öld hef ég hlustað á metnaðarfulla menn státa sig af því að þeir væru á móti kyrrstöðu. Samt eiga menn ekki um þetta neitt val, það hlýtur allt að breytast og við hljótum öll að breytast. Samt reyna margir að halda í það sem þeim þykir vænt um. Enn ganga menn Laugaveginna og syngja Nallann undir rauðum fánum: Hvar báru frælsis brotna á ströndum, boða kúgun ragnarök. Ekki orð um það meir að fánaberar marxismans sköpuðu meiri fátækt og verri fátækt en aðrir. Ekki orð um það meir að þessir sömu fánaberar sköpuðu ánauð og þrælahald um hálfan heiminn og stóðu að hrikalegustu fjöldamorðum sögunnar.

Þú talar um grimmdarverk í Asíu og Afríku. Hafa Evrópubúar á þessari öld ekki sett heimsmet í fjöldamorðum?

Jú, Evrópubúar þurfa ekki að setja sig á háan hest gagnvart atburðunum í Rúanda eða hörnungunum í Austur-Asíu. Við skulum virða fyrir okkur atburð sem gerðist árið 1942 í ágúst, er Jósef Stalín og Winston Churchill hittust. Churchill segir frá þessu í æviminningum sínum. Þess er ekki getið á hvaða glasi Churchill var en hann bar fram límska spurninguna. Segðu mér Stalín: Hvort stríðið þykir þér erfiðara, að koma á samyrkjubúskap í Rússlandi eða berjast við innrásarher Þjóðverja? Blessaður vertu, sagði Stalín, þetta stríð mitt við bændurna er margfalt verr. Við höfðum tíu milljónir bændur á móti okkur. Það var hryllilegt stríð og stóð yfir í fjögur ár.

Sagnfræðingar hafa bent á að svarið er ekki sérstaklega nákvæmt hjá félagi Stalín. Þeir þykjast hafa heimildir fyrir því að gáfumennirnir í Kreml stóðu í hryllilegu stríði við tuttugu og tvær milljónir bændafjölskyldna, sem var 1930 um það bil áttatíu prósent af þjóðinni. Stalín vissi vel hvað hann var að segja. Þetta stríð var margfalt grimmara en jafnvel stríðið við Þjóðverja. Þær plágur eru ekki til sem þetta bændasamfélag varð ekki að þola, en hungrið var þó verst. Og ef til vill var það alverst í frjósamasta landi Evrópu, Úkraínu.

Um allar þessar hörmungar höfðu vinstrisinnaðir gáfumenn á Íslandi ekkert nema allt gott um að segja. Þetta var ljósið í austri, þetta var land frelsisins. Meðal vinstrisinnaðra gáfumanna um alla Evrópu var sunginn sami söngurinn. Öreigar allra landa sameinist, fylgið ljósinu úr austri. Í Vestur-Evrópu trúðu vinstrisinnaðir gáfumenn því einu sem þeir vildu trúa.

Árið 1933 var versta ár í sögu Úkraínu. Á því herrans ári fór franskur utanríkisráðherra, Edouard Herriot, í heimsókn til Úkraínu. Hann fór um stræti og sá í gluggum brauðbúðanna máluð gervibrauð. Annað brauð var ekki að hafa. En Frakkar eru frægir fyrir sitt stóra nef og ágæta þefskyn. Þegar hann kom aftur til Parísar hafði hann stór viðtöl um ferð sína til Sovétríkjanna og sagði þar meðal annars: Ílmur af nýbökðuð brauði lagði fyrir vitin í borgum hinnar yndisfögru og frjósömu Úkraínu.

Hvenær vita menn hvað þeir eru að gera?

Við vitum að hugmyndafræði breytir heiminum. En hvenær vita hugmyndafræðingar hvað þeir eru að gera?

Flestir vilja vel. Margir hafa skrifað forskrift fyrir heiminn. Forskriftin hefur vakið fjöldahreyfingu og fjöldahreyfingin hefur tekið öll ráð af höfundinum. Hún fer sínar eigin leiðir, túlkar orð hins upprunalega hugmyndafræðings á sinn hátt, gerir það sem henni sýnist. Fyrst reyna menn að ná völdum, síðan snýst baráttan um það að viðhalda valdinu.

Jean-Paul Sartre var umdeildur hugsuður. Bretar lauma því stundum út úr sér að í franskri hugsun sé venjulega mikill gusugangur í grunnu vatni. En Bretar eru ekkert dýpri en Frakkar þegar upp er staðið. Allir heimspekingar hafa ævinlega haft rangt fyrir sér. Það er aðeins mannlegt eðli. Þekking okkar er lítil og sjón okkar þröng. Jean-Paul Sartre skildi samt eins og Sigurður Nordal að:

Sjaldan verður ósinn eins
og uppsprettuna dreymir.

Sartre spurði sjálfan sig: Er það öruggt að ég hjálpi öreigum með því að gerast sósíalisti? Heiðarlegt svar hans var: Nei, það er ekki öruggt.

En hvað þá um þann hugsuð sem hefur haft mest áhrif á okkar öld, Karl Marx?

Karl Marx dreymdi stóra drauma um að losa hinar vinuandi stéttir við byrði og bölvun fátæktarinnar. Marxisminn, stefnan sem var kennd við hann, hafði þveröfug áhrif í flestum löndum þar sem sósíalistar komust til valda. Fátæktin varð sárari og frelsið jafnvægni minna. Karl Marx sá þetta gerast. Hann reis upp og öskraði:

Ég er enginn andskotans marxisti. Það var aðeins hlegið að honum, enginn tók hann alvarlega, en auðvitað meinti hann það sem hann sagði. Það er engan veginn sársaukalaust fyrir heiðarlegan hugsuð að vilja vel í þessum heimi og verða óbeint valdur að pólitískum morðum á hundrað milljónum manna.

En hvað er þá að segja um vísindin?

Vísindamenn vilja vel, þeir berjast fyrir betri heimi. Vísindin efla alla dád, kvað þjóðskáldið. Þetta sögðu menn meðan vísindamenn vissu lítið. Nú vita þeir meira og bestu vísindamenn fyllast skelfingu. Þeir ráða ekki yfir þeirri þekkingu sem þeir skapa, það eru aðrir menn sem gera það: valdamenn og fjármagnið.

Stærstu sigrar vísindanna í efnafræði breyttust í martröð fyrir allt mannkynið. Eftir óteljandi sigra í læknisfræði þykjast menn sjá að læknávísindin séu á villigötum. Öll þessi lyf, sem framleidd hafa verið og notuð, hafa þegar á heildina er lítið ekki bætt heilsu manna, heldur þvert á móti. Einn helsti lyfjafræðingur heimsins lýsti því nýlega yfir í blaðagrein að stríð læknávísindanna við bakteríur og vírusa væri tapað stríð. Öll þessi lyf hafa orðið til þess að veikja varnir mannsins en auka styrkleika vírusa. Sem betur fer er þetta að einhverju leyti alhæfing. En þetta er því miður alltof satt þegar á heildina er lítið. Auðvitað verða menn að horfast í augu við þessar staðreyndir og það er enginn að tala um uppgjöf. Hitt er ljóst að öll þessi mál þarf að endurskoða á mjög róttækan hátt á nýju árþúsundi.

Næi, því miður vitum við aldrei hvað við erum að gera. Við sjáum það scinna, oft löngu seinna, hvað það var sem við gerðum.

Spáð í þriðja árbúsundið

Vitrustu menn á Íslandi árið 1000 voru sagðir Snorri goði og Njáll á Bergþórshvoli. Hverju hefðu þeir getað spáð um annað árbúsundið? Hvað hefði Skarphéðinn Njálsson sagt sumarið 999 ef Ölkofri hefði undið sér inn í Njálsbúið og sagt frá draumsýnum sínum næstu þúsund árin?

Gerum ráð fyrir því að hann hefði byrjað á því að tala um alls konar vélar. Hjá Njáli á Bergþórshvoli báru menn skarn á hóla og ekki er talað um að þeir fæðgar hafi verið farnir að nota hjólið. Saint töldust þeir framúrstefnumenn á sinni tíð.

Þessar vélar eru eins og heil hús sem renna eftir járnbrautartein-um, segir Ölkofri og Skarphéðinn hlær stórkarlalega. Önnur hús fljúga með feikna hraða um loftið, segir Ölkofri. Og í öllum baðstof-um eru kassar og þegar menn horfa í þessa kassa, þá sjá menn hvað er að gerast út um allan heim. Aðeins Óðinn getur átt svona kassa, segir Njáll og glottir. Það er líka hægt að fljúga til tunglsins, segir Ölkofri, eftir þúsund ár. Karlinn er sauðdrukkinn, segja Njálssynir.

Erum við á nokkurn hátt betur í slakk búinir en Snorri og Njáll til að gera okkur skynsamlega grein fyrir 3ja árbúsundinu? Eru framfarir ekki alltaf ósýrisjáanlegar eins og öll framtíð? Hver er sá sem er þess unkominn að spá því sem verður næstu þúsund árin? Gæti ekki farið svo að breyting-arnar kæmu jafnvel hinum vitrustu mest á óvart? Og órar í fólki á borð við Ölkofra reyndust réttar. Veit þetta nokkur?

Maðurinn getur gengið til margra átta og ekki einungis upp og fram. Það skýrist á næsta árbúsundi hvaða stefnu homo sapiens sapiens tekur. Þrátt fyrir allar hættur, hnignun eða fall, þá virðist sagan sýna að þegar litið er yfir nógu langt tímabil þá stefnir maðurinn upp og fram. Með þetta að leiðarljósi reynir maðurinn að kortleggja framtíðina. Það er ekki vinsælt verk. Þegar menn heyra eitthvað,

sem þeir hafa sjálfir séð og skilið, fella menn á stundinni harða dóma, tala um einfeldning, flatneskju og klisjur. Þetta er með öllu þarflaust og ástæðulaust. Ef höfundur talar hins vegar um eitthvað sem menn skilja illa, fyllast menni tortryggni og tala um vitleysu. Þetta er líka með öllu ástæðulaust og þarflaust. Það standa ekki allir menn á sama skilnings- og þekkingarstigi. Það sem hefur lítið gildi fyrir einn getur haft mikið gildi fyrir annan. Og hlutina verður að endurtaka, á því byggist allt samhengi í menningu okkar.

Já, vel á minnst, af hverju eru menn alltaf að tala um gamlar klisjur? Af hverju eru menn eilíflega að nota orðið klisja sem skammaryrði? Hvers vegna eru menn alltaf að afgreiða menn og mállefni með þessum undarlega stimpli og fordæma menn og skoðanir þeirra einfaldlega með því að segja að skoðanir þeirra séu gamlar klisjur sem eigi að bera á ruslahauga?

Klisja er góð. Klisja er orð og hugsun sem menn nota áratug eftir áratug, öld eftir öld, jafnvel árþúsund eftir árþúsund. Gamlar klisjur eru einfaldlega skoðanir og hugsanir sem hafa komið inn í heiminn til að vera. Þær eru heimur skáldsins og heimur listamannsins. Þær skapa hið mikla samhengi í allri menningu og aðeins slíkt samhengi getur skapað hámenningu. Það eru einungis einfeldningar sem bera sér þetta orð í munn sem skammaryrði. Það á ekkert erindi til hugsandi manna norðan Alpafjalla. Gamlar hugsanir standa aldrei í vegi fyrir nýjum hugsunum. Þvert á móti eru það aðeins þær sem fæða af sér nýjar hugsanir. Þar sem ræturnar eru dýpstar þar vex tréð hæst.

Þú ertir eitt sinn ljóð um langferð barns sem steig sín fyrstu spor út í heiminn. Mér finnst að afstadan í því ljóði ætti að vera afstada okkar til þriðja árþúsundsins. Við eigum að hjálpa hinu nýja vori að verða til. Mér finnst þetta ljóð hins meistaralega einfaldleika.

Langferð

Þú leggur í langar ferðir
litla barnið mitt.
Hinum megin við hornið
er húsið þitt.

Heimurinn frjáls og fagur
þér fagnandi mætir nú.
Í vatninu vaðið þið saman
vorið og þú.

Barnið mitt í bæinn
berðu ljós og yl.
Við skulum hjálpa vorinu
að verða til.

Spámennt og draumsýnir

Þú svaraðir aldrei spurningunni um hvort hægt sé að segja nokkuð af viti um framtíðina.

Í raun vita menn miklu meira um framtíðina en þeir gera sér grein fyrir í fljótu bragði. Sumir hlutir eru svo sjálfsagðir eins og til dæmis það að sól, máni og stjörnur halda áfram að skína, jörðin og lofthjúpurinn verða næstum því á sínum stað, líf heldur áfram þótt ýmsar tegundir verði útdauðar og aðrar nýjar verði til. Sumt virðist innan seilingar eins og bækistöð á tunglinu, annað er fjarlægara en hugsanlegt, til dæmis bústaðir á Venusi og Mars, þó að menn ráði ekki enn yfir þeirri tækni sem til þarf. Eða þá að gera Mars byggilegan með því að nýta ísinn.

Mars og Venus eru okkar næstu nágrannar í geirnum. Fjarlægari hugmyndir gætu verið að fara í geimferðir án geimskipa, einfaldlega með því að fara út úr tímanum og inn í hann aftur, og fara þannig á engum tíma til hvaða staðar sem er í alheimi. Ellegar þá að finna upp fæðuvélina sem vinnur fæði beint úr sjólarljósinu án milli-liða í jurta- og dýraríki. Eða finna upp heimstungumálið sem hægt er að tala við hvaða lífveru sem er, tungumál sem byggðist á tíðni og að þýða tíðni á mannarnál.

Þótt ótrúlegt sé þá er eitthvað í manninum sem gerir hann stundum hæfan til að kortleggja framtíðina.

Getur þú nefnt nokkur dæmi um þetta?

Þetta gerist til dæmis þegar rithöfundar semja ævintýrabækur sem eru fullar af frásögnum sem eru þess eðlis að enginn samtínamaður skáldsins trúir því að slíkt geti gerst. Þetta er alþekkt í bókum Jules Verne sem lét menn ferðast með meiri hraða en hugsanlegur var, létur menn ferðast um djúp hafsins í kaubátum og létur menn ferðast til tunglsins.

Eldra dæmi um þetta sama er bókin *Hið nýja Atlantis, Útópía* eftir Sir Francis Bacon, sem hann skrifar snemma á sautjándu öld. Þetta er bók sem fjallar um stjórnmál, hið fullkomna ríki og það er fíndulegt að Bacon virðist ekki taka nein mið af enskum stjórnmálum og enskum veruleika. Miklu nær væri að segja að í þessari bók væri hann að lýsa ríki eins og Japan nútímans. Þetta ríki nefnir hann Bensalam. Í þessu ævintýraríki Bacons er að finna bæði flugvélar og kaþbáta. Þar nota menn meira að segja ísskápa. Læknavísindi eru þar á háu stigi og heymardaufir geta fengið sér heymartæki. Iðnaður og vísindi eru þar einnig á háu stigi. Og þar skammast sín enginn fyrir að vera ríkur. Gróðavænlegar uppfinningar eru þvert á móti grundvöllur alls velfarnaðar í Bensalam.

Í bókinni er líka að finna Hús verslunarinnar og verslunarmenn sem þar ráða ráðum sínum eru kallaðir kaupmenn ljóssins. Þeirra starf er aðallega fólgið í því að fara út um allan heim og stunda iðnaðarnjósir, komast að því hvað aðrar þjóðir eru að gera, hvað þær hafa fundið upp, safna saman þekkingu þeirra og færa þetta allt heim til Bensalam. Þetta er líklegast fyrsta bókin í heiminum sem leyfir sér að segja að það besta sem maðurinn geti gert fyrir mannkynið sé að finna upp eitthvað sem eykur gróða þeirra sem eiga hlutabréf. Vísindi og þekking fá gildi sitt þegar þeim tekst að auðga líf manna. Áður töluðu menn aðeins um þekkingu vegna þekkingarinnar sjálfrar, að verða upplýstur maður. Sannarlega fínduleg bók á sinni tíð, en er ótrúlega nálægt veruleika okkar.

Eins og oft vill verða þá hafði framtíðarsýn Bacons einnig áhrif á þróunina. Í kjölfar þessarar bókar var The Royal Society sett á laggirnar árið 1660 og þetta vísindafélag, ásamt mörgum öðrum samvirkandi þáttum, gerði draunarsýnina smám saman að veruleika.

Kórvillur aldarinnar í hagfræði

Það kemur mér á óvart, Gunnar, að þú skulir telja þig hafa vit í hagfræði. Þeir sem hafa lagt stund á þau fræði vita að engin kenning hagfræðinnar stenst tímans lönn nema helst sú að kostnaður liðins tíma skipti ekki máli. En nú treystir þú þér til að benda á kórvillur aldarinnar í efnahagsstefnu sem leiðrétta þurfi á nýju árþúsundi. Hverjar eru þær?

Hvers vegna ætti það að koma á óvart! Hagfræði er samofin öllu lífi okkar. Hún er daglegt ðugunarefni og fyrirferðarmikil í öllum samræðum manna. Ég eins og aðrir hef ekki komist hjá að sjá að það eru margar goðsagnir í lífi okkar sem verður að breyta á þriðja árþúsundinu. Við skulum líta á nokkrar villur aldarinnar:

1. villa: Allar hugsanir, orð og verk sem ekki er hægt að breyta í peninga eru fánýti sem skipta engu máli.
2. villa: Góðæri er þannig að auðæfi hinna ríku hljóta sjálfkrafa að berast til hinna fátæku. Því meira fé sem þeir eyða sem mest bera úr býtum, því ríkara verður láglaunafólkið og vesalingarnir á botni samfélagsins.
3. villa: Lífið er barátta um auð og vald. Í því stríði gilda lög frumskógarins. Annaðhvort verður maðurinn að vera sigurvegari eða hann hlýtur að falla.
4. villa: Við verðum að fá sem mesta vinnu út úr hverjum manni, út úr hverjum hópi og hverri vélasamstæðu. Við verðum alltaf að auka afköstin. Það er aldrei spurt fyrr en eftir á hvort öll þessi afköst koma að einhverju gagni, hvort þau verði manninum og heiminum til góðs eða ills.
5. villa: Okkur Íslendingum kemur vistfræði heimsins ekki við. Við verðum að gera það sem landi og þjóð er fyrir bestu. Sjónarmið af þessu tagi hafa alltaf valdið hörmungum um allan heim.
6. villa: Allt sem hægt er að búa til er hægt að selja. Og ef hægt er að selja það, þá er það gott fyrir fjárhag okkar. Tækniþróunin

- verður að hafa sinn gang. Allt sem maðurinn finnur upp hlýtur að verða hluti af lífi hans, skiptir ekki máli hvort það er honum til góðs eða ills, hvort það leiðir til velfarnaðar eða tortímingar.
7. villa: Ef hagvöxturinn blómstrar njóta allir þegnar þjóðfélagsins arðs af góðærinu, líka hinir fátækustu. Þessi ranghugmynd skapar sálarfrið hjá ríku fólki, en veruleikinn hjá þeim sem minnst mega sín er allur annar.
 8. villa: Segja má að Adam Smith sé hönnuður áttundu villunnar. Hún er fullyrðing um að hagsmunir einstaklings og hagsmunir samfélagsins fari sjálfkrafa saman: Ef ég verð ríkur þá græðir öll Suðursveit. Þessu stjórnar ósýnileg hönd. Þetta getur gerst við vissar aðstæður, en þríhrossið getur líka notað fé sitt til að ýta öðrum út að sultarmörkum.
 9. villa: Með því að tryggja markaðsöflunum fjálsa samkeppni tryggjum við velferð okkar. Þetta getur staðist ákveðið tímabil í góðæri hjá hinum ríkari þjóðum heims, en alls ekki við aðrar og verri aðstæður eins og menn eiga væntanlega eftir að sjá.
 10. villa: Hvað kemur okkur það við hvernig þessi heimur verður eftir að við erum farin? Hvað varðar okkur um næstu kynslóðir? Urðum við ekki að heyja okkar eigið stríð? Það hjálpaði okkur enginn. Verða ekki næstu kynslóðir að gera það sama? Við skulum þess vegna nota og misnota allt sem við getum á meðan tími er til.

Þetta eru goðsögur og ranghugmyndir okkar tíma. Engin þeirra fær staðist, ekki til lengdar.

Tilviljun eða tilgangur?

Við erum brúin

Við erum brúin milli þess sem var
og þess sem verður,
hlekkur sem tengir saman aldir.

Munum við ávaxta pundið sem okkur var gefið
og horfa á nýjan gróður festa rætur
í hjörtum hinna ungu?

Munum við líta upp og fram
og sjá hið óvænta gerast?

Munum við finna jörðina anga af nýjum ilmi
og horfa á veröldina út um nýja glugga?

Við sem erum brú tímans milli þess sem var og hins ókomna.

Raddir morgunsins

Boða ný árpúsundamót í tímatali okkar nauðsynlega upphaf nýrrar þróunar?

Ekki nauðsynlega. Samt er margt sem bendir til að þetta tvennt fari saman að þessu sinni, þegar mannkynið heldur á brattann í upphafi þriðja árpúsundsins. Framvarðarsveitin er þegar vaxin upp úr hugmyndum tuttugustu aldarinnar um efni, líf og vitund. Hún gerði það cinkum á þessum síðasta tug aldarinnar. Við skiljum nú að innsta cöli efnisins er ekki efni. Hugmyndir tuttugustu aldar manna um efni finnast mönnum nú barnalegar, þó að litið væri á þær á sínum tíma sem einhverja lokaniðurstöðu: Allt er efni og gagnvirkar

efnis á efni, allt annað goðsagnir. Nú hlæja menn að þvílíkum staðhæfingum. Hugmyndir manna um líf og vitund hafa líka kollvarpast.

Tuttugustu aldar menn héldu líka að það væri hægt að skýra alla þróun með orðinu tilviljun. Nú þykjast menn vita að orðið tilviljun er fremur ósennileg skýring á framvindu tilverunnar og þvílík skýring verður ennþá ósennilegri í sambandi við spurningar um upphaf og grundvöll. Tilviljanir eiga sinn fasta sess í framvindunni, en þær eru ónýtar sem skýring á upphafi og grundvelli. Það þarf blinda trú til að trúa því að þær breytingar sem verður að gera á skriðdýri til þess að það geti flogið séu allt blindar tilviljanir. Ef við viljum getum við kallað allar breytingar tilviljanir, en þær eru ekki blindar. Vit og tilgangur býr í öllu lífi.

Það er vonlaust fyrir okkur að skilja þetta án skilnings á því sem við vitum minnst um í upphafi þriðja árþúsundsins, en það er hugtakið vitund. Það er hverjum hugsandi manni ljóst að í þessum alheimi okkar eru siljónir vitunda að störfum. Við þekkjum aðeins eina af öllum þessum siljónum, okkar eigin vitund, okkar eiginn hug, okkar eigin skilningarvit og skilning. Hvernig í ósköpunum geta menn verið svo vitlausir að halda að þeir skilji nokkurn skapaðan hlut?

Stundaruppgjöf!

Tökum ekki mark á þessum orðum. Strikum þau út. Við höldum áfram.

Hvað er vitund?

Í upphafi fjórða árpúsundsins gæti orðið vitund verið farið að skýrast. Menn sem gera sér einhverja grein fyrir einingu lífsins og tengingum allra hluta álíta að það sé markmið mannsins að tengjast heimsvitundinni, sem þeir nefna svo, án þess að vita nokkuð hvað þeir eru í raun og veru að segja. Þeir hafa það hver eftir öðrum að andi mannsins sé í fangelsi, að hann þurfi að brjótast út í hina miklu víðáttu.

Þetta er misskilningur. Þetta er mikill misskilningur. Við erum ekki í neinu fangelsi. Við erum vel af Guði gerð eins og við erum. Hann gefur okkur ævinlega það besta. Hann gefur hverri lífveru ævinlega það besta. Hvernig halda menn að fari fyrir þeim manni sem brýst út úr þessu ímyndaða fangelsi, út í hinar miklu víðáttur sem kalla mátti heimsvitund? Við skulum ekki hugsa þá hugsun til enda. Allar þessar hömlur eru af hinu góða. Það er hluti af sköpuninni að skapa hverri veru afmarkaðan heim í tíma og rúmi. Á þessu byggist heilbrigði hennar og velferð. Við skulum setta okkur við okkar eigin vitund, jafnvel þó að við köllum hana heila- eða hugarstarfsemi. Mannshugurinn er einn og sér nægilega djúpur til að tryggja að enginn kafi þar til botns.

Tuttugasta öldin setti jafnaðarmerki milli þekkingar og skilningarvita og heila. Er mannshugurinn hluti af stærri heild?

Auðvitað er mannshugurinn eins og allt annað hluti af miklu stærri heild. Framvarðarsveitin er löngu farin að hlæja að hinum sígildu hugmyndum tuttugustu aldarinnar um efni og líf. En samkvæmt henni þekktu menn mann og heim eingöngu með skilningarvitunum fínun: Sjón, heyri, tilfinningu, lykt og bragði. Og eitthvað sem menn kölluðu heilbrigða skynsemi staðfesti að þetta var rétt og satt.

Síðar uppgötvuðu menn að þessar ranghugmyndir manna byggðu-

ust á því sem þeir þóttust sjá með eigin augum og þrifa á með eigin höndum. Vísindi sönnuðu að efnið er ekki eins og við sjáum það og þreifum á því. Í raun og veru er ekkert eins og við sjáum það. Mannshugurinn getur einnig skynjað heiminn með því sem menn áður fyrr kölluðu hið yfirskilvitlega. Hugsanaflutningur, hugboð, fjarskynjun og fjöldi skyldra fyrirbæra eru hlutir sem flestir þekkja af eigin raun. Þegar náði samband er milli manna, til dæmis elskenda, þá er það ekki óalgengt að annað hrökkvi upp úr fasta svefni um miðja nótt þegar ástvinurinn lendir í umferðarslysi, jafnvel í öðru landi.

Menn byrjuðu að rannsaka yfirskilvitleg fyrirbæri, svonefnd ESP, á þriðja áratug aldarinnar. En það var ekki fyrr en á sjöunda áratugnum að þetta urðu almennt viðurkennd vísindi. Og upp frá því fóru menn almennt að gera sér grein fyrir að nýjar hugmyndir eða ný hæfni sem átti sér stað í einum heimshluta hafði áhrif á hugsun og hæfni manna í öðrum heimshluta þó að ekkert venjulegt samband væri milli þessara hópa. Hugsun sem einn maður hugsar getur borist til annarra manna án þess að hann tali eða komi hugsuninni á framfæri á annan hátt. Hugsunin ein er nóg. Við erum á netinu. Netið er lífvefurinn sem nær með einhverjum hætti til okkar allra.

Trúir þú á mátt bænarinnar?

Já, ég geri það. Margir telja sig þekkja mátt bænarinnar af eigin raun. Á síðustu áratugum hafa menn gert margar tilraunir til að koinast að raun um hvort bæn hefði áhrif á bata sjúklings. Mönnum hefur verið skipt í tvo hópa. Bænahringur bað daglega fyrir öðrum hópnum, en hinn naut ekki fyrirbæna. Sumar af þessum niðurstöðum að minnsta kosti hafa verið ótrúlegar í augum skýrslugerðarmanna. Þeim sem beðið var fyrir heilsaðist margfalt betur en hinum. Ekkert nýtt, segja menn, þetta hafa menn alltaf vitað og við þurfum ekki að fara að tala um sjamana og galdrapresta í Afríku. Vísindamenn kalla þetta sympatíska magic.

En hvað þýðir það? Eitthvað sem gerist en verður ekki fyllilega

skýrt eða skilið. Jafnvel mannshugurinn, þessi eina vitund sem við þekkjum, er þegar öll kurl koma til grafar of djúpur fyrir okkur.

Og hvað um það? Það er nákvæmlega eins og það á að vera.

Nýtt sólkerfi

Á nýju árþúsundi búumst við við því að mikil líðindi gerist í sambandi við rannsóknir á þessum alheimi okkar. Við höfum ekki fundið líf á öðrum hnöttum. En það fór þó aldrei svo að við fyndum ekki annað sólkerfi áður en annað árþúsundið leið.

Já, vísindamenn fundu á þessu ári annað sólkerfi sem auðvitað er merk uppgötvun. Ekki svo að skilja að þetta kæmi mönnum á óvart, flestir hafa talið óhugsandi annað en billjónir sólna ættu sínar reikistjörnur eins og okkar sól. Áður hafa fundist einstakar reikistjörnur, en aldrei annað sólkerfi. Þetta er sól á stærð við sólina okkar aðeins fjörutíu og fjögur þúsund ljósár í burtu. Sólin nefnist Y-Andrómeda. Fundist hafa þrjár reikistjörnur sem ganga kringum þessa sól. Það er ekki óeðlilegt að halda að þær séu fleiri.

Ástæðan fyrir því að þessar þrjár hafa fundist er sú að þær eru mjög stórar. Sú fjarlægasta er fjórum sinnum stærri en Júpíter, miðreikistjarnan er helmingi stærri og nálægasta reikistjarnan er um 72% af stærð hans. Til samanburðar er jörðin okkar aðeins þrír þúsundustu af stærð Júpíters.

Y-Andrómeda sést með berum augum á stjörnuhimninum vegna þess hvað hún er nálæg. Hins vegar er ekki hægt að sjá reikistjörnurnar þrjár, jafnvel ekki í stærstu sjónaukum. Stjörnufræðingar nota þá aðferð að reikna tilveru þeirra, lágmarks stærð og sporbraut, út frá því hvernig aðdráttarafl þeirra breytir lítilega gangi sólarinnar. Með þessari aðferð er ekki hægt að uppgötva litlar reikistjörnur á stærð við jörðina okkar til dæmis. Þetta er merkileg uppgötvun og staðfestir það sem menn raunar vita, án þess að geta sannað það, að það eru yfirgnæfandi líkur á því að það sé líf á billjónum hnatta.

Það eru hins vegar ekki neinar líkur á því að það sé líf á þessum þremur reikistjörnum sem ganga kringum Y-Andrómedu. Þær liggja allar fyrir utan lífbelti hennar. Reikistjarnan í miðjunni, sem er helmingi stærri en Júpíter, er í svipaðri fjarlægð og Venus frá okkar sól.

Ysta reikistjarnan er allt of langt frá sólinni. Hún liggur sem svarar vegalengdinni milli Mars og Júpíters: Tvær fyrstu eru of nálægt, sú þriðja er of fjarlæg. En um hugsanlega minni reikistjörnur í þessu sólkerfi vita menn ekki. Bein sönnun liggur því ekki fyrir. Menn hafa einfaldlega ekki ennþá fundið upp þá tækni sem þarf til að finna litlar reikistjörnur á stærð við jörðina okkar. En þetta er stórt spor sem lofar góðu. Það er eitt af stóru verkefnum þriðja árpúsundsins að þekkja alheiminn betur.

Forsenda friðar

Þú hefur sagt að á þriðja árþúsundinu verði að finna leið til að hinir mörgu og ólíku menningarheimar geti lifað saman í friði.

Þeir sem víða hafa farið komast ekki hjá að uppgötva að menningarsvæði þessarar jarðar eru fleiri og ólíkari en þeir höfðu haldið, áður en þeir fóru að heiman. Sagan að baki hverju menningarsvæði er orðin löng og fljót sögunnar grefur sér oft djúpan farveg.

Konurnar í Afríku og Suður-Ameríku, sem fara í birtingu til vinnu við að erja landið og koma heim að kveldi, lifa yfirleitt í litlum, lokuðum og furðu ólíkum hópum. Þær eins og fleiri fara að mestu á mis við háþróaða fjölmiðla og fjarskiptatækni nútímans.

Islam gerði innrás á Balkanskaga á fimmtánda öld og er þar sums staðar enn eins og allir vita. Þrátt fyrir nábyli, til dæmis við grískan rétttrúnað í aldaradur, eru heimur þessara hópa furðu ólíkir. Menning, trú og siðir breyta öllu sem við sjáum og heyrum. Menning þýða alla hluti með gömlum táknum trúar og menningar. Þess vegna sjá menn sem horfa á sama heim tvo mjög ólíka heima. Trú og menning lita ekki aðeins sýn manna. Trú og menning stjórna því hvað menn gera.

Víða um heim er margvísleg gömul menning í stríði við vestræna menningu nútímans. En menn tileinka sér hana um leið að einhverju leyti. Margvíslegir menningarstraumar leika einuig um Vesturlönd. Þetta stríð milli menningarheilda er djúp undiralda um allan heim sem brýst öðru hverju upp á yfirborðið, venjulega með skelfilegum afleiðingum. Í slíkum menningarröstum tapa báðir hóparnir. Það kemst sjaldan í fjölmiðla þegar ólík menning rennur saman með friðsamlegum hætti og myndar nýja og auðugri menningu. Í þessum tilvikum sigrar báðir og það þykir ekki fréttæfni.

Góðir menn vilja að allir hinir mörgu og ólíku menningarheimur jarðar fái að vaxa og dafna í friði, hlið við hlið. Þeir þykjast skilja að það er enginn menningarheimur til sem ekki er öðrum háður. Þess

vegna er samvinna milli þeirra nauðsyn, umburðarlyndi og gagnkvæm virðing sjálfsgættur hlutur. Þessir menningarheimar allir eru bráðlifandi í nútímanum: Nyttjastefna Bandaríkjamanna, hin trúarlega nýsköpun Suður-Ameríku, forn djúphyggja Kínverja, árpúsunda menning hindúa, eingyðistrú og dulhyggja múslima, andatrú Afríku, sem verður jafnvel hluti af kristni þeirra, efnishyggja Vesturlanda og þannig mætti lengi telja.

Þessi jörð okkar er lítil reikistjarna, maðurinn aðeins ein tegund af milljónunum í lífríki jarðar. Við sem viljum frið verðum að horfast í augu við það að allt þetta umrót hefur orsakað árækstra og stríð í fortíðinni. Við stöndum á raunverulegum tínamótum í byrjun þriðja árpúsundsins. Vegna þróunar, ekki síst í vígbúnaði, er það beinlínis nauðsynlegt að allir þessir menningarheimar geti lifað í friði. Og það er jafn nauðsynlegt að mannkynið geti lifað í friði við lífríki jarðar.

Í ljósi þess sem gerst hefur í Bosníu og Kosovo sýnist friður milli menningarheima oft vera fjarlægur draumur. Samt eiga menn líf sitt undir því að það takist. Þekking og skilningur vekja umburðarlyndi, en margir hópar kæra sig hvorki um upplýsingar né þekkingu. Fjölmörgu verða að þola ofsóknir og jafnvel dauða fyrir störf sín. Þess vegna ná upplýsingar ekki til milljóna manna þrátt fyrir alla tæknina. Fólkið er enn óupplýst og fullt af tortryggni og fordómum á því sem það ekki þekkir. Upplýsing er grundvallarnauðsyn. Hún vekur skilning, skilningurinn vekur umburðarlyndi, umburðarlyndið fær ólíka menningarheima til að vinna saman að sameiginlegum hagsmunum. Vandamálið er ekki síst deilugjarnir valdhafar sem eru ekki færir um að skilja afleiðingar gerða sinna. Almenningur ber ábyrgð á vali stjórnenda sinna og þarf að vanda valið vel. Velferð og öryggi þjóðar byggist á góðri samvinnu við aðrar þjóðir.

Nýtt hlutverk Sameinuðu þjóðanna

Trúir þú á frið á nýju árþúsundi? Hefur ekkí ófriðarhál logað um allar jarðir allt síðasta árþúsund og með hrikalegri hætti en nokkru sinni á þeirri öld sem nú er að líða? Eru nokkrar líkur á að það breytist?

Á þessu herrans ári 1999 var stríðinu formlega lokið í Kosovo. Hefur þá ekki aftur verið komið á friði í veröldinni? Margir halda það, ekki síst vegna fréttalutnings fjölmiðla. En um allan heim eru háð stríð í myrkri sem fjölmiðlarnir virðast ekkert vilja vita um og segja af þeim stríðum oft litlar fréttir og fáar, og um sum þeirra er steinpagað. Þeir sem efast um að þörfin á friði hafi aldrei verið sárari, ættu að hugleiða það að á okkar tíð hafa á annað hundrað milljónir manna látið lífið í styrjöldum. Og hvað um það, hefur þetta ekki alltaf verið þannig? Nei, þetta hefur ekki alltaf verið þannig. Sú öld sem nú er að líða hefur algera sérstöðu í sögu mannkynsins hvað þetta varðar. Sagnfræðingar hafa sýnt fram á að á tuttugustu öldinni einni hafi fallið fleiri menn en í þeim styrjöldum sem sögur fara af frá upphafi.

Og hvernig er ástandið nú? Þýskur sérfræðingahópur í þessum málum, sem nefnist AKUF, segir í skýrslu sinni um árið 1998, að hernaðaráttök hafi átt sér stað á fjöruðu og níu stöðum í heiminum það ár. Á þrjátíu og einum stað geisaði hrein styrjöld. Hvar eru öll þessi stríð? spyrja menn sem hlusta á fréttir einu sinni eða oftár á hverjum degi.

Við byrjum í Afríku. Þar er ástandið verst í hinum nýfrjálsu ríkjum sem sömdu skrautlegustu stjórnarskrámar um frelsi og lýðræði með dyggri aðstoð Evrópu. Á síðasta ári geisðu þar stríð í Eþíópíu, Eritreu, Angóla, Kinshasa, Súdan, Rúanda, Líberíu og Síerra Leóne sem fjölmiðlar hafa beint kastljósum sínum að. Þess vegna vita merum að í því stríði létu sex hundruð þúsund manns lífið og þaðan sýndu fjölmiðlar hryllilegustu grimmdarverk sem sést hafa í sjónvarpi. Níu hundruð þúsund manns flúðu heimili sín á síðasta ári í Angóla án þess að það vekti verulega athygli fjölmiðla.

Hvað hafa Sameinuðu þjóðirnar gert?

Ekkert.

Jú, þær birtu tilkynningu um það á dögunum að menn nættu búast við því að þarna yrði hungursneyð í ágúst. Hvenær er hungursneyðin ekki fylgikona hernaðarátaða af þessari stærðargráðu?

Ég hef áður talað um fjöldamorðin í Rúanda og Búrúndí. Segja má að Afríka sé eitt ófriðarbál.

Ef Sameinuðu þjóðirnar væru stofnun sem gerði fyrir heiminn það sem NATO hefur gert fyrir Vestur-Evrópu yrði þessi hryllingur að verulegu leyti úr sögunni. Í Asíu hefur stríð milli Indverja og Pakistana um Kasnúr-hérað staðið yfir í meira en hálfa öld. Friður er að vísu saminn öðru hverju en stríðið gýs upp aftur og aftur og enn er barist. Hersveitir Talibana-stjórnarinnar eiga enn í grimmu stríði í Afganistan. Það er líka stríð í Burma, á Filippseyjum og í Kambódíu. Kúrdar berjast enn gegn stjórnarhernum í Tyrklandi. Í Kólumbíu í Suður-Ameríku hefur staðið látlaust stríð í á þriðja áratug. Indíánar hafa barist við stjórnvöld í Mexíkó og í Perú er stríð sem litlar sögur fara af. Evrópa hefur ekki farið varhluta af stríði að öllu leyti. Árið 1998 var stríðsástand á Norður-Írlandi, á Spáni og á Balkanskaga. Þeir sem halda að það hafi verið tiltölulega friðsamlegt í heiminum frá því síðari heimsstyrjöldinni lauk árið 1945 þurfa að taka þær hugmyndir til endurskoðunar. Á þessu tímabili hafa alls verið háð um tvö hundruð stríð í heiminum.

Ég sagði áðan að þörfin á friði hefði aldrei verið sárari en nú. Er það ekki öllum jarðarbúum augljóst nál? Er það ekki ljóst að fulltrúar Sameinuðu þjóðanna ættu að hafa eitthvað þarfara að gera en blaðra í síbylju í þúsund nefndum sem engu fá áorkað?

Liljan mín hvíta

Og hvernig líður þér sjálfum í þessum harða heimi?

Ég var heppinn með land og þjóð.

Konan þín Elísabet Lilja Linnet er látin fyrir tveimur árum. Var hún þín stóra ást?

Já, hún var mín stóra ást og hún gerði líf mitt gott.

Um hana ortir þú erfiðjód sem þú birtir í ljóðabók þinni Maður og jörð sem kom út fyrir síðustu jól. Fer ekki vel á því að enda þessa samtalsbók á þessu ljóði?

Jú!

Elísabet Lilja Linnet

Þín nótt er með öðrum stjörnum.

Um lognkyrra tjörn
laufvindur fer.

Kallað er á þig og komið
að kveðjustundinni er.

Dimman, þögnin og djúpið
og blöðin þín mjúk
sem bærast svo hljótt,
liljan mín hvíta
sem lokast í nótt.

Orð ein og hendur sig hefja,
bænir til guðs
úr brjósti manns.
Stíga upp í stjörnuhimin
og snerta þar anda hans.
Úr heimi sem ekki er okkar
æðra ljós skín
en auga mitt sér,
liljan mín hvíta
sem hverfur í nótt frá mér.

Úr lindunum djúpu leitar
ást guðs til þín
yfir öll höf.
Hún ferjar þig yfir fljótið
og færir þér lífið að gjöf.
Og söngnum sem eyrað ei nemur
þér andar í brjóst.
Dreymi þig rótt,
liljan mín hvíta
sem opnast á ný í nótt.

Rit Gunnars Dal

Frumsamín verk

Vera	1949
Sfinxinn	1953
Rödd Indlands	1953
Þeir spáðu í stjörnumar	1954
Sókrates	1957
Októberljóð	1959
Leitin að Aditi	1961
Tveir heimar	1961
Líf og dauði	1961
Hinn hvíti lótus	1962
Sex indversk heimspekikerfi	1962
Öld Sókratesar	1963
Raddir morgunsins	1964
Plató	1966
Aristóteles	1966
Orðstír og auður, skáldsaga	1970
Á heitu sumri, skáldsaga	1970
Indversk heimspeki	1972
Grískir heimspekingar	1975
Kamala, skáldsaga	1976
Kastið ekki steinum, ljóðasafn	1977
Með heiminn í hendi sér	1978
Existentialismi	1978
Lífið á Stapa	1979
Heimspekingar Vesturlanda	1979
Gúrú Góvinda, skáldsaga	1980
Öld fílsins, ljóð	1981
Hundrað ljóð um Lækjartorg	1982
Heimsmynd okkar tíma	1983
Orð milli vina, ljóð	1984
Undir skilningstrénu, ljóð	1985
Dagur, sem aldrei gleymist	1986
Borgarljóð	1987
Land minna mæðra	1988
Hin trúarlega heimsmynd	1990
Heimsmynd listamanns	1991
Heimsmynd heimspekinnar	1991
Hús Evrópu, ljóð	1991

Hin vísindalega heimsmynd	1992
Heimsmynd sagnfræðinnar	1992
Harður heinnur, heimilda- skáldsaga	1993
Að elska er að lifa. Viðtalsbók Hans Kristjáns Árnasonar	1994
Meðan þú gefur (hækur)	1996
Lífið eftir lífið	1997
Í dag varð ég kona	1997
Maður og jörð	1998
Íslenskir myndlistarmenn. Samhöfundur Sigurður Kr. Árnason	1998
Orðsnilld Einars Benediktssonar	1998
Þríhendur, ljóð	1999
Stefnumót við Gunnar Dal. Samtalsbók Baldurs Óskarssonar	1999

Þýðingar

Spámaðurinn, þýdd ljóð, Kahlil Gibran	1958
14. útg. 1999	
Yogasútra Patanjalis	1962
Varnarræða Sókratesar	1963
Móðir og barn, þýdd ljóð, Tagore	1964
Mannssonurinn, þýdd ljóð, Kahlil Gibran	1986
Lögmálin sjö um velgengni	1996
Gilgames. Fyrsta ljóð heimsins	1998
Tao	1998
Litla bókin um Zen	1998

Heimasíða: <http://www.gunnardal.is>

Tabula gratulatoria

Agnar Þórðarson, rithöfundur

Albert Ríkarðsson, kennari

Alfreð Harðarson, kennari, Dalalandi 16, Reykjavík

Anna Vilborg Magnúsdóttir, húsfreyja, Hraunbæ 103, Reykjavík

Arnþrúður Karlsdóttir, Laugavegi 39b, Reykjavík

Atli Freyr Guðmundsson, skrifstofustjóri, Skólavörðustíg 6b, Reykjavík

Atli Rafn Kristinsson

Atli Heinir Sveinsson, tónskáld

Auðurun Bragi Sveinsson, rithöfundur, Hjarðarhaga 28, Reykjavík

Auður Styrkárðóttir, stjórnmálafræðingur, Leirubakka 24, Reykjavík

Auður Eir Vilhjálmsdóttir, prestur, Kastalagerði 11, Kópavogi

Ágúst B. Karlsson, aðstoðarskólameistari, Miðvangi 27, Hafnarfirði

Ágústa Þorkelsdóttir, bóndi, Refstað

Álfur Ketilsson, fulltrúi, Brennigerði, Skagafirði

Ámundi Ámundason, auglýsingastjóri, Engjateig 17, Reykjavík

Ármann Ægir Magnússon, húsasmiður, Lyngheiði 24, Reykjavík

Árni Ragnar Árnason, alþingismaður

Árni Gunnarsson, framkvæmdastjóri, Hveragerði

Árni S. Jóhannsson, Hléskógum 21, Reykjavík

Árni Reynisson, framkvæmdastjóri, Þrastanesi 9, Gardabæ

Árni Bergur Sigurbjörnsson, sóknarprestur, Sporðagrunni 8, Reykjavík

Ása Marinósdóttir, ljósmyndir, Kálfskinni

Ásdís Elfa Jónsdóttir, Aratúni 15, Gardabæ

Ásdís Óskarsdóttir, hjúkrunarfræðingur, Kastalagerði 13, Kópavogi

Ásthildur Helgadóttir, Þverholti 30, Reykjavík

Ástvaldur Magnússon, skrifstofustjóri, Breiðagerði 8, Reykjavík

Baldur Hermannsson, edlisfræðingur, Krummahólum 8, Reykjavík

Baldur Kristjánsson, sóknarprestur, Þorlákshöfn

Baldur Magnússon, kerfisfræðingur, Flétturima, Reykjavík

Baldur Pálmason

Barði Friðriksson

Birgir Ísleifur Gunnarsson, seðlabankastjóri, Iðjölusvegi 15, Reykjavík

Birgir Marinósson, bókhaldari, Sunnuhlíð 21c, Akureyri

Bjarni Aðalgeirsson, útgerðarmaður, Skólagarði 6, Húsavík

Bjarni Þorkelsson, barnakennari og hrossabóndi, Þróddsstöðum

Björg Ólafsdóttir

Björgólfur Guðmundsson
 Björn Guðmundsson, fr. flugmaður, Karfavogi 20, Reykjavík
 Björn Hallmundur Sigurjónsson, Vík í Mýrdal
 Björn Teitsson, skólameistari, Aðalstræti 20, Ísafirði
 Bolli Gústafsson, vígslubiskup Hólastíftis
 Bragi Ásgeirsson, myndlistarmaður
 Bragi Einarsson, forstjóri Eden, Hveragerði
 Bubbi Morthens
 Böðvar Bragason, lögreglustjóri
 Böðvar Böðvarsson, húsasmiður
 Einar Benediktsson, sendiherra
 Einar H. Einarsson, Hátúni 45, Reykjavík
 Einar S. Einarsson, forstjóri, Fýlshólum 1, Reykjavík
 Einar Eiríksson
 Einar Gunnarsson, blikksmíðameistari, Þrándarseli 3, Reykjavík
 Einar Sigurbjörnsson, prófessor, Neðstaberghi 8, Reykjavík
 Eiríkur Hjartarson, Kvistalandi 5, Reykjavík
 Eiríkur Vemharðsson, Aðalstræti 1, Reykjavík
 Elías Snæland Jónsson, ritstjóri, Brekkutúni 18, Kópavogi
 Elín R. Línal, oddviti Húnaþings vestra
 Ellen Ingvaldóttir, löggiltur dómtúlkur og skjalaþýðandi,
 Rafstöðvarvegi 25, Reykjavík
 Ellen Júlíusdóttir
 Erla Stefánsdóttir, Melhaga 1, Reykjavík
 Erlingur Snær Guðmundsson, Lautarsmára 45, Kópavogi
 Erlingur Kristjánsson, kennari, Blómvangi 6, Hafnarfirði
 Erlingur Þorsteinsson, Hvassaleiti 18, Reykjavík
 Eyjólfur Eysteinnsson, útsölustjóri, Suðurgötu 5, Keflavík
 Eyþór Elíasson, Egilsstöðum
 Finnur Ingólfsson, iðnaðar- og viðskiptaráðherra
 Fjölbrautaskólinn í Breiðholti
 Flosi Ólafsson
 Friðbjörn Kristjánsson, Neðstaleiti 13, Reykjavík
 Friðjón Guðröðarson, sýslumaður, Hvolsvelli
 Friðrik Gunnarsson
 Friðrik Ágúst Helgason, húsvörður, Asparfelli 8, Reykjavík
 Frimann Ingi Helgason, rafmagnstækniþræðingur, Hverafold 114
 Garðar Hannesson, stöðvarstjóri, Heiðarbrún 31, Hveragerði
 Garðar Sverrisson, rithöfundur

Georg Ólafsson, Grennel 48, Reykjavík
 Gestur Ásólfsen, rafvirki, Langholtsvegi 77, Reykjavík
 dr. Gígja Gísladóttir, Þverholti 2, Keflavík
 Gísli Einarsson, alþingismaður
 Gísli Gíslason, bæjarstjóri, Víðigrund 11, Akranesi
 Gísli Páll Pálsson, forseti bæjarstjórnar, Hveragerði
 Gréta Freydís Kaldalóns
 Grétar Björnsson, Godheimum 17, Reykjavík
 Grétar Áss Sigurðsson, viðskiptafræðingur, Brúnasteck 11, Reykjavík
 Guðfreður Hjörvar Jóhannesson, Möðrufelli 1, Reykjavík
 Guðjón Jensson, Mosfellsbæ
 Guðjón Sveinsson, rithöfundur, Breiðdalsvík
 Guðlaugur R. Guðmundsson, cand. mag., Þingholtsbraut 69, Kópavogi
 Guðmar J. Magnússon, framkvæmdastjóri, Barðaströnd 23, Seltjarnarnesi
 Guðmunda Kristinsdóttir, Vígólástúg 22, Kópavogi
 Guðmundur Páll Ásgeirsson, námsráðgjafi, Funafold 47, Reykjavík
 Guðmundur Bjarnason, framkvæmdastjóri, Kirkjusanði 5, Reykjavík
 Guðmundur R. Jóhannsson, Álheimum 36, Reykjavík
 Guðmundur Ingi Kristinsson c/o Næsti bar
 Guðmundur Vésteinsson, Furugrund 24, Akranesi
 Guðni Ágústsson, ráðherra, Selfossi
 Guðrún Axelsdóttir
 Guðrún G. Bergmann, rithöf. og leiðbeinandi, Sólbrekku, Hellnum
 Guðrún Helga Guðmundsdóttir
 Guðrún Friðriksdóttir
 Guðrún Stefánsdóttir, Brötugötu 30, Vésunannaeyjum
 Gunnar Dungal, framkvæmdastjóri
 Gunnar St. Ólafsson, Bragagötu 28, Reykjavík
 Gunnar Stefánsson
 Gunnlaugur Sigvaldason, Hraunbæ 36, Reykjavík
 Gunnlaugur Þórhallsson, verslunarmaður, Urðarkvísl 20, Reykjavík
 Gunnþór Ingason, sóknarprestur, Tjarnarbraut 3, Hafnarfirði
 Gylfi Þ. Gíslason, fr. ráðherra, Aragötu 11, Reykjavík
 Halldór Ásgrímsson, utanríkisráðherra
 Halldór Blöndal, forseti alþingis
 Halldór Sigurgeirsson, lögfræðingur, Álheimum 60, Reykjavík
 Halldóra Gunnarsdóttir
 Hannes Pálsson, Sólheimum 42, Reykjavík
 Haraldur Blöndal, hrl., Reykjavík

Haraldur S. Blöndal, prentunyndasmiður, Grennel 12, Reykjavík
 Haraldur Ellingsen, viðskiptafræðingur
 Haraldur M. Kristjánsson, prófastur, Vík í Mýrdal
 dr. phil. Haraldur Matthíasson, Stöng, Laugarvatni
 Helga Björnsdóttir, starfsmannastjóri, Álfaskeiði 72, Hafnarfirði
 Helga Sigurjónsdóttir, kennari, Meðalbraut 14, Kópavogi
 Helga Þorbergsdóttir, oddviti, Vík í Mýrdal
 Herdís Helgadóttir, hjúkrunarfræðingur, Auðarstræti 19, Reykjavík
 Hermann Einarsson, kennari, Höfðavegi 32, Vestmannaeyjum
 Hilmar Gunnarsson, verkamaður, Kirkjubæjarklaustri
 Hilmar Jónsson, rithöfundur, Keflavík
 Hilmar Viggósson, Ásbúð 14, Garðabæ
 Hjálmar Árnason, alþingismaður
 Hjálmar Jónsson, alþingismaður, Sauðárkróki
 Hjörtur Guðbjörnsson, aðalbókari, Hlíðarhjalla 41c, Kópavogi
 Hólmfríður Kristínarsdóttir, Fremri-Nýpum, Vopnafirði
 Hrafn Jökulsson, rithöfundur
 Hreinn Ragnarsson, menntaskólakennari, Laugarvatni
 Hrönn Ágústsdóttir, Heiðarási 9, Reykjavík
 Indriði I. Stefánsson, Kópavogi
 Indriði G. Þorsteinsson, rithöfundur, Hveragerði
 Ingibjörg Björnsdóttir, Hlyngurði 10, Reykjavík
 Ingibjörg Sólrún Gísladóttir, borgarstjóri
 Ingibjörg Matthíasdóttir, flugfreyja, Mávanesi 12, Garðabæ
 Ingimar Guðmundsson, kaupmaður, Dalbraut 21, Reykjavík
 Ingimar Pálsson, tónlistarmaður og stud. thcol., Reykjavík
 Ingimundur Ólafsson, kennari, Langholtsvegi 151, Reykjavík
 Ingunn Stefánsdóttir, Núpum í Ölfusi
 Ingvar Ásmundsson, skólameistari, Klapparstíg 3, Reykjavík
 Ísólfur Gylfi Pálmason, alþingismaður, Hvolsvelli
 Jenni Ragnar Ólafsson, Borgarnesi
 Jóhann Antonsson
 Jóhann Einvarðsson, Keflavík
 Jóhann Þór Sigurbergsson
 Jóhannes Ásgeirsson, lögmáður, Huldulandi 31, Reykjavík
 Jóhannes Jónsson, kaupmaður
 Jóhannes Nordal
 Jón E. Alfreðsson, kaupfélagsstjóri, Hólmavík
 Jón L. Arnalds

Jón Benediktsson
 Jón M. Guðmundsson, bóndi, Reykjun, Mosfellsbæ
 Jón Steinar Gunnlaugsson, hrl., Stigahlíð 63, Reykjavík
 Jón Óskar Hafsteinsson c/o Grái kötturinn
 Jón Baldvin Hannibalsson
 Jón Einar Jakobsson, lögmaður, Hegransí 35, Garðabæ
 Jón Kristjánsson, alþingismaður
 Jón Magnússon
 Jón Þór Ólafsson
 Jón Proppé, listgagurýnandi
 Jón Sigurðsson, vélstjóri, Lækjargötu 4, Hvanntunga
 Jón Þorsteinsson, sóknarprestur, Mosfellsbæ
 Jónína Zophoníasdóttir, bóndi, Mýrum í Skriðdal
 Júlíus Daníelsson, sv. ritstjóri, Dúfnahólun 2, Reykjavík
 Jörgen Þór Halldórsson, Selbraut 6, Selharmarnesi
 Jörundur Ingi, allsherjargóði
 Karl V. Matthíasson, sóknarprestur, Grundarfirði
 Karl Sigurbjörnsson, biskup Íslands
 Karl Steingrímsson, forstjóri, Laugarásvegi 35, Reykjavík
 Katrín Þorvaldsdóttir
 Kjartan Sigurjónsson, organisti, Lundarbrekku 14, Kópavogi
 sr. Kolbeinn Þorleifsson
 Kristinn H. Gunnarsson, alþingismaður
 Kristinn Hallsson, söngvari, Laufbrekku 23, Kópavogi
 Kristín Erlingsdóttir, kennari, Akraseli 4, Reykjavík
 sr. Kristín Pálsdóttir, Hvassaleiti 18, Reykjavík
 Kristjana Friðbjörnsdóttir, Fannafold 124, Reykjavík
 Kristján Arngrímsson
 Kristján Ásgæirsson, Állhóli 1, Húsavík
 Kristján Þórður Hrafnsson, riðhöfundur
 Kristján Loftsson, framkvæmdastjóri, Reykjavík
 Krútur Bruun, hrl., Hveragerði
 Lára V. Júlíusdóttir, hrl., Mælba við Sogaveg, Reykjavík
 Lilja Ólafsdóttir, forstjóri, Kleppsvegi 94, Reykjavík
 Loftur H. Jónsson, fjármálastjóri, Hofteigi 16, Reykjavík
 Logi Runólfsson, framkvæmdastjóri, Hlíðarbyggð 7, Garðabæ
 Logi Þormóðsson, framkvæmdastjóri, Háteigi 20, Keflavík
 Magnús Gunnarsson, sóknarprestur, Dalvík
 Magnús Karel Hannesson, sv. oddviti, Eyrarbakka

Magnús Haraldsson, bankamaður, Suðurgarði 16, Keflavík
 Magnús Tómasson, myndlistarmaður
 Margrét Frímannsdóttir, alþingismaður, Stokkseyri
 Margrét Ólafs-Daly
 Margrét Ólafsdóttir
 Margrét Þ. Thorlacius
 Matthías Johannessen, ritstjóri, Reyðimel 25a, Reykjavík
 Már Guðmundsson, hagfræðingur, Austurbrún 28, Reykjavík
 Már Pétursson, Hraunbrún 38, Hafnarfirði
 Ólafur Guðmundsson, Grundarfirði
 Ólafur Grétar Guðmundsson, læknir
 Ólafur Ragnar Grímsson, forseti Íslands
 Ólafur Jónsson
 Ólafur G. Sigurðsson, endurskoðandi, Hlaðbæ 6, Reykjavík
 Ólafur Skúlason, biskup, Kirkjusandi 5, Reykjavík
 Óli Hörður Þórðarson, framkvæmdastjóri, Kvistalandi 7, Reykjavík
 Ölöf Elva Sigvaldadóttir
 Pálína Sigríður Sigurðardóttir
 Páll Árnason, Grenibergi 9, Hafnarfirði
 Páll Björgvinsson, arkitekt
 Páll Björnsson, sýslumaður, Höfn
 Páll Lýðsson, bóndi, Sandvík
 Páll Pétursson, félagsmálaráðherra
 Páll Zóphóníasson, byggingatækni-fræðingur, Smáragötu 15, Vestmannaeyjum
 Pálmi Eyjólfsson, sýslufulltrúi, Hvolsvelli
 Pálmi Gíslason, útibússtjóri, Eikjuvogi 25, Reykjavík
 Pétur Blöndal, blaðamaður
 Pétur Eðrason, Þverholti 30, Reykjavík
 Pétur Kr. Hafstein, forseti Hæstaréttar
 Ragnar Fjalar Lárusson, sv. prófastur í Reykjavíkurbíofastdæmi vestra
 Ragnar Francis Munasinghe, verkfræðingur
 Ragnar Þjóðólfsen, framkvæmdastjóri, Þjóttuseli 3, Reykjavík
 Ruth Stefni
 Sighvatur Björgvinsson, alþingismaður, Ljárskóguni 19, Reykjavík
 Sigmar B. Hauksson
 Sigríður Jósefsdóttir, Hraunbrún 38, Hafnarfirði
 Sigrún H. Karlsdóttir, sjúkraliði
 Sigurður Gizurarson, hrl., Austurströnd 3, Seltjarnarnesi
 Sigurður Helgi Guðmundsson, sóknarprestur, Suðurvangi, Hafnarfirði

Sigurður Briem Jónsson, sv. dómarafulltrúi, Ásgarðsvegi 1, Húsavík
 Sigurgeir Mór Jónsson, læknir, Vík í Mýrdal
 Sigurgeir Þorkelsson, skrifstofumaður, Grænahjalla 5, Kópavogi
 Sigurjón Benediktsson, tannlæknir, Kaldbak
 Sigurlaugur Þorkelsson
 Sigurveig Sigurðardóttir, húsfreyja, Grænumörk 5, Selfossi
 Sigvaldi J. Kárasón, kvikmyndagerðarmaður
 Soffía Gísladóttir, Langholtsvegi 122, Reykjavík
 Soffía R. Guðmundsdóttir
 Stefán Benediktsson
 Steingrímur Gautur Kristjánsson, lögmáður
 Steinunn Jóhannesdóttir, rithöfundur, Þórsgötu 18, Reykjavík
 Steinþór Jóhannsson, skáld, Kópavogi
 Svanfríður Jónasdóttir
 Sveinn Guðmundsson, húsgagnasmíðameistari, Sogavegi 118, Reykjavík
 Sveinn S. Pálmason, járnsmiður, Lerkihlíð 13, Reykjavík
 Sveinn Snorrason, Faxatúni 1, Garðabæ
 Sverrir Kjartansson, Brávallagötu 12, Reykjavík
 Torfi Jónsson, myndlistarmaður
 Torfi Ólafsson, Melhaga 4, Reykjavík
 Tryggvi Eyjólfsson
 Tryggvi Jóhannsson, bóndi, Ytra-Hvarfi, Svarfaðardal
 Ursula Jünemann, Mosfellsbæ
 Úlfur Guðmundsson, prófastur, Eyrarbakka
 Valgerður Benediktsdóttir
 Valur Kr. Guðmundsson, verkfræðingur, Arnarseli 33, Reykjavík
 Védís Elsa Kristjánsdóttir, Dúfnahólun 4, Reykjavík
 Vigfús Þór Árnason, sóknarprestur, Logafold 58, Reykjavík
 Vilhjálmur Jónsson, sv. forstjóri, Skildinganesi 26, Reykjavík
 Víkingur Heiðar Arnórsson, læknir, Hvassaleiti 75, Reykjavík
 Þorbjörn Hlynur Árnason, prófastur, Borg á Mýrum
 Þorgerður Sigurðardóttir, skrifstofumaður, Grensásvegi 58, Reykjavík
 Þorsteinn Bergmann, læknir, Kirkjubæjarklaustri
 Þorsteinn Þorsteinsson, safnvörður, Höfn
 Þórarinn Sigþórsson, tannlæknir, Kringlunni 17, Reykjavík
 Þórður Guðmundsson, vélfraeðingur, Reykjaborg, Mosfellsbæ
 Þórey Erna Ragnarsdóttir, Dvergabakka 2, Reykjavík
 Þórhildur Elíasdóttir, skrifstofustjóri, Lækjarsmára 4, Kópavogi
 sr. Þórhildur Ólaf, Tjarnarbraut 3, Hafnarbúi

Þórir Einarsson, ríkissáttasemjari, Flábæ 37, Reykjavík
Þórir Gíslason, tannlæknir, Meðalbraut 14, Kópavogi
Þórunn Karlsdóttir, Mávahlíð 26, Reykjavík
Ögmundur Einarsson, forstjóri, Rauðalæk 73, Reykjavík
Önundur S. Björnsson, sóknarprestur, Breiðabólstað, Fljótshlíð
Örn Björnsson, útibússtjóri, Húsavík
Örn Clausen, hrl., Garðabæ
Örn Gíslason, viðskiptafræðingur, Rauðalæk 34, Reykjavík
Örn Bárður Jónsson, prestur, Hverfisgötu 54, Reykjavík
Örn Scheving, Lindargötu 44, Reykjavík
Örnólfur Árnason, rithöfundur
Össur Skarphéðinsson